

Організація з безпеки та співробітництва в Європі *Unofficial translation*

Бюро з демократичних інститутів і прав людини

132/2022

ВЕРБАЛЬНА НОТА

Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ) висловлює свою пошану делегаціям держав-учасниць ОБСЄ і, відповідно до пункту 7 Московського документу 1991 року, має честь передати висновки експертної місії, утвореної згідно з Московським механізмом за підтримки 45 держав-учасниць ОБСЄ після двосторонніх консультацій з Україною, разом з описом дій, які Україна вжила або має намір вжити щодо них.

БДІПЛ користується цією можливістю, щоб поновити перед делегаціями держав-учасниць ОБСЄ запевнення у своїй найвищій повазі.

[Підпис]

Печатка
«БЮРО ОБСЄ
ДЕМОКРАТИЧНИХ
ІНСТИТУТІВ І
ПРАВ ЛЮДИНИ
ОБСЄ
S/N: 032-2011»

Варшава, 12 квітня 2022 року

До
Делегацій держав-учасниць ОБСЄ
Відень

У разі невідповідності англійська версія має переважну силу.

ЗВІТ ПРО ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ТА ПРАВ ЛЮДИНИ, ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ, ВЧИНЕНІ В УКРАЇНІ ПОЧИНАЮЧИ З 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ

Професори Вольфганг Бенедек, Вероніка Білкова та Марко Сассолі

I. ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ ТА ОГЛЯД

3 березня 2022 року Україна розпочала процедуру застосування Московського механізму людського виміру Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) за підтримки 45 держав-учасниць. Надалі, 14 березня 2022 року, була призначена Місія, що складалася із трьох експертів, та яка, згідно з правилами Московського механізму, мала завершити свою роботу протягом трьох тижнів і, відтак, 5 квітня 2022 року надала свій звіт Україні як державі, що запрошує.

Мандат Місії було визначено наступним чином:

- встановити факти та обставини, пов'язані з можливими порушеннями зобов'язань ОБСЄ, а також порушеннями та зловживаннями міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права;*
- встановити факти та обставини можливих випадків воєнних злочинів та злочинів проти людяності, у тому числі внаслідок навмисних та невивірених нападів на цивільне населення та цивільну інфраструктуру; та зібрати, узагальнити та проаналізувати цю інформацію з метою передачі її в рамках відповідних механізмів притягнення до відповідальності, а також національним, регіональним чи міжнародним судам або трибуналам, які мають або можуть мати юрисдикцію в майбутньому.*

Враховуючи широкий мандат, Місія запропонувала всім потенційним джерелам надати докази, та дійсно отримала підтримку від багатьох сторін, зокрема, від НУО на місцях та від тих, хто має особливі можливості для проведення розслідувань. На жаль, Постійне представництво Російської Федерації на запит Місії повідомило, що вважає Московський механізм значною мірою застарілим й непотрібним. Постійне представництво також відмовилося призначити контактну особу та запропонувало Місії ознайомитися із офіційними заявами і брифінгами уряду Російської Федерації, що не дозволило Місії врахувати російську позицію щодо всіх відповідних інцидентів, окрім як на основі офіційних відкритих джерел та веб-сайтів.

Детальна оцінка більшості звинувачень у порушенні міжнародного гуманітарного права (МГП), а також виявлення воєнних злочинів щодо конкретних інцидентів були неможливими. Тим не менше, Місія виявила очевидні ознаки порушення МГП російськими військами під час бойових дій. Якби вони дотримувалися своїх зобов'язань згідно з МГП щодо вибірковості, пропорційності та запобіжних заходів під час нападів та щодо особливо охоронюваних об'єктів, таких як лікарні, кількість вбитих або поранених цивільних осіб було б набагато меншою. Так само, було б пошкоджено або зруйновано значно менше будинків, лікарень, культурних цінностей, шкіл, багатоповерхових житлових будинків, водонапірних станцій та систем електропостачання. Крім того, значна частина вчинків російських сил, скоєних на територіях України, які були ними окуповані до і після 24 лютого 2022 року, у тому числі, через їх представників, самопроголошених Донецьку та Луганську "республіки", становлять порушення МГП воєнної окупації.

Також було виявлено деякі порушення та проблеми щодо практик, які можуть бути приписані Україні. Зокрема, Місія стурбована поведінням з військовополоненими, які спочатку вважалися злочинцями, і з якими поводилися способами, несумісними з Женевською конвенцією (ЖК) III. Загалом, не знайшли свого підтвердження заяви Російської Федерації про те, що Україна, а не російські сили, стала причиною деяких із тих смертей, поранень або руйнувань, які приписуються Росії засобами масової інформації, українською владою та НУО.

Місія також розглянула вплив цього конфлікту на права людини. Хоча вона не змогла перевірити всі повідомлення про інциденти, пов'язані з порушеннями міжнародного права прав людини (МППЛ), вона знайшла достовірні свідчення того, що такі порушення, які стосуються навіть основних прав людини (право на життя, заборона тортур та іншого нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поведіння і покарання), були скоєні, переважно, у районах, що перебували під ефективним контролем Росії чи суб'єктами, що знаходяться під загальним контролем Росії. Місія також дійшла висновку, що вплив конфлікту на реалізацію прав людини вийшов за межі прямих порушень цих прав. Спричиняючи високий рівень руйнувань та перешкоджаючи наданню життєво важливих послуг (освіта, охорона здоров'я), конфлікт, що почався в результаті незаконного нападу Росії, ускладнив для України ефективне дотримання, захист та реалізацію прав людини своїх мешканців. Крім того, Місія встановила, що, хоча конфлікт торкнувся всіх жителів України, він спричинив і продовжує спричиняти особливо негативний вплив на осіб, що належать до вразливих груп, таких як жінки, діти, літні люди або люди з інвалідністю.

Місія не може зробити висновок, чи повинен напад Росії на Україну сам по собі кваліфікуватися як широкомасштабна або системна атака, спрямована проти цивільного населення. Однак, вона вважає, що деякі моделі насильницьких дій, що порушують МППЛ, які були неодноразово задокументовані під час конфлікту, такі як цілеспрямовані вбивства, насильницькі зникнення чи викрадення цивільних осіб, у тому числі журналістів та місцевих чиновників, ймовірно, свідчать про відповідність цій кваліфікації. Будь-який насильницький акт такого типу, вчинений як частина такого нападу та з усвідомленням цього, вважається злочином проти людяності.

Хоча деякі висновки, які містяться в цьому звіті, вимушено носять попередній характер через обмежений період розслідування в контексті триваючого міжнародного збройного конфлікту з великою кількістю подій, що відбуваються щодня, які можуть являти собою порушення міжнародного права або навіть міжнародні злочини, звіт може стати джерелом інформації для більш глибоких розслідувань, що проводитимуться іншими органами, щодо юридичної відповідальності. Висновки звіту також можуть сприяти визначенню політичної відповідальності. Що стосується порушень МГП та МППЛ, то відповідальність за дотримання своїх зобов'язань несуть як Російська Федерація, так і Україна. Як свідчить цей звіт, порушення мали місце як з української, так і з російської сторони. Проте порушення, вчинені Російською Федерацією, носять набагато серйозніший і масштабний характер.

Нарешті, у звіті висвітлюються різні відповідні механізми забезпечення підзвітності на різних рівнях, включаючи відповідні суди, деякі з яких уже працюють. Існують різноманітні механізми, і можна створити нові, щоб запобігти уникненню покарання за виявлені порушення та злочини.

ЗМІСТ

I. ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ ТА ОГЛЯД	i
II. ВСТУП ТА МАНДАТ	1
III. МЕТОДОЛОГІЯ	2
A. ЧАСОВІ РАМКИ ТА ОБМЕЖЕННЯ	2
B. ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА	3
C. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ОБСЄ ТА ІНШІ ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ	4
IV. ЗАЯВЛЕНІ ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА	5
A. <i>JUS IN BELLO</i> НЕ ЗАЛЕЖИТЬ ВІД <i>JUS AD BELLUM</i> (АГРЕСІЇ) І ОДНАКОВИЙ ДЛЯ ОБОХ СТОРІН.....	5
B. КЛАСИФІКАЦІЯ СИТУАЦІЇ ТА ПРАВА, ЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ: МІЖНАРОДНИЙ ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ.....	6
C. ПРАВОВІ НОРМИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ.....	7
1. ДОКУМЕНТИ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ У ВИПАДКУ КОНФЛІКТУ	7
2. НОРМИ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ РЕЖИМ ОКУПАЦІЇ	8
D. ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ТА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ	10
E. ПОВОДЖЕННЯ З ОСОБАМИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У ВЛАДІ ВОРОЖОЇ СТОРОНИ.....	11
1. ПОРАНЕНІ, ХВОРІ, ПОТЕРПІЛІ ВІД КОРАБЕЛЬНОЇ АВАРІЇ ТА МЕДИЧНИЙ ПЕРСОНАЛ	11
2. ПОВАГА ДО МЕРТВИХ	11
3. ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ.....	12
4. ЦИВІЛЬНІ ОСОБИ	19
a. ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА	19
b. ПОВОДЖЕННЯ З УКРАЇНЦЯМИ, ЯКІ ВВАЖАЮТЬСЯ ТАКИМИ, ЩО ВИСЛОВЛЮЮТЬ ПІДТРИМКУ РОСІЇ.....	21
c. ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ЗАТРИМАНИМИ	21
5. МГП ВОЄННОЇ ОКУПАЦІЇ.....	22
a. АДМІНІСТРАЦІЯ ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ	22
b. НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗНИКНЕННЯ	24
c. ЗВИНУВАЧЕННЯ У МАСОВИХ СТРАТАХ	26
d. УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ ВЛАСНІСТЮ	26
e. ПОВАГА ДО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ.....	27
f. ДЕПОРТАЦІЇ.....	28

g. ПРИЗОВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ	29
h. ВСТУП ДО ЛАВ ЗБРОЙНИХ СИЛ ТА ПРАЦЯ	29
i. НАДАННЯ ДОПОМОГИ.....	30
F. ВЕДЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ	30
1. ОСОБЛИВІ ТРУДНОЩІ ВИЯВЛЕННЯ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ВЕДЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ.....	30
2. ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ МГП ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЦІЛЕЙ	31
a. ВИБІРКОВІСТЬ.....	32
b. ПРОПОРЦІЙНІСТЬ	34
c. ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ.....	35
d. НЕМОЖЛИВІСТЬ ВІДОКРЕМИТИ НА ОСНОВІ ІНФОРМАЦІЇ, ОТРИМАНОЇ З ВІДКРИТХ ДЖЕРЕЛ, ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ВИБІРКОВОСТІ, ПРОПОРЦІЙНОСТІ ТА ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ.....	37
3. ОБЛОГИ ТА ГУМАНІТАРНІ КОРИДОРИ	38
4. УМИСНІ АТАКИ НА ОКРЕМИХ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ.....	40
5. ОЗБРОЄННЯ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ	41
6. ЖИВИЙ ЩИТ	42
7. ПАСИВНІ ЗАХОДИ, ЯКІ МАЄ ВЖИТИ СТОРОНА, ЩО ЗАХИЩАЄТЬСЯ.....	43
8. ОБ'ЄКТИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ОСОБЛИВОМУ ЗАХИСТУ	43
a. МЕДИЧНІ СЛУЖБИ ТА ТРАНСПОРТ	43
b. АТОМНІ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ.....	45
c. КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ТА КУЛЬТОВІ СПОРУДИ	47
d. ШКОЛИ.....	49
9. ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЇ.....	50
a. КАСЕТНІ БОЄПРИПАСИ.....	50
b. ІНША СПІРНА ЗБРОЯ, ОСОБЛИВО ЗАПАЛЮВАЛЬНА ЗБРОЯ	51
10. ПРОТИЗАКОННІ МЕТОДИ ВЕДЕННЯ ВІЙНИ	52
11. ВІЙНА НА МОРІ	53
a. ОПРИЛЮДНЕННЯ СПИСКУ КОНТРАБАНДИ.....	53
b. ЗНИЩЕННЯ НЕЙТРАЛЬНИХ КОРАБЛІВ	54
c. ЗАХОДИ ПРОТИ ВОРОЖНИХ ТОРГІВЕЛЬНИХ СУДЕН	54
d. БЛОКАДА	55
e. МОЖЛИВІСТЬ ВИХОДУ НЕЙТРАЛЬНИХ КОРАБЛІВ ТА ЇХ ЕКІПАЖІВ.....	55
12. КОНКРЕТНІ АТАКИ	56

a. МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ПОЛОГОВИЙ БУДИНОК І ДИТЯЧА ЛІКАРНЯ	56
b. МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ТЕАТР	57
G. ВИСНОВОК	58
V. СТВЕРДЖУВАНІ ПОРУШЕННЯ ТА ЗЛОВЖИВАННЯ МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ В ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ	59
A. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ	59
1. СТАНДАРТИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ	59
2. ВІДСТУП ВІД ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ДОКУМЕНТАМИ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ.....	60
3. ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ	61
4. ЗВ'ЯЗОК МІЖ МППЛ ТА МГП	63
5. ЗВ'ЯЗОК МІЖ ПОРУШЕННЯМИ МППЛ ТА ЗЛОЧИНАМИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ.....	64
B. ВПЛИВ КОНФЛІКТУ НА ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА	65
1. ПРАВО НА ЖИТТЯ	66
2. ЗАБОРОНА КАТУВАНЬ, НЕЛЮДСЬКОГО І ТАКОГО, ЩО ПРИНИЖУЄ ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ ПОВОДЖЕННЯ	68
3. ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ.....	71
4. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД	74
5. ПРАВО НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ	75
6. ІНШІ ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА	79
C. ВПЛИВ КОНФЛІКТУ НА ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА	83
1. ПРАВО НА ОСВІТУ	84
2. ПРАВО НА ЗДОРОВ'Я	85
3. ПРАВО НА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	87
4. ПРАВО НА ХАРЧУВАННЯ І ВОДУ	89
5. ПРАВО НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ.....	90
D. ВПЛИВ КОНФЛІКТУ НА ВРАЗЛИВІ ГРУПИ.....	91
1. ЖІНКИ	91
2. ДІТИ	94
3. ЛІТНІ ЛЮДИ	96
4. ЛЮДИ З ІНВАЛІДНІСТЮ	97
5. НАЦІОНАЛЬНІ ТА ЕТНІЧНІ МЕНШИНИ	99
6. ЛГБТК-ОСОБИ	100
7. НАГЛЯДАЧІ (ПРАВОВАХИСНИКИ ТА ІНШІ АКТИВІСТИ).....	102
8. ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ (ВПО).....	103

Е. ВИСНОВКИ.....	105
VI. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ МГП ТА ПРАВ ЛЮДИНИ, ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ.....	106
А. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	106
1. ОБОВ'ЯЗОК РОЗСЛІДУВАННЯ.....	106
2. ОБОВ'ЯЗОК ПЕРЕСЛІДУВАТИ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ	106
3. РЕПАРАЦІЇ	107
4. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВ ПОВАЖАТИ ТА ЗАБЕЗПЕЧУВАТИ ДОТРИМАННЯ МГП	108
5. НЕОБХІДНІСТЬ РОЗСЛІДУВАТИ ПОРУШЕНЬ МГП	108
В. ОГЛЯД МЕХАНІЗМІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	109
1. ГЛОБАЛЬНИЙ РІВЕНЬ	109
2. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ РІВЕНЬ.....	110
3. НАЦІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ	111
VII. ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	113
ДОДАТОК: Лист до Постійного представника Російської Федерації при ОБСЄ та отримана на нього відповідь	

II. ВСТУП ТА МАНДАТ

24 лютого 2022 року Російська Федерація вторглася в Україну. Ще раніше, 21 лютого 2022 року, президент Володимир Путін визнав східноукраїнські Донецьку та Луганську області незалежними державами¹. Під визнанням малося на увазі визнання у межах адміністративних кордонів цих областей, а не територій, які фактично контролювалися так званими Донецькою та Луганською республіками на той час. 24 лютого 2022 року у телевізійній промові президент Путін обґрунтував збройний напад на Україну, назвавши його спеціальною військовою операцією, яка проводиться з метою самооборони². Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції від 2 березня 2022 року кваліфікувала російський напад на Україну як акт агресії, що порушує статтю 2(4) Статуту ООН³. У резолюції від 24 березня 2022 року Генеральна Асамблея, знову зібравшись на спеціальній надзвичайній сесії, вимагала *«негайного припинення військових дій Російської Федерації проти України, зокрема будь-яких нападів на цивільне населення та цивільні об'єкти»*,⁴ захист яких обговорюється досить детально.

3 березня 2022 року Україна, за підтримки 45 держав-учасниць, звернулася про активацію процедури пункту 8 Московського механізму людського виміру ОБСЄ. За його положеннями, одна або кілька держав-учасниць можуть попросити ОБСЄ запитати іншу державу-учасницю, чи погодиться вона запросити місію експертів для вирішення конкретного, чітко визначеного питання на своїй території, що стосується людського виміру ОБСЄ. Україна надала свою згоду на таку місію. Відповідна процедура описана в параграфах 4–7 Московського механізму. Пункт 4 передбачає, що Місія, що складається із не більше ніж трьох експертів з експертного пулу Московського механізму, має бути сформована державою, що запрошує, яка має проінформувати про це ОБСЄ, та яка повинна надати відповідну підтримку такій Місії. Звіт Місії подається державі, яка запрошує. Відповідно, 14 березня 2022 року Україна повідомила Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДПІЛ), відповідальне від імені ОБСЄ щодо цього питання, що вона призначила Вероніку Білкову, Марко Сассолі та Вольфганга Бенедєка⁵, останнього було обрано керівником Місії своїми колегами.⁶

¹ Звернення Президента Російської Федерації, 21 лютого 2022, за адресою: <https://glasnarod.ru/oficzialno/obrashhenie-prezidenta-rossijskoj-federacii-polnyj-tekst/>

² Звернення Президента Російської Федерації, 24 лютого 2022, за адресою: <https://ria.ru/20220224/obraschenie-1774658619.html>

³ Док. ООН A/ES-11/L.1, *Агресія проти України*, 1 березня 2022 р. Резолюція була прийнята на надзвичайній сесії ГА, скликану Радою Безпеки ООН за резолюцією 2623 (2022) «Єдність заради миру», оскільки Раді Безпеки не вдалося виконати свою основну функцію захисту миру і безпеки.

⁴ Док. ООН A/ES-11/L.2, *Гуманітарні наслідки агресії проти України*, 21 березня 2022 року. Генеральна Асамблея ООН прийняла текст, у якому визнає масштаб гуманітарних проблем, які виникли внаслідок наступу Російської Федерації на Україну, небаченим протягом багатьох десятиліть, ООН, 24 березня 2022 року, за адресою: <https://www.un.org/press/en/2022/ga12411.doc.htm>

⁵ Професор у відставці, д-р Вольфганг Бенедєк, Інститут міжнародного права та міжнародних відносин та Європейський навчальний і дослідницький центр з прав людини та демократії, Університет Граца; доцент, д-р Вероніка Білкова, юридичний факультет Празького Карлового університету та Інституту міжнародних відносин, Прага; Професор Марко Сассолі, Женевський університет.

⁶ Експерти висловлюють подяку своїй команді, зокрема Світлані Андрейченко, Федеріці Крістіані, Ежені Дусс, Грегору Фішеру-Лесяку, Альбі Грембі, Нелі Ларишовій та Інзі Зеленій за цінну підтримку.

Мандат місії було визначено наступним чином:

- встановити факти та обставини, пов'язані з можливими порушеннями зобов'язань ОБСЄ, а також порушеннями та зловживаннями міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права;

- встановити факти та обставини можливих випадків воєнних злочинів та злочинів проти людяності, у тому числі внаслідок навмисних та невинуватих нападів на цивільне населення та цивільну інфраструктуру; та зібрати, узагальнити та проаналізувати цю інформацію з метою передачі її в рамках відповідних механізмів притягнення до відповідальності, а також національним, регіональним чи міжнародним судам або трибуналам, які мають або можуть мати юрисдикцію в майбутньому.

Місія розпочала свою роботу наступного дня. Як передбачено положеннями параграфу 6 Московського механізму, звіт мав бути завершений протягом трьох тижнів, тобто до 5 квітня 2022 року. В часовому аспекті, мандат Місії охоплює перші п'ять тижнів конфлікту. Територіально Місія розслідувала можливі порушення міжнародних стандартів, які мали місце на всій території України, в її міжнародно визнаних кордонах (включаючи Автономну республіку Крим, місто Севастополь, а також Донецьку та Луганську області). В особистісному аспекті, Місія дослідила потенційні порушення міжнародних стандартів, вчинені або пов'язані із будь-якою стороною конфлікту чи будь-яким іншим державним чи приватним суб'єктом, що діє на території України.

III. МЕТОДОЛОГІЯ

A. ЧАСОВІ РАМКИ ТА ОБМЕЖЕННЯ

Події, які були досліджені Місією експертів, охоплюють період з 24 лютого до 1 квітня 2022 року, коли звіт мав бути завершений. Це період від самого початку війни проти України, яка на момент завершення цього звіту, на жаль, ще триває, і нові події розгортаються так само динамічно, як і потік інформації. Зокрема, Місія звертає увагу на звинувачення, отримані після офіційного завершення проведених нею розслідувань, щодо масових розстрілів великої кількості мирних мешканців під час російської окупації сіл поблизу Києва, зокрема Бучі, та з нагоди відведення російських військ. Існують фотографії та відеозаписи мирних жителів, убитих на вулицях, деяких зі зв'язаними руками, а також повідомлення про одну чи кілька братських могил.⁷ Ці докази вказують на серйозний воєнний злочин і злочин проти людяності, вчинений російськими військами. Така подія заслуговує та вимагає серйозного міжнародного розслідування, що буде проведене на місці із залученням судово-медичних експертів. Навіть якби тривалість роботи Місії була продовжена, вона не змогла б провести таке розслідування.

⁷ «Всі були розстріляні»: Росію звинувачують у військових злочинах після розкриття жаків вторгнення в Бучі, *The Guardian*, 3 квітня 2022 року, за посиланням: <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/03/they-were-all-shot-russia-accused-of-war-crimes-as-bucha-reveals-horror-of-invasion> ; Україна: очевидні військові злочини на підконтрольних Росії територіях, *HRW*, 3 квітня 2022 р., за адресою: <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas>

Згідно з правилами Московського механізму, час на підготовку звіту був обмежений трьома тижнями, що у випадку цієї Місії означало з 15 березня до 4 квітня. За цей проміжок часу щоденно публікувалися нові повідомлення про відповідні інциденти, а активні бойові дії тривали на всій території України. ОБСЄ/БДПЛ рекомендували експертам не відвідувати Україну, оскільки неможливо було забезпечити безпечний доступ до місць потенційних порушень. Місія скористалася матеріально-технічною та адміністративною підтримкою ОБСЄ/БДПЛ, за що висловлює велику вдячність. Однак, ОБСЄ не була в змозі надати фактичну інформацію чи експертну допомогу щодо тематики звіту. У деяких випадках, згадані вище часові обмеження завадили проведенню більш глибокого розслідування, оскільки певна інформація та аналіз стають доступними лише з часом. Відповідно, неможливо було достатньо ретельно дослідити всі відповідні інциденти, щоб отримати беззаперечні висновки. У таких випадках цей звіт чітко вказує на такі обмеження.

В. ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА

Незважаючи на ці обмеження, Місія змогла отримати доступ до широкого спектру джерел інформації, що дозволило отримати якісний огляд ситуації загалом, та за конкретними питаннями, що розглядаються. Певною мірою, це стало можливим завдяки співпраці України як держави, що звернулася із запитом, що тим не менше, через війну, що триває, була, звісно, обмеженою. Місія, зокрема, шкодує, що їй не вдалося встановити будь-який контакт з українськими військовими, який мав би вирішальне значення для оцінки певних порушень міжнародного гуманітарного права (МГП) під час ведення бойових дій.

БДПЛ відкрило канал, через який можна було поділитися відповідною інформацією. Крім того, що стосується української влади, Місія відслідковувала інформацію на сайтах державних установ, як-от Генеральної прокуратури, а також отримувала інформацію від Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Місія також активно відслідковувала відповідні повідомлення в ЗМІ та зверталася до великої кількості контактів у міжнародних організаціях, які були проінформовані про ситуацію, зокрема, до Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ), ЮНЕСКО, ВООЗ, ФАО, МОМ, УВКБ ООН, ЮНІСЕФ та Ради Європи. Вона також отримувала інформацію від спеціалізованих неурядових організацій (НУО), таких як Платформа для розслідування воєнних злочинів в Україні (Коаліція «Україна. 5 ранку»), до складу якої входять понад 20 НУО⁸, деякі з яких також надали звіти про конкретні події, інших українських НУО, як-от «Опора» або Харківська правозахисна група, а також спеціалізованих міжнародних НУО-розслідувачів, таких як Truth Hounds, Bellingcat, Amnesty International, Human Rights Watch, OMCT, Human Rights House, Insecurity Insight та DIGNITY – Данський інститут проти тортур. Також проводилися консультації з військовими експертами з третіх держав,

⁸ Правозахисний центр ЗМІНА, Українська Гельсінська спілка з прав людини, Українська юридично-консультативна група, Регіональний центр з прав людини, Медіа-ініціатива з прав людини, Інститут миру та порозуміння (ІМіП), Центр громадянської освіти «Альменда», Крим SOS, Кримська правозахисна група, Восток SOS, Центр соціальної дії, Адвокаційна консультативна група, Харківський інститут соціальних досліджень, Фондація DEJURE, Truth Hounds, Освітній дім прав людини Чернігів, Правозахисний центр «Дія», Асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів, Україна без катувань, Правозахисна платформа, Асоціація розвитку суддівського самоврядування, Український центр охорони здоров'я (УЦЗ), ГО «Прогресивна група франківців».

досліджувалися доступні російські публічні джерела. Цінну інформацію та аналіз також було надано Гуманітарною дослідницькою лабораторією Єльської школи громадського здоров'я, особами з відповідним досвідом, як-от Стівеном Дугласом, колишнім співробітником Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні, а також журналістами та за результатами інтерв'ю з людьми на місцях. Очевидно, не всі джерела можуть бути розкриті з міркувань безпеки. Крім того, було проведено серію інтерв'ю з особами, які володіють особливими знаннями з цього питання.

Відразу після початку своєї роботи, Місія зв'язалася з Постійним Представництвом Російської Федерації при ОБСЄ з проханням про підтримку Місії шляхом надання відповідної інформації. Однак у Представництві відповіли, що Росія вважає Московський механізм застарілим і непотрібним, і з цієї причини відмовилася призначити контактну особу. Місії було запропоновано отримувати інформацію з веб-сайту Міністерства оборони Російської Федерації (див. обмін листами у додатку). Незважаючи на відсутність співпраці, Місія експертів зробила все можливе, щоб також врахувати російські позиції.

Очевидно, що, як це зазвичай буває у ситуаціях війни, дезінформація та пропаганда про ситуацію в Україні також поширювалися впродовж періоду роботи Місії, на що ми звернули відповідну увагу. Тим не менше, шляхом збору, аналізу та порівняння інформації з великої кількості доступних джерел та ретельної оцінки її достовірності, стало можливим підготувати докладну загальну оцінку, а також надати оцінку декількох конкретних подій.

С. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ОБСЄ ТА ІНШІ ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Існують численні відповідні зобов'язання ОБСЄ у сфері прав людини, які, зокрема, закріплені в Копенгагенському документі 1990 року та в наступних рішеннях Ради міністрів. У декількох прес-релізах органи ОБСЄ нагадали сторонам нинішнього конфлікту про їхні відповідні зобов'язання, такі як забезпечення безпеки ЗМІ в конфліктних ситуаціях⁹, захист прав меншин у конфліктних ситуаціях¹⁰ на основі тематичних рекомендацій та настанов¹¹, або про те, що існує зобов'язання поважати право на мирні зібрання та демонстрації (Копенгаген 1990) щодо протестів проти нападу на Україну чи окупації її окремих частин.¹² Повага до МГП та особиста відповідальність за його порушення є стандартами, прийнятими в Гельсінкі в 1992 році, і про них нещодавно нагадали на спеціальній Додатковій нараді з людського виміру у Відні.¹³

⁹ ОБСЄ, «Безпека журналістів має бути забезпечена в конфліктних ситуаціях, – каже представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ», 27 лютого 2022 року за адресою: <https://www.osce.org/representative-on-freedom-of-media/513067>

¹⁰ ОБСЄ, «Верховний комісар з питань національних меншин закликає припинити насильство в Україні, попереджає про довгострокові та широкі наслідки для національних меншин», 30 березня 2022 р., за адресою: <https://www.osce.org/hcnm/514859>

¹¹ ОБСЄ, Верховний комісар з питань національних меншин, тематичні рекомендації та керівні принципи, за адресою: <https://www.osce.org/hcnm/thematic-recommendations-and-guidelines>

¹² ОБСЄ, «Мирні демонстрації на знак протесту проти нападу на Україну мають бути дозволені безперешкодно, заявляє Офіс з прав людини ОБСЄ», 1 березня 2022 р., за адресою: <https://www.osce.org/odihr/513187> ; та Копенгагенський документ за адресою: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/14304.pdf> .

¹³ Дивіться на: <https://www.osce.org/odihr/514789>

У ситуації війни, що триває, основні зобов'язання, які мають відношення до неї, випливають з МГП. Однак також застосовуються стандарти міжнародного права прав людини (МППЛ). Відповідні правові норми, включаючи зобов'язання ОБСЄ, містяться в розділах IV та V звіту, що стосуються, відповідно, ймовірних порушень МГП та МППЛ. На додаток до МГП та МППЛ, до ситуацій міжнародного збройного конфлікту застосовується правова база щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Правові норми щодо цих злочинів передбачають індивідуальну кримінальну відповідальність осіб, які вчинили злочини під час збройного конфлікту.

Найповніший перелік злочинів проти людяності та воєнних злочинів міститься у Римському статуті (РС) Міжнародного кримінального суду (МКС) 1998 року. Незважаючи на те, що Україна та Росія не є державами-учасниками РС, цей документ стосується нинішнього збройного конфлікту, оскільки Україна визнала юрисдикцію МКС щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності, скоєних на її території. Категорії злочинів проти людяності та воєнних злочинів не є повністю відокремленими. Таким чином, особа може вчинити злочини обох категорій одним діянням.

Під час аналізу ймовірних порушень МГП та МППЛ у розділах IV і V можуть спостерігатися деякі збіги або дублювання наведених фактів, що, однак, було зроблено з метою забезпечення можливостей для відокремленого вивчення розділів цього звіту.

IV. ЗАЯВЛЕНІ ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

A. *JUS IN BELLO* НЕ ЗАЛЕЖИТЬ ВІД *JUS AD BELLUM* (АГРЕСІЇ) І ОДНАКОВИЙ ДЛЯ ОБОХ СТОРІН

Як Росія, так і Україна зобов'язані дотримуватися однакових правил МГП. Це повне розділення між *jus contra bellum* (законом, що забороняє вести війну, який традиційно називають *jus ad bellum*) і *jus in bello* (законом, що застосовується під час війни) має кілька наслідків, які часто важко зрозуміти суспільству та прийняти тим, хто воює, щоб захистити свою країну. По-перше, такий поділ призводить до рівноправності воюючих сторін з точки зору МГП.¹⁴ По-друге, визначення того, коли застосовується МГП, вимагає оцінки фактичної ситуації на місцях, наприклад, чи відбувається збройне насильство між збройними силами двох чи більше держав, що спричиняє міжнародний збройний конфлікт (МЗК).¹⁵ Обґрунтування, що лежать в основі застосування насильства, абсолютно не мають значення. По-третє, аргументи щодо *jus ad bellum* не можна використовувати для тлумачення МГП. Так, наприклад, аналіз пропорційності,

¹⁴ Женевські конвенції 1949 року [ЖК], ст. 1, в якій йдеться про те, що «Високі Договірні Сторони зобов'язуються поважати і забезпечувати повагу до цієї Конвенції за будь-яких обставин» (курсив додано). Ця стаття пропонує текстове обґрунтування принципу рівності воюючих сторін, див. Дж. С. Пікте (ред.), *Коментар до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р.*, том I, МКЧХ, 1952 р., с. 27.

¹⁵ МКЧХ, *Коментар до ЖК III щодо поводження з військовополоненими*, 2020 р., загальна стаття 2, параграфи 243-245.

необхідний перед початком атаки, повинен провести як військовий командир, який намагається захопити місто на території протилежної сторони, так і командир, який захищає це місто. Таке рівноправне застосування МГП до обох воюючих сторін особливо важко прийняти в нинішній ситуації, коли Росія є агресором і, отже, відповідальною за всі людські страждання в Україні, незалежно від того, чи є вони результатом порушень МГП чи ні, і навіть якщо вони безпосередньо спричинені Україною, бо цього б не сталося, якби Україні не довелося захищатися від російського вторгнення.

В. КЛАСИФІКАЦІЯ СИТУАЦІЇ ТА ПРАВА, ЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ: МІЖНАРОДНИЙ ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ

Оскільки і Росія, і Україна є державами, збройний конфлікт між ними¹⁶ регулюється МГП міжнародних збройних конфліктів (МЗК), передбаченим, зокрема, чотирма Женевськими конвенціями та Додатковим протоколом I, сторонами яких вони є, а також великим інститутом норм звичаєвого міжнародного права, що застосовуються до таких конфліктів.

Хоча Білорусь дозволяє використовувати свою територію для здійснення російських нападів на Україну, Місія вважає, що станом на 1 квітня вона не є стороною МЗК, доки сама не вчинить актів насильства чи інших дій, які означали б безпосередню участь у бойових діях осіб, що представляють Білорусь.¹⁷ Так само, держави-члени НАТО не є сторонами МЗК лише через те, що вони постачають зброю або передають загальну розвідувальну інформацію. Тим не менше, як Білорусь, так і держави-члени НАТО несуть підвищену відповідальність за «забезпечення дотримання» МГП сторонами, які вони підтримують.¹⁸

Луганська та Донецька «республіки» перебувають під повним контролем Росії.¹⁹ Таким чином, остання несе відповідальність за їхню поведінку, на яку поширюється також МГП МЗК. Ситуація була б такою самою, якби ці «республіки» були фактично незалежними державами, як стверджує Росія, і просто співучасниками Росії. Цю концепцію загального контролю над суб'єктами, яка веде до застосування МГП МАК та, на погляд Місії, до відповідальності держави Росії, слід відрізнити від концепції ефективного контролю над територією (у тому числі через агентів Росії), що має значення для застосування МГП воєнної окупації та юрисдикції щодо зобов'язань у сфері прав людини, які буде розглянуто далі в цьому звіті.

¹⁶ ЖК, ст. 2(1).

¹⁷ МКЧХ, Коментар до Женевської конвенції III про поводження з військовополоненими, 2020 р., загальна стаття 2, п. 278.

¹⁸ МКЧХ, Коментар до Женевської конвенції III про поводження з військовополоненими, 2020 р., загальна стаття 1, параграфи 186-206.

¹⁹ Аргументи, що підтверджують використання тесту загального контролю з метою класифікації конфліктів та його елементів, див. МКТЮ, Прокурор проти Душко Тадіча, IT-94-1-A, Апеляційна палата, рішення, 15 липня 1999 р., пп. 116-144; МКЧХ, Коментар до Женевської конвенції III про поводження з військовополоненими, 2020 р., загальна стаття 3, п. 443.

С. ПРАВОВІ НОРМИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ

1. ДОКУМЕНТИ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ У ВИПАДКУ КОНФЛІКТУ

Як Росія, так і Україна є учасниками чотирьох Женевських конвенцій 1949 року, Додаткового протоколу I від 1977 року, Гаазької конвенції IV 1907 року з доданими Правилами про закони та звичаї сухопутної війни (Гаазькі правила). Той факт, що Росія не є стороною Додаткового протоколу III до Женевських конвенцій 2005 року, не має гуманітарного значення в цьому конфлікті, оскільки цей Протокол лише вводить додаткову захисну емблему. Що стосується культурної спадщини, то і Росія, і Україна є учасниками Гаазької конвенції про культурні цінності 1954 року та Протоколу I 1954 року до неї (який, зокрема, стосується культурних цінностей у випадку окупації та культурних цінностей, переданих на зберігання у випадку збройного конфлікту з іншою державою). Протокол II до Гаазьких конвенцій про культурні цінності 1999 року (який передбачає посилені правила захисту під час ведення бойових дій та індивідуальну кримінальну відповідальність за їх порушення) не застосовується, оскільки лише Україна є стороною цього документу, а він застосовується лише між сторонами.

Що стосується певної зброї, то міжнародне право повністю забороняє використання певної зброї (у цьому випадку відповідні договори розташовані за кожною шкалою між МГП і законодавством про роззброєння) або, принаймні, накладає на їхнє використання певні конкретні обмеження, які виходять за межі загальних правил МГП, найчастіше за все з метою уникнення випадкових наслідків для цивільного населення. Багато з цих норм відповідають звичаєвому праву,²⁰ але не всі. В останньому випадку необхідно визначити договори, учасником яких є держава, яка використовує зброю. Протоколи до Конвенції про певні види звичайних озброєнь (КВЗО) 1980 року містять багато норм щодо зброї. Сама КВЗО є просто рамковою конвенцією, яка не передбачає конкретних заборон чи обмежень, а просто формує правову основу для своїх протоколів, які в свою чергу, накладають такі заборони. Конкретні договори про озброєння²¹, які зобов'язують обидві сторони МЗК в Україні, є наступними:

1. Договори, що регулюють використання певної зброї за межами загальних норм МГП:
 - а. Протокол КВЗО II про використання мін, мін-пасток та інших пристроїв 1980 р., який обмежує використання наземних мін і забороняє певні міні-пастки.
 - б. Протокол КВЗО III про запалювальну зброю, 1980 р.
 - в. Протокол КВЗО V про вибухонебезпечні предмети-наслідки війни, 2003 р.
2. Договори, що забороняють використання певної зброї:
 - а. Протокол КВЗО I щодо фрагментів, які неможливо виявити, 1980 р.
 - б. Протокол КВЗО IV про засліплюючу лазерну зброю, 1995 р.
3. Договори, що забороняють виробництво, володіння, передачу та використання певної зброї:
 - а. Конвенція про заборону біологічної зброї 1972 р.

²⁰ Див. Базу даних МГП МКЧХ, «База даних МГП: звичаєве МГП», Правила <https://ihl-databases.icrc.org/cusomary-ihl/eng/docs/home>, Правила 72-86.

²¹ Повну назву та текст усіх цих договорів можна знайти в базі даних договорів МКЧХ, «Договори, держави-учасниці та коментарі», <https://ihl-databases.icrc.org/ihl>

в. Конвенція про заборону хімічної зброї 1993 р.

Оттавська конвенція про протипіхотні наземні міни 1997 року зобов'язує лише Україну, яка повинна її дотримуватися, навіть коли воює проти Росії, яка не є її стороною.

Конвенція Осло про касетні боєприпаси 2008 року та Договір про заборону ядерної зброї 2017 року не були ратифіковані ані Росією, ані Україною, але обидві вони повинні відповідати загальним договірним правилам та нормам звичаєвого права, які застосовуються до використання будь-якої зброї, під час їх використання (див. нижче: правила вибірковості, пропорційності та запобіжні заходи).²²

Міжнародне кримінальне право (МКП) сприяє не лише забезпеченню виконання МГП, але і його уточненню та, певною мірою, розвитку. Положення Статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) щодо воєнних злочинів можна розглядати як договірне джерело МГП – і підтверджує норми звичаєвого МГП – оскільки воєнні злочини обов'язково передбачають, що злочинна поведінка також є порушенням МГП. Ані Росія, ані Україна не є сторонами Статуту МКС. Проте, 8 вересня 2015 року Україна зробила декларацію за статтею 12(3) Статуту, що дозволяє МКС мати юрисдикцію щодо воєнних злочинів і злочинів проти людяності, скоєних на її території.²³ Крім того, у МЗК між Росією та Україною, положення Женевських конвенцій та Протоколу I вимагають переслідування певних порушень МГП, які кваліфікуються у цих документах як серйозні порушення²⁴, у тому числі третіми державами на основі принципу універсальної юрисдикції.²⁵

Нарешті, згадані застосовні договірні правила доповнюються правилами звичаєвого МГП МАК. У дослідженні, опублікованому в 2005 році²⁶ на основі широкого огляду практики та консультацій експертів і яке зараз постійно оновлюється як база даних,²⁷ Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) виявив 161 норму звичаєвого МГП, 158 з яких він вважає за можливе застосовувати (також) в МЗК.

2. НОРМИ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ РЕЖИМ ОКУПАЦІЇ

МГП щодо воєнної окупації кодифіковано, зокрема, статтями 47-78 IV Женевської конвенції 1949 року та статтями 42-56 Гаазького положення 1907 року. Цей закон вже застосовувався до 24 лютого щодо окупованих Росією Криму та Севастополя, а також до української території, контрольованої Луганською та Донецькою «республіками», оскільки Росія має загальний контроль над цими утвореннями, і вони здійснювали ефективний контроль за українською

²² Дивіться нижче, IV.F.2.

²³ Див. *Декларацію України, подану відповідно до статті 12(3) Статуту МКС*, 8 вересня 2015 р. за адресою: https://www.icc-cpi.int/iccdocs/other/Ukraine_Art_12-3_declaration_08092015.pdf

²⁴ ЖК I, ст. 50; ЖК II, ст. 51; ЖК III, ст. 130; ГК IV, ст. 147; АР I, ст. 85

²⁵ ЖК I, ст. 49; ЖК II, ст. 50; ЖК III, ст. 129; ГК IV, ст. 146; АР I, ст. 85(1).

²⁶ Див. Жан-Марі Хенкарте та Луїза Досвальд-Бек, *Звичаєве міжнародне гуманітарне право* – Том 1: Правила (CUP 2005).

²⁷ Див. Базу даних МКЧХ МГП, <https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/home>

територією.²⁸ Така класифікація як «окупована територія» стала ще менш сумнівною для територій, контрольованих цими «республіками» після 24 лютого, оскільки російські війська присутні на місцях і безпосередньо беруть участь у здійсненні контролю за ними.

Застосування МГП воєнної окупації під час фази вторгнення до частин української території, над якими Росія отримала контроль після 24 лютого, є більш спірним.²⁹ Місія застосовує в цьому звіті до фази вторгнення функціональну концепцію окупації, згідно з якою певні правила МГП щодо воєнної окупації поступово починають застосовуватися до певних питань, щойно Росія отримує контроль над цими питаннями, тоді як інші правила ще не застосовуються.³⁰ Системне тлумачення, яке враховує об'єкт і мету Конвенції IV, веде до висновку, що її правила на окупованій території мають застосовуватися з того моменту, коли ворог бере на себе контроль за особою або об'єктом на території вторгнення. Для прикладу, видається абсурдним, щоб депортація цивільного населення була б дозволена під час фази вторгнення, але категорично заборонена, як тільки вторгнення переросте в окупацію.³¹ Справді, жителі території, на яку відбулося вторгнення, є громадянами ворожої держави, які зустрічають супротивника на своїй власній території, і саме для цієї ситуації були розроблені правила МГП щодо воєнної окупації. Відповідно до ковзної шкали зобов'язань, які застосовуються відповідно до ступеня контролю, негативні зобов'язання утримуватися застосовуються, як тільки поведінка, яку вони забороняють, стає фізично можливою (наприклад, коли особа, на користь якої встановлено заборону, потрапляє в руки сил вторгнення), тоді як позитивні зобов'язання щодо надання та гарантування застосовуватимуться лише на пізнішому етапі. Ця ковзна шкала також більш адаптована до мінливих реалій сучасної війни та відсутності ліній фронту, ніж традиційний підхід «все або нічого». Такий підхід також дозволяє уникнути труднощів при визначенні того, коли фаза вторгнення переходить у фазу окупації.³²

²⁸ МТБЮ, *Прокурор проти Блашкіча*, судова палата, рішення, ІТ-95-14-Т, 3 березня 2000 р., п. 149.

²⁹ Наступні органи заперечують проти застосування МГП військової окупації до фази вторгнення: Міжнародний Суд, *справа щодо збройної діяльності на території Конго (Демократична Республіка Конго проти Уганди)*, рішення, 19 грудня 2005 р., параграфи 172-173 і 219; Комісія з питань претензій Еритреї та Ефіопії, *Часткове рішення щодо центрального фронту, претензії Еритреї* 2, 4, 6, 7, 8 і 22 (між державою Еритрея та Федеративною Демократичною Республікою Ефіопія), 28 квітня 2004 р., п. 57; Міністерство оборони США, Посібник з військового права, червень 2015 р. (оновлений у грудні 2016 р.), п. 11.1.3.1; Йорам Дінштейн, Міжнародне право воєнної окупації (CUP 2009), с. 41-42; Маартен Званенбург, «Оскарження теорії пікетів» (2012) 94 IRRC 30; Майкл Боте, «Ефективний контроль під час вторгнення: практичний погляд на поріг застосування закону окупації» (2012) 94 IRRC 37, с. 37-39; Vaios Koutroulis, *Le début et la fin de l'application du droit de l'occupation* (Pedone 2010), 47-69; Георг Шварценбергер, «Закон воєнної окупації: основні питання», 30 Nordic J of Intl L (1960), 18-21. Для більш детального, але дещо менш чіткого пояснення див. МКЧХ, *Коментар до Женевської конвенції I* щодо поранених і хворих у збройних силах у польових умовах, 2016, стаття 2, параграф 300.

³⁰ Жан С. Пікте (ред.), *Коментар до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р.*, том. IV, МКЧХ, 1952, с. 60; Нарада експертів МКЧХ, «Окупація та інші форми управління іноземною територією» (Звіт підготував і відредагував Трістан Ферраро, МКЧХ 2012), стор. 24-26; МКЧХ, «Міжнародне гуманітарне право та виклики сучасних збройних конфліктів», 2011 р., документ № 311C/11/5.1.2; Роберт Колб і Сільвен Віте, *Le droit de l'occupation Militaire: Perspectives historiques et enjeux juridiques actuels* (Bruylant 2009), с. 65-86; МТБЮ, *Прокурор проти Налетича і Мартиновича*, Судова палата, рішення, ІТ-98-34-Т, 31 березня 2003 р., параграфи 219-222; Марко Сассолі, «Заява на захист пікету та жителів територій, які перебувають під вторгненням: аргументація щодо застосування Конвенції IV під час фази вторгнення», 94 IRRC (2012), 42-50.

³¹ ЖК IV, ст. 49(1) застосовується лише на окупованій території.

³² Майкл Боте, «Ефективний контроль»: ситуація, що викликає застосування закону воєнної окупації», базовий документ для проекту МКЧХ про окупацію та інші форми управління іноземною територією, Перша зустріч

У будь-якому випадку, навіть ті, хто заперечує, що МГП воєнної окупації застосовується, як тут пропонується, до фази вторгнення, визнають, що Росія тим часом отримала такий контроль над багатьма містами і селами, що робить її державою-окупантом згідно з Гаазьким положенням 1907 року, і тому вона повністю зобов'язана застосовувати МГП воєнної окупації щодо осіб і об'єктів, які там знаходяться.

D. ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ТА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ

З юридичної точки зору, порушення МГП вчиняються державами та іншими сторонами збройних конфліктів. На практиці, вони вчиняються людьми. Держави повинні припиняти такі порушення. Деякі особливо серйозні порушення МГП, визначені в договорах МГП та МКП та міжнародному звичаєвому праві, безпосередньо передбачають міжнародну кримінальну відповідальність винних осіб, які вчиняють їх з відповідними знаннями та умислом. Це включає відповідальність командування.³³ Керівники можуть нести відповідальність, якщо вони знали або мали інформацію, яка мала б дозволити їм зробити висновок за відповідних обставин і у відповідний час, що підлеглий вчиняє або збирається вчинити порушення; і вищий керівник не вжив усіх можливих заходів у межах своїх повноважень, щоб запобігти порушенню чи припинити його.³⁴ Женевські конвенції та Додатковий протокол I встановлюють, що деякі порушення МГП вважаються «серйозними порушеннями»,³⁵ і вони повинні переслідуватися Високими Договірними Сторонами, у тому числі на основі принципу універсальної юрисдикції.³⁶ Індивідуальна кримінальна відповідальність за інші серйозні порушення МГП встановлюється міжнародним звичаєвим правом та міжнародними кримінально-правовими договорами. Такі суттєві та серйозні порушення МГП є воєнними злочинами. Воєнний злочин можна виявити лише у випадку, якщо можна встановити вину конкретної особи, і лише суд може визнати її винною у воєнному злочині. Місія не змогла визначити таких окремих злочинців або осіб, які відповідають необхідним умовам для встановлення командної відповідальності. У цьому звіті просто згадується, які порушення будуть вважатися воєнними злочинами, якщо вдасться знайти відповідальних осіб.

Деякі дії, що порушують МГП, у тому числі воєнні злочини, такі як вбивство, знищення або депортація, також можуть бути злочинами проти людяності, якщо вони вчинені *«як частина широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням нападу»*.³⁷

експертів з окупації та інших форм управління іноземних територій, звіт підготовлений і відредагований Трістаном Ферраро, МКЧХ, Женева, квітень 2012 р., с. 39-40.

³³ Відповідальність командування є частиною звичаєвого права, див. МКЧХ, МГП База даних, Правило 153. Вона встановлена в статтях 86 і 87 ФП I, і підтверджена в судовій практиці, див. напр. МТБЮ, *Прокурор проти Зейніла Делаліча та інших*, судова палата, рішення, ІТ-96-21-Т, 16 листопада 1998 р., п. 383.

³⁴ Див. МКЧХ, База даних МГП, правило 153.

³⁵ ЖК I, ст. 50; ЖК II, ст. 51; ЖК III, ст. 130; ЖК IV, ст. 147; ФП I, ст. 85

³⁶ ЖК I, ст. 49; ЖК II, ст. 50; ЖК III, ст. 129; ЖК IV, ст. 146; ФП I, ст. 85(1).

³⁷ Статут МКС, ст. 7.

Е. ПОВОДЖЕННЯ З ОСОБАМИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У ВЛАДІ ВОРОЖОЇ СТОРОНИ

1. ПОРАНЕНІ, ХВОРІ, ПОТЕРПІЛІ ВІД КОРАБЕЛЬНОЇ АВАРІЇ ТА МЕДИЧНИЙ ПЕРСОНАЛ

Місія не отримала жодної інформації, яка б вказувала на те, що поранені та хворі військові та цивільні особи транспортуються та отримують медичну допомогу на основі будь-якої негативної дискримінації. Те ж саме стосується лікування медичного персоналу. Проте, численні напади на лікарні та деякі повідомлення про напади на машини швидкої допомоги, про які йдеться нижче, також свідчать про порушення зобов'язання поважати та захищати поранених і хворих, а також медичний персонал, який одужав або працює в цих лікарнях та в машинах швидкої допомоги.³⁸

2. ПОВАГА ДО МЕРТВИХ

Місія виявила в соціальних мережах багато зображень загиблих солдатів і цивільних³⁹, які вказують на те, що до їхніх останків не ставляться належним чином і не ховають в шанобливий спосіб, як це повинно було б відбуватися відповідно до МГП.⁴⁰ Розміщення в Інтернеті фотографій загиблих солдатів не є прийнятним способом їх ідентифікації та інформування родин.⁴¹ Сторони повинні повідомити про померлих, яких вони можуть ідентифікувати, державі, якій вони підпорядковуються, через МКЧХ.⁴² Повідомлення про використання Україною⁴³ програмного забезпечення для розпізнавання обличь може дозволити ідентифікувати деяких із загиблих, але для збереження гідності останніх результати не повинні оприлюднюватися чи використовуватися в пропагандистських цілях. Передача сім'ї інформації через соціальні мережі може здійснюватися лише без графічних доказів, і тільки якщо всі передбачені МГП засоби інформування Росії та сім'ї не діють. Для того, щоб бути спроможним вести записи з огляду на майбутні запити, Центральне агентство МКЧХ з питань розшуку також має бути проінформоване⁴⁴ в кожному випадку. Українська влада в розмовах з Місією визнала, що цього досі не зроблено, навіть щодо тіл російських військових, які їм вдалося ідентифікувати.

³⁸ Див. нижче IV.F.8.a.

³⁹ «Шукай своїх [родичів]» (пер.), Telegram-канал (адмініструється анонімно), за адресою: https://t.me/rf200_noow; «Україна: поважайте права військовополонених», HRW, 16 березня 2022 року, Берлін, за адресою: <https://www.hrw.org/news/2022/03/16/ukraine-respect-rights-prisoners-war>.

⁴⁰ ЖК I, ст. 17; ФП I, ст. 34(1).

⁴¹ ЖК I, ст. 16 і 17; ЖК II, ст. 19 і 20; ФП I, ст. 33(2).

⁴² ЖК I, ст. 16; ЖК II, ст. 19

⁴³ Йохана Бхуйян та інші «Україна використовує програмне забезпечення для розпізнавання обличь для ідентифікації російських солдатів, загиблих у бою», *The Guardian*, 24 березня 2022 року, за адресою: <https://www.theguardian.com/technology/2022/mar/24/ukraine-facial-recognition-identify-russian-soldiers>.

⁴⁴ ЖК I, ст. 16

Україна вказує, що звернулася до МКЧХ з метою повернення тіл російських солдатів до Росії, і що Росія відмовилася їх отримати.⁴⁵ Необхідність такої угоди передбачена МГП.⁴⁶ Президент МКЧХ нещодавно повідомив, що між сторонами існує «порозуміння» щодо важливості обміну тілами загиблих, як військових, так і цивільних, і «готовність, щоб це сталося», але згадує, що конкретні механізми та час їх репатріації ще потрібно обговорити.⁴⁷ Навіть без такої угоди МГП вимагає від сторін конфлікту вжити всіх можливих заходів, щоб запобігти пограбуванню тіл загиблих.⁴⁸ Повідомляється, що через відмову Росії отримати тіла своїх військових, а також через відсутність достатньої кількості холодильного обладнання для зберігання тіл, що знаходяться у розпорядженні України, трупи почали розкладатися.⁴⁹ Українська влада повідомила Місію, що понад 1,000 трупів російських солдатів, яких Росія не хоче приймати, створюють серйозну проблему для громадського здоров'я та навколишнього середовища.

На окупованій території, мер міста Олешки вказав, що російські збройні сили не дають нікому зібрати тіла українських мирних жителів і військових, які лежали на мосту через Дніпро (понад 100 тіл).⁵⁰ Відповідно до МГП, сторони конфлікту повинні вжити всіх можливих заходів для пошуку, збору та евакуації тіл загиблих,⁵¹ включаючи надання згоди на створення пошукових груп.⁵² Якщо це підтвердиться, і обставини це дозволяли, Росія порушила МГП, не спромігшись зібрати та вивезти загиблих і не допускаючи до цього місцевого населення.

3. ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ

Комбатанти, які потрапляють під владу супротивної сторони, є військовополоненими.⁵³ Деякі категорії осіб, чий статус учасника бойових дій є дискусійним, надалі розглядатимуться в рамках питання про те, хто є законною мішенню під час ведення бойових дій.

Кількість визнаних військовополонених, утримуваних обома сторонами,⁵⁴ здається відносно низькою порівняно з кількістю втрат (за деякими даними 5,000-10,000 російських солдатів).⁵⁵ Ці

⁴⁵ «Україна просить Міжнародний Червоний Хрест допомогти прибрати тіла російських солдатів» (пер.), *RFI*, 26 лютого 2022 р., за адресою: <https://www.rfi.fr/ru/ukraine/20220226-украина-просит-международный-красный-крест-помочь-вывести-тела-росийских-солдат>

⁴⁶ ФП I, ст. 34(2)(с).

⁴⁷ «Президент МКЧХ сказав, що Російська Федерація та Україна готові розпочати обмін тілами загиблих» (перекл.), Інтерфакс, 24 березня 2022 р., за адресою: <https://www.interfax.ru/world/831189>

⁴⁸ База даних МКЧХ МГП, правило 113.

⁴⁹ Вікторія Яснопольська, «Вони розкладаються та виділяють трупну отруту: покинуті тіла загиблих російських солдатів загрожують екологічною катастрофою», *Факти*, 24 березня 2022 р., за посиланням: <https://fakty.com.ua/ru/ukraine/20220324-rozkladayutsya-i-vydilyayut-trupnu-otrutu-kynuti-tila-vbytyh-rosijskyh-soldativ-zagrozhuut-ekologichnoyu-katastrofoyu/>.

⁵⁰ Лілія Ржеутська, «Херсон, Україна: життя під російською окупацією», *DW*, 11 березня 2022 р., за адресою: <https://www.dw.com/uk/kherson-ukraine-life-under-russian-occupation/a-61090151>.

⁵¹ База даних МКЧХ МГП, правило 112. Див. також ЖК I, ст. 1; ЖК II, ст. 18

⁵² ФП I, ст. 33(4).

⁵³ ЖК III, ст. 4(1)-(6).

⁵⁴ Ян Каллберг, «Тривожне мовчання щодо військовополонених», *СЕРА*, 22 березня 2022 р., за адресою: <https://sera.org/a-troubling-silence-on-prisoners-of-war/>.

⁵⁵ Мейсон Біссата, «500 чи 10 000 смертей? Здається, що російські ЗМІ нарешті повідомили про страшну кількість втрат, а потім – видалили це повідомлення», *Forbes*, 21 березня 2022 року, за адресою: <https://www.forbes.com/sites/masonbissada/2022/03/21/500-or-10000-deaths-russian-media-finally-seems-to-report-direct-troop-casualty-numbers-and-then-deletes-them/>; Ярослав Трофімов (@yarotrof), Twitter, 21 березня 2022 р., за адресою:

цифри викликають занепокоєння про те, що або солдатів, які потрапляють під владу ворога, не беруть в полон,⁵⁶ що було б воєнним злочином⁵⁷, або що їх утримують таємно.⁵⁸ Пані Тетяна Москалькова, Уповноважений з прав людини в Російській Федерації, 21 березня 2022 року зазначила, що 500 карток захоплення українських військовополонених були передані до МКЧХ.⁵⁹ Віце-прем'єр-міністерка України Ірина Верещук в інтерв'ю ЗМІ 19 березня 2022 року заявила про 562 російських військовополонених в руках України і близько 270 українських військовополонених у російських руках.⁶⁰ При цьому вона зазначила, що кількість російських військовополонених може досягати 2000, про що Президент України повідомив прокурора МКС, зазначивши, що Об'єднаний центр з пошуку та звільнення полонених, створений 28 лютого 2022 року, почав працювати лише 18 березня 2022 року.⁶¹ Уповноважена з прав людини Верховної Ради України 28 березня 2022 року поінформувала Місію про 279 військовополонених із Росії та 46 із самопроголошених «республік». Проте вона вказала, що стільки ж військовополонених все ще має перебувати в руках військових частин (де вони й повинні перебувати за МГП⁶²). Вона відвідала деяких із них і особисто зателефонувала до 19 сімей, щоб заспокоїти їх про долю рідних. Вона не змогла пояснити, чому всі родини та командування військовополонених - Росія, не можуть бути поінформовані через МКЧХ, як це передбачено МГП.⁶³ Крім того, вона зазначила, що військовополонені перебувають (в окремих камерах) у слідчих ізоляторах, тоді як згідно з МГП вони мають утримуватися в таборах, а не в пенітенціарних установах.⁶⁴ Зовсім нещодавно Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України пояснило Місії, що лише віце-прем'єр-міністр уповноважений надавати інформацію про кількість російських військовополонених в Україні та українських військовополонених в Росії, щодо яких відомо, що Україна отримувала інформацію через МКЧХ та картки-повідомлення про взяття в полон. Однак, Міністерство запевнило Місію, що всіх військовополонених переводять з пенітенціарних закладів до таборів, які охороняються військовими. Тим не менше, остаточна відповідальність залишається за Міністерством юстиції.

Здавалося, що на початку конфлікту обидві сторони мали труднощі з організацією поводження з військовополоненими, але заявили про свою готовність дотримуватись Женевської конвенції

<https://twitter.com/yarotrof/status/1505972650786672648>; Патрік Рівелл (@Reevellp), Twitter, 21 березня 2022 року, за адресою: https://twitter.com/Reevellp/status/1505985597210566660?s=20&t=xDr_BKTywHoyQEi3Jwk86g

⁵⁶ ФП I, ст. 41(1)-(2).

⁵⁷ ЖК III, ст. 130; ФП I, ст. 85(3)(e).

⁵⁸ ЖК III, ст. 69

⁵⁹ «Росія передає МКЧХ дані про 500 українців, які перебувають у російському полоні» (переклад), Інтерфакс, 21 березня 2022 р., за адресою: <https://www.interfax.ru/world/830455>.

⁶⁰ «Стало відомо про кількість українських військовополонених у руках Росії та чому не можна чекати обміну військовополонених аж до перемоги» (перекл.), ТСН, 19 березня 2022 р., за посиланням: <https://tsn.ua/ru/exclusive/stalo-izvestno-o-kolichestve-plennyh-ukraincev-u-rossiyan-i-pochemu-nelzya-zhdat-obmena-azh-do-pobedy-2013550.html>; ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграфи 46, 50.

⁶¹ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграфи 46, 50.

⁶² ЖК III, ст. 39

⁶³ ЖК III, ст. 70, 122 і 123

⁶⁴ ЖК III, ст. 21.

III.⁶⁵ Поки що немає підтвердження того, що МКЧХ має можливість відвідувати військовополонених відповідно до вимог МГП⁶⁶, але переговори між МКЧХ та обома сторонами тривають. 24 березня 2022 року президент МКЧХ повідомив, що обидві сторони мають певну готовність до того, щоб МКЧХ почав відвідувати військовополонених. При цьому він уточнив, що такі візити ще не розпочалися, а розмови про конкретний час і механізми тривають.⁶⁷ Не дозволивши МКЧХ протягом місяця відвідувати військовополонених, Росія та Україна порушили МГП.⁶⁸

Президент МКЧХ також підтвердив, що обидві сторони почали надавати МКЧХ імена військовополонених, яких вони утримують, що МКЧХ передає їх протилежній стороні і що їх сім'ї та деякі родичі уже поінформовані.⁶⁹ Україна справді створила Національне інформаційне бюро, як це передбачено МГП,⁷⁰ і прийняла національне законодавство, яке вважала необхідним для забезпечення поводження з військовополоненими відповідно до МГП. Зовсім нещодавно Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України вказало Місії, що інформацію про російських військовополонених, у тому числі заповнені ними картки, військові, які їх утримують, передають через Національне інформаційне бюро до МКЧХ.

З українського боку, на початку МЗК спостерігалася певна тенденція розглядати всіх військовополонених як (потенційних) злочинців. Ще 3 квітня 2022 року, Офіс Генерального прокурора України повідомив Місію, що стосовно військовополонених прокурори «організують роботу з нагляду за умовами утримання та дотриманням норм міжнародного гуманітарного права, розробляючи стандарти розслідування воєнних злочинів, скоєних за участю військовополонених».⁷¹ Хоча в кількох випадках російським військовополоненим висунули звинувачення у воєнних злочинах, Офіс Генерального прокурора також висунув звинувачення російським військовополоненим у порушенні територіальної цілісності України, вбивствах та незаконному перетині українського кордону.⁷² Відповідно до МГП, комбатанти мають право

⁶⁵ Денис Карловський, «Радник Президента: насильство щодо російських військовополонених та цивільного населення неприпустиме», «Українська правда», 21 березня 2022 р., за посиланням: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/03/21/7333375/>; «Україна: повага до прав військовополонених», HRW, 16 березня 2022 р., Берлін, за адресою: <https://www.hrw.org/news/2022/03/16/ukraine-respect-rights-prisoners-war>; Міністерство оборони Російської Федерації, брифінг речника Міністерства оборони Росії, 24 лютого 2022 р., за адресою: https://z.mil.ru/spec_mil_oper/news/more.htm?id=12410638; Міністерство оборони Російської Федерації, брифінг речника Міністерства оборони Росії, 27 лютого 2022 р., за адресою: https://eng.mil.ru/en/special_operation/news/more.htm?id=12410963; Міністерство оборони Російської Федерації, брифінг речника Міністерства оборони Російської Федерації, 27 лютого 2022 року, за адресою: https://eng.mil.ru/en/special_operation/news/more.htm?id=12411057.

⁶⁶ ЖК III, ст. 126(1)

⁶⁷ «Президент МКЧХ заявив, що Російська Федерація та Україна готові розпочати обмін тілами загиблих» (переклад), *Интерфакс*, 24 березня 2022 року, за адресою: <https://www.interfax.ru/world/831189>; Маріанна Беленькая, «Інтерв'ю з президентом МКЧХ Пітером Маурером» (перекл.), «Коммерсант», 28 березня 2022 р., за адресою: <https://www.kommersant.ru/doc/5280597>.

⁶⁸ ЖК III, ст. 126(4).

⁶⁹ «Президент МКЧХ заявив, що Російська Федерація та Україна готові розпочати обмін тілами загиблих» (переклад), *Интерфакс*, 24 березня 2022 року, за адресою: <https://www.interfax.ru/world/831189>.

⁷⁰ ЖК III, ст. 122.

⁷¹ Інформація від Генеральної прокуратури, отримана 3 квітня 2022 року, в архіві Місії.

⁷² Міністерство оборони України, Управління розвідки, Повідомлення: Військові злочинці - військовослужбовці 566-го окремого військово-транспортного авіаційного полку (в/ч 41495) села Сеща Брянської області, учасники

брати безпосередню участь у бойових діях (привілей комбатантів)⁷³, що означає, що вони не можуть бути покарані за просту участь у бойових діях, навіть якщо така участь є кримінальним злочином згідно з національним законодавством супротивника. Більше того, навіть підозрювані у скоєнні воєнних злочинів користуються захистом Женевської конвенції III,⁷⁴ але військовополонені можуть і повинні переслідуватися державою, яка тримає їх у полоні, за воєнні злочини.⁷⁵ Тим не менше, таке переслідування не може ґрунтуватися на належності до підрозділу чи роду військ (повітряні сили, артилерія). На відміну від вищезазначеного, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України запевнило Місію, що російських військовополонених переслідуватимуть лише за воєнні злочини, і що початковий підхід прокурорів був спричинений неправильним розумінням МГП.

Реальні учасники масового опору з української сторони,⁷⁶ члени Українського міжнародного легіону та інші добровольці, залучені до українських Збройних сил,⁷⁷ вважатимуться військовополоненими, якщо потраплять під владу Росії.⁷⁸ Вони не найманці, як стверджує Росія,⁷⁹ якщо вони включені в українські збройні сили. Те саме стосується сирійських та лівійських добровольців, які воюють у збройних силах Росії,⁸⁰ оскільки значення цього терміну докладно розглядається у МГП.⁸¹ Члени приватних військових і охоронних компаній, таких як «група Вагнера»,⁸² підпадають під дуже суворе визначення найманців лише якщо вони не є громадянами Росії та не є частиною російських збройних сил.⁸³ Якщо вони беруть участь у МЗК проти України, вони можуть навіть вважатися членами збройного угруповання під командуванням, підзвітним Росії, і тому вони вважатимуться військовополоненими, якщо

скоєння воєнних злочинів проти народу України, 16 березень 2022 р. за адресою:

<https://gur.gov.ua/content/voennosluzhashchye-566-otdelnoho-voennotransportnoho-avyatsyonnoho-polka.html>; Тетяна Самарук, «Розвідка оприлюднила імена російських льотчиків, які бомбили Україну» (пер.), *РБК Україна*, 16 березня 2022 р., за посиланням: <https://www.rbc.ua/rus/news/razvedka-opublikovala-imena-rossiyskih-pilotov-1647435327.html>; ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою:

https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 49.

⁷³ ФП I, ст. 43(2).
⁷⁴ ЖК III, ст. 85; ФП I, ст. 44(2).
⁷⁵ ЖК I-IV, ст. 49/50/129/146; ФП I, ст. 86
⁷⁶ Джеймс Марсон і Дрю Хіншоу, «Звичайні українці мітингують на захист Батьківщини від Росії», *Wall Street Journal*, 26 лютого 2022 року, за адресою: <https://www.wsj.com/articles/ordinary-ukrainians-rally-to-defend-homeland-from-russia-11645900464>.

⁷⁷ Офіційний сайт Президента України, Звернення до іноземних громадян про допомогу Україні в боротьбі проти російської агресії, 27 лютого 2022 року за адресою: <https://www.president.gov.ua/en/news/zvernennya-do-gromadyan-inozemnih-derzhav-yaki-pragnut-dopom-73213>; <https://www.theguardian.com/world/2022/feb/27/ukraine-appeals-for-foreign-volunteers-to-join-fight-against-russia>

⁷⁸ ЖК III, ст. 4 (А) (1)-(3) і (6); ФП I, статті 43(1) і 44(1).

⁷⁹ Міністерство оборони Російської Федерації, брифінг речника Міністерства оборони Росії, 3 березня 2022 року, за адресою: https://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12411468.

⁸⁰ Гордон Луболд, Ненсі А. Юсеф і Алан Каллісон, «Росія вербує сирійців для бойових дій в містах України, заявляють чиновники США», *Wall Street Journal*, 6 березня 2022 року, за адресою: <https://www.wsj.com/articles/russia-recruiting-syrians-for-urban-combat-in-ukraine-u-s-officials-say-11646606234>.

⁸¹ Див. ст. 43 ФП I.
⁸² Ерік Шмітт, «Більше російських найманців їде в Україну, щоб відігравати більшу роль у війні», *New York Times*, 25 березня 2022 року, за адресою: <https://www.nytimes.com/2022/03/25/us/politics/russian-mercenaries-ukraine-wagner-group.html>.

⁸³ ФП I, ст. 47

потраплять під владу України.⁸⁴ Інакше вони були б захищеними цивільними особами (які як такі можуть бути покарані за будь-яку безпосередню участь у бойових діях).⁸⁵

Члени збройних сил Луганської та Донецької «республік» можуть вважатися такими, що підпорядковані Росії, яка має загальний контроль над цими республіками.⁸⁶ Тому вони повинні вважатися військовополоненими, якщо потраплять під владу України.⁸⁷ Проте, якщо вони є громадянами України,⁸⁸ про те, що вони будуть притягатися до відповідальності за державну зраду та сам факт участі у бойових діях, не обов'язково порушує МГП. У зворотній ситуації багато українських військовополонених, схоже, інтерновані до Донецької та Луганської «республік», звідки телефонують своїм родичам.⁸⁹ Це може викликати певне занепокоєння через минулі записи про те, як там поводитися з ув'язненими до 24 лютого 2022 року.⁹⁰ Це також викликає питання, чи можуть українські військовополонені утримуватися цими підпорядкованими утвореннями. Хоча МГП вимагає, щоб табори для військовополонених перебували під безпосереднім керівництвом відповідального офіцера, який належить до регулярних збройних сил Держави, що тримає їх в полоні,⁹¹ це не виключає інтернування такими суб'єктами. На думку МКЧХ, яку поділяє Місія, посилення на «регулярні збройні сили» слід тлумачити як охоплення груп, які перебувають під загальним контролем сторони конфлікту.⁹²

На початковій фазі конфлікту звучало багато заяв від української влади, які, у разі їх реалізації, складали б собою порушення МГП та воєнні злочини. 2 березня 2022 року на офіційній сторінці Командування Сил спеціальних операцій Збройних Сил України⁹³ з'явилася декларація про те,

⁸⁴ Див. ФП I, ст. 43; ЖК III, ст. 4(A)(2).

⁸⁵ ЖК IV, ст. 4(1); ФП I, ст. 43 (2) *a contrario*.

⁸⁶ ЖК III, ст. 4(A)(2); МТБЮ, *Прокурор проти Душко Тадича*, IT-94-1-A, Апеляційна палата, рішення, 15 липня 1999 року, параграфи 92, 122 і 137.

⁸⁷ МКЧХ, *Коментар до Женевської конвенції III про поводження з військовополоненими*, 2020 р., стаття 4, параграф 1008.

⁸⁸ «СБУ затримує зрадників, які масово повернулися в Україну у складі російських військ» (пер.), *24 канал*, 8 березня 2022 року, за посиланням: https://24tv.ua/ru/sbu-massovo-zaderzhivaet-predatelej-vernuvshih-sja-ukrainu-sostave_n1896886.

⁸⁹ Олександр Сладков, «Зламаний дух: українські солдати капітулюють» (перекл.), *Vesti.ru*, 20 березня 2022 р., за адресою: <https://www.vesti.ru/article/2691937>; «Донбас – це Росія, ми здаємо зброю за власною ініціативою»: оповіді українських полонених» (перекл.), *Ukraina.ru*, 27 лютого 2022, за посиланням: <https://ukraina.ru/youtube/20220227/1033390613.html>; «Полонені воїни ЗСУ в ЛНР розповіли, як склали зброю» (переклад), *Ren.tv*, 26 лютого 2022 р., за посиланням: <https://ren.tv/news/v-mire/944443-plennye-voennye-vsu-v-lnr-rasskazali-kak-slozhili-oruzhie>; Дарія Кузнєцова, «Омбудсмен ЛНР: Доля українських військовополонених нікого не цікавила» (перекл.), ОТП, 28 лютого 2022 р., за посиланням: <https://otr-online.ru/news/ombudsmen-lnr-sudboy-plennyh-ukrainskih-voennyh-nikto-ne-interesovalsya-193559.html>; Лідія Місник, «Військовополонених вивезли на Алею Ангелів»: інтерв'ю з головою ДНР Денисом Пушиліним (перекл.), *Газета.ру*, 23 березня 2022, за посиланням: <https://www.gazeta.ru/politics/2022/03/23/14659093.shtml>.

⁹⁰ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Свавільні затримання, катування та жорстоке поводження в контексті збройного конфлікту на сході України (2014-2021)», 2 липня 2021 р., за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/UkraineArbDetTorture_EN.pdf; «Україна: катування, жорстоке поводження з боку збройних груп на Сході», *HRW*, 5 липня 2021 р., Київ, за адресою <https://www.hrw.org/news/2021/07/05/ukraine-torture-ill-treatment-armed-groups-east>.

⁹¹ ЖК III, ст. 39

⁹² МКЧХ, *Коментар до Женевської конвенції III про поводження з військовополоненими*, 2020 р., стаття 39, параграф 2483.

⁹³ Віолетта Орлова «Подзвони мамі востаннє: Сили спеціальних операцій обіцяють покарати російських артилеристів за загибель мирних жителів» (пер.), *УНІАН*, 2 березня 2022, за посиланням:

що російських артилеристів не будуть брати в полон. 27 березня 2022 року в Інтернеті з'явилося дуже тривожне відео, на якому українські війська стріляють по ногах російських військовополонених.⁹⁴ Місія не змогла перевірити справжність цього відео. ВВС аналізувала відеозапис, і, хоча вона ще не змогла незалежно перевірити кадри, її початкові висновки не можуть виключати автентичність цього відео.⁹⁵ Якщо воно є достовірним, винні у цьому військовому злочині⁹⁶ можуть бути легко притягнуті до відповідальності, і, як повідомляється, українська влада розслідує цей інцидент.⁹⁷

В Україні створили сервіс «Ищи своих» для пошуку полонених або вбитих солдатів російської армії в Telegram,⁹⁸ щоб родини військовополонених могли отримувати новини про своїх родичів. Це не те, в який спосіб родини та влада, від якої вони залежать, повинні бути поінформовані про долю військовополонених,⁹⁹ і це піддає їх громадській зацікавленості, що суперечить МГП.¹⁰⁰ Як повідомляє Human Rights Watch (HRW), «[на] згаданій платформі міністерство опублікувало сотні фотографій і відео полонених російських солдатів, часто разом з їхніми паспортами та документами, що посвідчують особу. Деяким із солдатів зав'язані очі, заткнуті роти або вдягнені маски».¹⁰¹ Це порушення посилювалося тим, що в Інтернеті¹⁰² з'являлися дописи зі скріншотами листування полонених російських солдатів із сім'ями та друзями, також військовополонених приводили на прес-конференції, щоб обговорити їхню роль у вторгненні.¹⁰³ Незалежно від того, чи були їхні заяви примусовими чи ні, така практика порушує МГП¹⁰⁴ і може загрожувати солдатам та їхнім родинам. Аналогічно, загальнодоступні відеозаписи російських

<https://www.unian.net/war/pozvonite-mame-v-posledniy-raz-sso-obeshchayut-nakazat-artilleriyu-rf-za-smerti-mirnyh-lyudey-novosti-donbassa-11726446.html>.

⁹⁴ «Українські солдати стріляють у військовополонених (2.38)», Reddit.com, опубліковано Oboroten54 (анонімний користувач Reddit), 27 березня 2022 року, за посиланням:

https://www.reddit.com/r/UkraineWarVideoReport/comments/tpa1ss/ukrainian_at_pow_shot_23_soldiers/

⁹⁵ Reality Check & BBC Monitoring, «Чи показує відео, як стріляють у російських полонених?», BBC.com, 30 березня 2022 р., за адресою: <https://www.bbc.com/news/60907259>.

⁹⁶ ЖК III, ст. 130

⁹⁷ Reality Check & BBC Monitoring, «Чи показує відео, як стріляють у російських полонених?», BBC.com, 30 березня 2022 р., за адресою: <https://www.bbc.com/news/60907259>.

⁹⁸ «Шукайте своїх [родичів]» (пер.), Веб-сайт, за адресою: <https://200rf.com/>; «Шукай своїх [родичів]» (пер.), Telegram-канал (адмініструється анонімно), за адресою: https://t.me/rf200_pooow.

⁹⁹ ЖК III, ст. 69-71 і 122-123.

¹⁰⁰ ЖК III, ст. 13(2).

¹⁰¹ «Україна: повага до прав військовополонених?», HRW, 16 березня 2022 р., за адресою:

<https://www.hrw.org/news/2022/03/16/ukraine-respect-rights-prisoners-war>

¹⁰² Олег Кононенко, «Не жалійте їх там»: на телефоні загиблого під Києвом російського солдата знайшли листування з родичами – фото» (перекл.), *nv.ua*, 1 березня 2022, за адресою: <https://nv.ua/ukraine/events/rodnye-ubitogo-pod-kievom-voennogo-rf-zhelali-chtoby-on-ne-zhalel-ukraincev-novosti-ukrainy-50221275.html>; Анна Паскевич, «***** [лайка, що означає «стріляти в»] усіх»: СБУ показала листування загиблого російського військового з його матір'ю» (перекл.), «Обозреватель», 28 лютого 2022 р., за посиланням: <https://news.obozrevatel.com/society/hachim-po-vsem-podryad-sbu-pokazala-perepisku-pogibshogo-voennogo-rf-s-materyu.htm>.

¹⁰³ «Росія/Україна: військовополонені повинні бути захищені від суспільної цікавості згідно з Женевською конвенцією», *Amnesty International*, 7 березня 2022 р., за адресою:

<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/03/russia-ukraine-prisoners-of-war-must-be-protected-from-public-curiosity-under-geneva-convention/>; Ізабель Хуршудян і Семмі Вестфолл: «Україна виставляє на сцену полонених росіян. Це потужний інструмент пропаганди, але чи порушує це права військовополонених?», *Washington Post*, 9 березня 2022 р., за адресою: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/03/09/ukraine-russia-prisoners-pows/>.

¹⁰⁴ ЖК III, ст. 13(2).

військовополонених, яких допитують і змушують вибачитися перед українським народом, прославляти українські збройні сили, принижувати своє командування або закликати родичів припинити війну,¹⁰⁵ є порушенням МГП.¹⁰⁶ Відповідно до МГП, військовополонені зобов'язані надавати лише основну особисту інформацію та захищені від усіх форм примусу під час допиту.¹⁰⁷ Хоча від військовополонених можуть вимагати працювати,¹⁰⁸ заяви про те, що вони будуть відбудовувати країну,¹⁰⁹ можуть означати, що вони не будуть репатрійовані після закінчення активних бойових дій, як того вимагає МГП.¹¹⁰ На щастя, нещодавно старший радник президента України та інші високопосадовці публічно нагадали про важливість поводження з ув'язненими відповідно до МГП, незалежно від порушень МГП, вчинених Росією.¹¹¹

З російської сторони, Моніторингова місія Організації Об'єднаних Націй з прав людини в Україні (ММПЛУ) повідомила про численні відеозаписи образ та залякування українських військовополонених під час їх захоплення, що є порушенням МГП.¹¹² Крім того, вона збрала кілька відеозаписів, які показують допити військовополонених відразу після їх захоплення, які проводили або російські збройні сили, або члени збройних угруповань, пов'язаних з самопроголошеними «республіками». На цих відео українські військовополонені були змушені зневажати українські збройні сили, співати пісні на славу російських збройних сил, закликати український уряд розпочати мирні переговори з Російською Федерацією та просити українських солдатів скласти зброю. У деяких були видимі ознаки синців.¹¹³

Росія також часто згадує плани «обміну» полоненими.¹¹⁴ Така термінологія небезпечна, оскільки може спонукати Росію брати мирних жителів у заручники з метою обміну їх на російських військовополонених.¹¹⁵ Офіційні заяви¹¹⁶ гарантували належне поводження з

¹⁰⁵ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого – 26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 48.

¹⁰⁶ ЖК III, статті 13(2) і 17(1) і (4).

¹⁰⁷ ЖК III, ст. 17 (1) і (4).

¹⁰⁸ ЖК III, ст. 49(1).

¹⁰⁹ Катерина Тищенко, «Полонені окупанти працюватимуть на економіку України – МВС», *Українська правда*, 8 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/03/8/7329543/>.

¹¹⁰ ЖК III, ст. 118(1).

¹¹¹ Денис Карловський, «Радник президента: насильство щодо російських військовополонених і цивільних неприпустиме», *Українська правда*, 21 березня 2022 р., за посиланням: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/03/21/7333375/>; «Україна: повага до прав військовополонених», HRW, 16 березня 2022 р., за адресою: <https://www.hrw.org/news/2022/03/16/ukraine-respect-rights-prisoners-war>.

¹¹² ЖК III, ст. 13 (2).

¹¹³ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 51.

¹¹⁴ «Москалькова підтвердила новий обмін полоненими між Росією та Україною» (пер.), *«Известия»*, 24 березня 2022 р., за адресою: <https://rutube.ru/video/87cb95c667165dd194ef6a9c768516ac/>; Тетяна Зикіна, «Москалькова оголосила про обмін дев'яти полонених на мера Мелітополя» (перев.), *РБК.ру*, 21 березня 2022 р., за посиланням: <https://www.rbc.ru/politics/21/03/2022/6238d5c59a79478c1341d282>.

¹¹⁵ ФП I, ст. 75(2)(с).

¹¹⁶ Міністерство оборони Російської Федерації, брифінг речника Міністерства оборони Росії, 24 лютого 2022 р., за адресою: https://z.mil.ru/spec_mil_oper/news/more.htm?id=12410638; Міністерство оборони Російської Федерації, брифінг речника Міністерства оборони Росії, 27 лютого 2022 р., за адресою: https://eng.mil.ru/en/special_operation/news/more.htm?id=12410963; Міністерство оборони Російської Федерації,

«українськими військовослужбовцями» та їх умовно-дострокове звільнення, що є варіантом за МГП, якщо українське законодавство дозволяє українським військовим прийняти це,¹¹⁷ але, схоже, вони зробили виняток для «націоналістів».

4. ЦИВІЛЬНІ ОСОБИ

По суті, майже всі порушення Росією правил МГП щодо поводження з українськими та іноземними цивільними особами відбувалися на територіях, контрольованих Росією, і тому, відповідно до функціональної концепції окупації, такі порушення мали місце на окупованій Росією території. Тому вони розглядаються нижче в розділі, присвяченому МГП воєнної окупації. Тим не менше, деякі порушення стосувалися цивільних осіб, які не потрапили в руки Росії, або потрапили до неї лише через здійснення нею такого порушення. Вони будуть розглянуті в цьому розділі. Місія особливо стурбована долею найбільш вразливих категорій цивільного населення, таких як жінки, діти, переміщені особи та люди з інвалідністю. Однак, щоб уникнути дублювання, висновки щодо цих вразливих осіб містяться в частині цього звіту,¹¹⁸ присвяченій правам людини, хоча ці особи також користуються особливим захистом відповідно до МГП, а поводження з ними, про яке повідомляється, є порушенням МГП, що іноді прирівнюється до воєнних злочинів. Нарешті, у цьому розділі розглядаються й будь-які ймовірні порушення з боку українських сил на території України, яку вони контролюють.

а. ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА

Коли основні потреби цивільного населення не можуть бути задоволені ані самим населенням, ані стороною, яка контролює це населення, неупереджені гуманітарні організації чи треті держави можуть надавати гуманітарну допомогу за згодою сторони, яка контролює територію, на якій має бути розподілена допомога, або через яку вона має пройти.¹¹⁹ Хоча держава-окупант зобов'язана надати таку згоду,¹²⁰ у всіх інших ситуаціях, як мінімум, відповідно до МГП згода не може бути свавільно не надана. Відмова у згоді є свавільною, якщо вона, зокрема, порушує будь-які зобов'язання держави, що відмовляється, відповідно до МГП або МКПЛ. Якщо метою такої відмови у згоді або фактичного перешкоджання наданню гуманітарної допомоги є голодомор цивільного населення, це є воєнним злочином.¹²¹ В Україні часто пропонувалася організація

брифінг речника Міністерства оборони Росії, 27 лютого 2022 р., за адресою:

https://eng.mil.ru/en/special_operation/news/more.htm?id=12411057; Міністерство оборони Російської Федерації, виступ начальника Національного центру контролю оборони Російської Федерації генерал-полковника Михайла Мізінцева, 25 березня 2022 року, за адресою: https://eng.mil.ru/en/special_operation/news/more.htm?id=12414738.

¹¹⁷ ЖК III, ст. 21(2).

¹¹⁸ Дивіться нижче, В.Д.

¹¹⁹ ФП I, ст. 70

¹²⁰ ЖК IV, ст. 59; ФП I, ст. 69

¹²¹ Статут МКС, ст. 8(2)(b)(xxv).

гуманітарних коридорів для полегшення надання такої допомоги.¹²² Як Росія,¹²³ так і Україна¹²⁴ іноді погоджувалися на такі коридори, а іноді відмовлялися від їх створення. Іноді домовленості між сторонами були недостатньо конкретними, щоб забезпечити ефективне та безпечне надання такої допомоги. У багатьох випадках, навіть коли існувала домовленість, гуманітарні конвої зазнавали нападів або змушені були відступити з міркувань безпеки через акти насильства в коридорі.¹²⁵ Росія стверджує, що такі напади часто відбувалися з боку українських або невідомих непідконтрольних сил.¹²⁶

Місія вважає малоімовірним, щоб Україна перешкоджала у наданні гуманітарної допомоги власному населенню та не обізнана про сили, які не контролюються сторонами, що діють у розпал бойових дій.

¹²² «Україна: гуманітарні коридори для цивільних, які рятуються від російських атак, мають забезпечити безпеку – нові свідчення», Amnesty International, 10 березня 2022 р., за посиланням: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/03/ukraine-humanitarian-corridors-for-civilians-fleeing-russian-attacks-must-provide-safety-new-testimonies/>.

¹²³ Бренна Сміт і Маша Фроляк, «Російські солдати зайняли їхнє місто, а потім їхні будинки», *New York Times*, 20 березня 2022 року, за адресою: <https://www.nytimes.com/2022/03/20/world/europe/russian-soldiers-video-kyiv-invasion.html>; «Росія оголошує часткове припинення вогню, щоб дозволити гуманітарні коридори в Україні», *Reuters*, 5 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.reuters.com/world/europe/russia-allow-humanitarian-corridors-ukraine-defence-ministry--2022-03-05/>; «Росія погоджується на гуманітарні коридори для евакуації мирного населення з гарячих точок», говорить віце-прем'єр-міністр України, *ABC News AU*, 26 березня 2022 року, за адресою: <https://www.abc.net.au/news/2022-03-26/russia-agrees-to-humanitarian-corridors-ukraine-says/100942362>.

¹²⁴ Джон Хенлі, Пітер Бомонтін, Джуліан Боргер, «Гуманітарні коридори», що ведуть до Росії чи Білорусі, відхилені Києвом, *The Guardian*, 7 березня 2022 року, за адресою: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/07/russia-humanitarian-corridors-ukraine-war-mariupol-kyiv>; Міністерство оборони Російської Федерації, засідання Спільного координаційного штабу гуманітарного реагування в Україні, 7 березня 2022 р., за адресою: https://eng.mil.ru/en/special_operation/news/more.htm?id=12412041.

¹²⁵ «Україна: гуманітарні коридори для цивільних, які рятуються від російських атак, мають забезпечити безпеку – нові свідчення», Amnesty International, 10 березня 2022 р., за посиланням: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/03/ukraine-humanitarian-corridors-for-civilians-fleeing-russian-attacks-must-provide-safety-new-testimonies/>; «Україна: гуманітарна катастрофа в Ізюмі», Amnesty International, 22 березня 2022 р., за адресою: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2022/03/EUR5053822022ENGLISH.pdf>; «Український евакуаційний потяг потрапив під уламки під час російських обстрілів», *EMPR media*, 13 березня 2022 року, за посиланням: <https://empr.media/news/conflict-zone/ukrainian-evacuation-train-was-hit-by-debris-during-a-russian-shelling/>; «Російські війська атакують поїзд евакуації біженців в Україні», *The Daily Observer*, 13 березня 2022 р., за адресою: <https://www.observerbd.com/news.php?id=357131>; «Україна каже про семеро загиблих, включаючи дитину, після того, як Росія обстріляла евакуаційний конвой», *Swissinfo.ch*, 12 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.swissinfo.ch/eng/ukraine-says-seven-killed--including-a-child--after-russia-fired-at-evacuation-convoy/47426972>.

¹²⁶ «Міністерство оборони звинуватило українських військових у обстрілі колони з біженцями» (перекл.), *Lenta.ru*, 16 березня 2022 р., за посиланням: <https://lenta.ru/news/2022/03/16/kolonna/>; Міністерство оборони Російської Федерації, засідання Спільного координаційного штабу гуманітарного реагування в Україні, 7 березня 2022 р., за адресою: https://eng.mil.ru/en/special_operation/news/more.htm?id=12412041; Міністерство оборони Російської Федерації, засідання Спільного координаційного штабу гуманітарного реагування в Україні, 9 березня 2022 р., за адресою: https://eng.mil.ru/en/special_operation/news/more.htm?id=12412325; Міністерство закордонних справ Росії, брифінг речника МЗС Марії Захарової, Москва, 9 березня 2022 р., за адресою: https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1803456/?lang=en.

Б. ПОВОДЖЕННЯ З УКРАЇНЦЯМИ, ЯКІ ВВАЖАЮТЬСЯ ТАКИМИ, ЩО ВИСЛОВЛЮЮТЬ ПІДТРИМКУ РОСІЇ.

Місія звернула увагу на велику кількість повідомлень і відеозаписів,¹²⁷ також згаданих у звіті ММПЧУ, щодо побиття цивільних осіб, які вважаються злодіями, бутлегерами, прихильниками Росії чи порушниками комендантської години на території, підконтрольній уряду України. ММПЧУ згадує понад 45 таких ймовірних випадків жорстокого поводження з боку співробітників міліції, добровольчих сил оборони та інших.¹²⁸ МГП передбачає гуманне поводження з усіма людьми і забороняє будь-яке насильство та посягання на особисту гідність.¹²⁹ ММПЧУ повідомила про арешт українською владою приблизно 300 осіб, підозрюваних у пособництві Росії. У трьох випадках сім'ї заарештованих Службою безпеки України (СБУ) стверджували, що їм не повідомляли про офіційний арешт, місце затримання та долю їхніх родичів.¹³⁰

С. ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ЗАТРИМАНИМИ

Відповідно до МГП, цивільні особи, які перебувають під захистом МГП, можуть бути позбавлені волі лише в очікуванні судового розгляду або з міркувань безпеки.¹³¹ В обох випадках застосовується звичайна процедура.¹³² У будь-якому випадку із заарештованими та затриманими необхідно поводитися гуманно. Місія отримала декілька достовірних повідомлень, згідно з якими російські війська заарештовували мирних жителів, зокрема журналістів, без будь-яких процедур, і жорстоко поводитися з ними методами, які прирівнюються до катувань.¹³³ Це є воєнним злочином.¹³⁴ Один із таких випадків, який особливо добре задокументований і

¹²⁷ 4Луцьк, Telegram-канал (адмініструється анонімно), за адресою: <https://t.me/lutsk/5509>; «У Луцьку затримали мародера. ВІДЕО» (пер.), Волинь24, 4 березня 2022 р., за адресою: <https://www.volyn24.com/news/184775-u-lucku-zatrymaly-marodera-video>; «Спустили труси і примотали до стовпа: в Ірпені карали мародерів» (переклад), ТСН, 12 березня 2022, за посиланням: <https://tsn.ua/ato/spustili-trusi-i-primotali-do-stovpa-v-irpeni-pokarali-maroderiv-2007481.html>; «У Долині чоловіка прив'язали до стовпа — кажуть, він був мародером (ФОТО)» (перекл.), Galka.if.ua, 4 березня 2022 р., за посиланням: <https://galka.if.ua/u-dolyni-do-stovpa-pryvyazaly-cholovika-kazhut-buv-maroderom-foto/>; Кілька відео YouTube за адресою: <https://www.youtube.com/watch?v=3njCd36RD4g> (1 березня 2022 р.); <https://www.youtube.com/watch?v=uCOLzQtQCgM> (27 лютого 2022 р.).

¹²⁸ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 41.

¹²⁹ ФП I, ст. 75(1)–(2)(a)–(b).

¹³⁰ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 40.

¹³¹ ЖК IV, стаття 42(1) (на власній території Сторони); ЖК IV, стаття 78(1) (на окупованій території).

¹³² ЖК IV, ст. 78(2).

¹³³ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Україна: серйозне занепокоєння», брифінг для преси, 12 березня 2022 року, за адресою: <https://www.ohchr.org/en/press-briefing-notes/2022/03/ukraine-grave-concerns>; «Сім днів з мішком на голові – активістка з Мелітополя Ольга Гайсумова розповіла про час у полоні» (перекл.), RIA.ua, 21 березня 2022, за посиланням: https://ria-m.tv/news/280976/sem_dney_s_meshkom_na_golove_aktivistka_iz_melitopolya_olga_gaysumova_rasskazala_o_svoem_p_rebyivanii_v_plenu.html; «Під Києвом зник фотожурналіст Макс Левін» (пер.), ЗМІНА, 22 березня 2022 року, за посиланням: <https://zmina.info/news/pid-kyevom-znyk-fotozhurnalist-maks-levin/>.

¹³⁴ Статут МКС. ст. 8(1)(a)(ii)–(iii), (vi) та (viii).

перевірений «Репортерами без кордонів» (RSF), стосується українського перекладача та асистента радіостанції «Радіо Франс», захопленого російськими військами 5 березня в центральній Україні та утримуваного впродовж дев'яти днів у полоні. Його тримали у крижаному погребі, неодноразово били залізним прутком та прикладами рушниць, катували за допомогою електроструму, позбавляли їжі на 48 годин і піддавали імітаційній страті.¹³⁵

5. МГП ВОЄННОЇ ОКУПАЦІЇ

Крим і Севастополь, а також частини Донецької та Луганської областей, які контролюються самопроголошеними Донецькою та Луганською «республіками», були окупованими територіями ще до 24 лютого 2022 року: Крим безпосередньо Росією та дві інші території – переважно через органи влади «республік», які повністю контролюються Росією. Місія не має інформації, яка б вказувала на те, що триваючі порушення МГП щодо воєнної окупації в цих районах змінилися починаючи з 24 лютого 2022 року, за винятком того, що будь-які контакти з рештою України стали ще складнішими, а кількість випадків примусового призову на військову службу зросла, як зазначено нижче.¹³⁶ Тому цей розділ звіту зосереджує основну увагу на тих на районах, які опинилися під контролем Росії після 24 лютого 2022 року.

а. АДМІНІСТРАЦІЯ ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ

В аспекті управління новоокупованими територіями, розташованим на них державним майном та застосовного на них законодавства, Росія розрізняє території, що належать до Луганської та Донецької областей України, та інші новоокуповані території.

Ті території, що знаходяться в українських Луганській та Донецькій областях, підпорядковуються, одразу після того, як Росія отримала над ними контроль, адміністрації, «законам» та установам відповідних «республік». Це заборонено ст. 47 Женевської конвенції IV. Більше того, ст. 43 Гаазького регламенту порушується повним запровадженням нового законодавства окупаційною владою (або її довіреними особами), а запровадження кримінального законодавства та кримінальних судів «республік» порушує ст. 64 Женевської конвенції IV. Такі зміни не можуть позбавити місцеве населення від переваг МГП воєнної окупації, натомість, на практиці вони це роблять, що становить собою порушення кожного відповідного положення МГП.

В інших нещодавно окупованих районах Росія утворила «комендатури» (своєрідну цивільну адміністрацію окупаційних сил), які приймають і виконують лише правила, які вони вважають необхідними для захисту безпеки своїх сил (комендантська година; режим пересування, передача та використання всіх видів зброї, заборона публічних мітингів і заборона збору інформації про війська та військову адміністрацію) або для підтримки правопорядку,¹³⁷ що вони можуть робити

¹³⁵ «Страшна розповідь викраденого та підданого катуванням російськими солдатами в Україні асистента Радіо Франція», RSF, 21 березня 2022 р., за посиланням: <https://rsf.org/en/news/chilling-account-radio-france-fixer-who-was-kidnapped-and-tortured-russian-soldiers-ukraine>.

¹³⁶ Дивіться нижче, IV.E.5.g

¹³⁷ Лілія Ржеутська, «Що кажуть жителі окупованої російськими військами Херсонської області?», DW, 9 М. arch 2022, за адресою: <https://www.dw.com/ru/chto-rasskazyvajut-zhiteli-hersonskoj-oblasti-zanjatoj-rossijskimi-vojskami/a->

відповідно до МГП.¹³⁸ Відповідно до вимог МГП,¹³⁹ суспільне життя продовжує регулюватися українським законодавством, а існуючі українські місцеві органи влади, зокрема муніципальні, іноді продовжують функціонувати, з незначною взаємодією між російськими силами та місцевою владою.¹⁴⁰ Проте стверджується, що подекуди Росія намагається замінити українську валюту на російські рублі як засіб платежу.¹⁴¹

Відповідно до МГП, окупаційні сили можуть і повинні підтримувати правопорядок на окупованій території.¹⁴² Однак вони повинні робити це, дотримуючись правил МППЛ, які застосовуються до правоохоронних органів. Викликає сумніви, чи цієї вимоги було дотримано, коли жителі окупованого міста Скадовськ провели 16 березня 2022 року мирний мітинг, вимагаючи звільнення захопленого російськими військовими керівництва міста. Натомість, російські збройні сили відкрили вогонь по учасникам мітингу.¹⁴³ Подібні звинувачення висувуються і щодо придушення протестів у Херсоні, де російські війська нібито кидали шумові гранати та стріляли в людей, які брали участь у проукраїнському мітингу.¹⁴⁴

Місія також звертає увагу на повідомлення про заміну органів місцевого самоврядування на новоокупованих територіях. В Мелітополі після викрадення 11 березня 2022 року обраного мера Івана Федорова, на його посаду призначили нового проросійського мера.¹⁴⁵ Повідомляється, що місцева влада в інших нещодавно окупованих містах України також була відсторонена від здійснення повноважень, щоб утворити місцеві адміністрації, більш вигідні російським

61073198; Людмила Васильєва, 18 березня 2022, Facebook, за адресою:

https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=5067611169962766&id=100001417987122.

¹³⁸ HR, ст. 43

¹³⁹ HR, ст. 43

¹⁴⁰ Лілія Ржеутська, «Що кажуть жителі окупованої російськими військами Херсонської області?», DW, 9 березня 2022 р., за посиланням: <https://www.dw.com/ru/chto-rasskazyvajut-zhiteli-hersonskoj-oblasti-zanjatoj-rossijskimi-vojskami/a-61073198>.

¹⁴¹ Генеральна прокуратура України Про обіг рубля замість гривні на окупованих територіях – розпочато розслідування (перекл.), за посиланням: <https://gp.gov.ua/ua/posts/obig-rublya-zamist-grivni-na-okupovanix-teritoriyax-rozpocato-rozsliduvannya>.

¹⁴² HR, ст. 43

¹⁴³ Валентина Романенко, «Жителі Скадовська вийшли на мітинг проти окупантів: російські військові відкрили вогонь» (перекл.), Українська правда, 16 березня 2022, за посиланням: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/16/7331879/>; Дмитро Кулеба (@DmytroKuleba), Twitter, 16 березня 2022 р., за адресою: <https://twitter.com/DmytroKuleba/status/1504049697601867779>.

¹⁴⁴ Дивіться також нижче, V.B.5. ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 53; Franak Viačorka (@franakviacorka), Twitter, 21 березня 2022 р., за адресою:

<https://twitter.com/franakviacorka/status/1505879575636684803>; Вікторія Гірко, «У Херсоні люди мітингували за Україну, окупанти розганяють їх димовими шашками» (перекл.), Факти, 27 березня 2022 р., за посиланням: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220327-u-hersoni-lyudy-vyjshly-na-mityng-za-ukrayinu-zagarbnyky-rozganyayut-yih-dymovymy-shashkami/>; Youtube, Факти ICTV, 27 березня 2022 р., за адресою: <https://www.youtube.com/watch?v=T65OgYGLhVY&feature=youtu.be>.

¹⁴⁵ «У підконтрольному Росії Мелітополі призначили нового мера після викрадення. Ось що ми знаємо», CNN, 12 березня 2022 р., за адресою: https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-putin-news-03-13-22/h_4c5f1055aacea067dd1ea3778b6e9c26; Еліза Макінтош і Юлія Преснякова: «Вони намагалися розкрити, яким було життя під російською окупацією. Потім вони зникли», CNN, 29 березня 2022 року, за адресою: <https://edition.cnn.com/2022/03/29/europe/ukraine-war-russia-occupation-disappearances-detention-cmd-intl/index.html>.

інтересам.¹⁴⁶ Хоча окупаційне право передбачає, що статус державних службовців не може бути змінений і вони повинні мати можливість продовжувати виконувати свої обов'язки,¹⁴⁷ як і в минулому, це не перешкоджає окупаційній владі відсторонити їх від посад.¹⁴⁸ Однак, таке звільнення має здійснюватися лише на індивідуальній основі, оскільки окупаційна влада повинна виконувати свій обов'язок підтримувати громадське життя та громадський порядок, поважаючи, якщо тільки це не буде абсолютно неможливо, закони, що діють в країні, а отже, і її існуючі інститути.¹⁴⁹

Стосовно Херсону Місія зазначає, що незважаючи на те, що Росія стверджувала, що комунальні служби працюють у звичайному режимі, місто не відчуває дефіциту продуктів харчування та товарів першої необхідності, та що російські збройні сили координують роботу з місцевою владою для забезпечення громадського порядку та громадського життя,¹⁵⁰ місцевий мер підтвердив, що місцева адміністрація мала проблеми із тим, щоб зібрати тіла загиблих та відновити постачання електроенергії, газу, води та опалення.¹⁵¹ У Скадовську місцевий голова уточнив, що електроенергія, газ, вода та комунальні служби працюють, але вони були змушені організуватися, щоб не допустити мародерства, а також, що люди не отримують свої пенсії.¹⁵² Забезпечення громадського порядку та громадського життя є функціональним обов'язком окупаційної влади. Відповідно, заподіяння шкоди громадському порядку та громадському життю є порушенням МГП, якщо Росія не докладала всіх зусиль, на які вона була об'єктивно здатна. Місія не володіє інформацією, яка підтверджує чи спростовує, що Росія не дотримується свого зобов'язання щодо підтримки громадського порядку та громадського життя.

Б. НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗНИКНЕННЯ

Деякі з відсторонених Росією мерів, а також місцевих проукраїнських «активістів», журналістів і «добровольців» були «викрадені», тобто були заарештовані та зникли,¹⁵³ без дотримання жодної

¹⁴⁶ «Окупанти в Энергодарі поставили на місце мера іншого депутата від «Опозиційної платформи за життя», ЗМІНА, 27 березня 2022 року, за адресою: <https://zmina.info/news/okupanty-u-energodari-posadyly-na-misce-mera-cherhovogo-deputata-vid-opzzh/>; Генеральна прокуратура України, Повідомлення: Участь в організації окупаційної влади в м. Бердянську - розпочато провадження, 21 березня 2022 р., за посиланням: <https://gp.gov.ua/ua/posts/ucast-v-organizaciyi-okupacijnoyi-vladi-u-misti-berdyansk-rozpocato-provadžennya>; Ігор Бурдига, «Журналіст Олег Батурин: Таке відчуття, що окупанти тут недовго» (перекл.), DW, 27 березня 2022 р., за посиланням: <https://www.dw.com/uk/zhurnalist-oleh-baturn-vidchuttia-take-shcho-okupanty-tut-nenadovho/a-61273457>; «20-30 «арештів» на день: як живуть у нещодавно окупованих містах Луганської області?», Громадське радіо, 22 березня 2022, за посиланням: <https://hromadske.radio/en/news/2022/03/22/20-30-arrests-a-day-how-people-live-in-recently-occupied-cities-in-the-luhansk-region>.

¹⁴⁷ ЖК IV, ст. 54 (1).

¹⁴⁸ ЖК IV, ст. 54 (2).

¹⁴⁹ ГП, ст. 43

¹⁵⁰ «Росія претендує на контроль над містом Херсон на півдні України», *AlJazeera*, 2 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/2/russian-military-says-has-control-of-kherson-in-southern-ukraine>.

¹⁵¹ «Росія претендує на контроль над містом Херсон на півдні України», *AlJazeera*, 2 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/2/russian-military-says-has-control-of-kherson-in-southern-ukraine>.

¹⁵² Лілія Ржеутська, «Херсон, Україна: життя під російською окупацією», DW, 11 березня 2022 р., за адресою: <https://www.dw.com/uk/kherson-ukraine-life-under-russian-occupation/a-61090151>.

¹⁵³ Фелікс Лайт, «Викраденого мера України Івана Федорова врятували в результаті «спецоперації», *The Times*, 17 березня 2022 року, за адресою: <https://www.thetimes.co.uk/article/kidnapped-ukrainian-mayor-ivan-fedorov-rescued-in>

з процедур, передбачених МГП у разі позбавлення свободи¹⁵⁴ і в більшості випадків без інформування їх сімей.¹⁵⁵ Деякі з цих осіб пізніше були звільнені¹⁵⁶ або обміняні на російських військовополонених, яких утримує Україна,¹⁵⁷ після того, як нібито зазнали поганого поводження та/або залякування.¹⁵⁸ Інших жителів часто заарештовували за підозрою (часто на основі інформації, яку знаходили в їхніх телефонах).¹⁵⁹ Їх привозили до місцевої «комендатури» і відпускали протягом 1-2 днів. Немає інформації про дотримання процедур, передбачених МГП у разі позбавлення волі. Невідомо, чи дозволено українській місцевій поліції продовжувати функціонувати для забезпечення звичайної правоохоронної діяльності, якщо її співробітники готові продовжувати працювати в умовах російської окупації.

special-operation-fm60qt2x9; Еліза Макінтош і Юлія Преснякова: «Вони намагалися розкрити, яким було життя під російською окупацією. Потім вони зникли», *CNN*, 29 березня 2022 року, за адресою:

<https://edition.cnn.com/2022/03/29/europe/ukraine-war-russia-occupation-disappearances-detention-cmd-intl/index.html>; Сергій Новіков, «Окупанти викрали мера Скадовська та його заступника» (перекл.), *РБК Україна*, 16 березня 2022, за посиланням: <https://www.rbc.ua/rus/news/okupanty-pohitili-mera-skadovska-zama-1647425131.html>; Дмитро Кулеба (@DmytroKuleba), Twitter, 16 березня 2022 р., за адресою:

<https://twitter.com/DmytroKuleba/status/1504049697601867779>; «Викрадений»: ЗМІНА розпочинає кампанію щодо зниклих безвісти українців» (пер.), *ЗМІНА*, 28 березня 2022 р., за адресою: <https://zmina.ua/event/vykradeni-zmina-zfPuskaye-kampaniyu-pro-znyklyh-vid-ruk-rosiyi-ukrayincziv/>.

¹⁵⁴ «Новопризначена посадова особа – депутат Мелітопольської міської ради Галина Данильченко» (перекл.), *Naniny Live*, 12 березня 2022 року, за посиланням: <https://novyny.live/ru/safety/v-melitopole-okkupanty-naznachili-vmesto-pokhishchennogo-mera-svoiu-upolnomochennuiu-42607.html>.

¹⁵⁵ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 39; Еліза Макінтош і Юлія Преснякова: «Вони намагалися розкрити, яким було життя під російською окупацією. Потім вони зникли», *CNN*, 29 березня 2022 року, за адресою: <https://edition.cnn.com/2022/03/29/europe/ukraine-war-russia-occupation-disappearances-detention-cmd-intl/index.html>; Денис Карловський, «Російські окупанти викрали і кували секретаря Новокаховської міської ради», *Українська правда*, 18 березня 2022 р., за посиланням:

<https://www.pravda.com.ua/ukr/news/2022/03/18/7332570/>; Генеральна прокуратура України, оголошення: викрадення журналіста «Громадське» російськими окупантами - відкрито кримінальне провадження, 19 березня 2022 року, за посиланням: <https://gp.gov.ua/ua/posts/vikradennya-rosiiskimi-okupantami-zurnalistki-hromadske-rozprocato-kriminalne-provadzennya>; «Під Києвом зник фотожурналіст Макс Левін» (пер.), *ЗМІНА*, 22 березня 2022 року, за посиланням: <https://zmina.info/news/pid-kyevom-znyk-fotozhurnalist-maks-levin/>.

¹⁵⁶ Олександр Мороз, «Викраденого мера Скадовська вже випустили», *РБК Україна*, 16 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.rbc.ua/rus/news/pokhishchennogo-segodnya-mera-skadovska-otpuslili-1647433846.html>; «Голову Охтирської районної ради (Сумська область) Сергія Киричка звільнили після тижня російського полону», *Укрінформ*, 22 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.ukrinform.net/rubric-society/3437254-chairman-of-okhtyrka-district-council-released-from-russian-captivity.html>.

¹⁵⁷ «Україна обміняла дев'ятьох російських солдатів на звільнення затриманого мера – Інтерфакс», *Reuters*, 16 березня 2022 року, за адресою: <https://www.reuters.com/world/europe/russian-forces-have-released-mayor-city-melitopol-kyiv-2022-03-16/>.

¹⁵⁸ «У Каховці росіяни звільнили журналіста після 8 днів тортур», *Українська правда*, 20 березня 2022 р., за посиланням: <https://www.pravda.com.ua/ukr/news/2022/03/20/7333041/>; «Сім днів з мішком на голові – активістка з Мелітополя Ольга Гайсумова розповіла про час у полоні» (перекл.), *RIA.ua*, 21 березня 2022, за посиланням: https://ria-m.tv/news/280976/sem_dney_s_meshkom_na_golove_aktivistka_iz_melitopolya_olga_gaysumova_rasskazala_o_svoem_p_rebyivani_v_plenu.html.

¹⁵⁹ Лара Булленс, «Росія використовує викрадення, щоб залякати українців на окупованих територіях», *France 24*, 29 березня 2022 року, за адресою: <https://www.france24.com/en/europe/20220329-russian-forces-are-abducting-ukrainians-in-occupied-territories>; «На Херсонщині окупанти почали зупиняти мирних жителів та перевіряти їхні телефони», 24 канал, 4 березня 2022 року, за посиланням: https://24tv.ua/hersonshini-okupanti-pochali-zupinyati-tsivilnih-pereviryati_n1890095; Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим, Facebook (офіційна сторінка), 11 березня 2022 р., за адресою: <https://www.facebook.com/ppu.gov.ua/posts/328851965955502>.

ММПЛУ задокументувала 24 випадки свавільного затримання та насильницького зникнення місцевих посадовців у регіонах, підконтрольних російським військам, 13 з яких згодом були звільнені.¹⁶⁰ Вона також задокументувала свавільне затримання та насильницьке зникнення 21 журналіста та громадського активіста, які виступали проти вторгнення в Київській, Херсонській, Луганській та Запорізькій областях.¹⁶¹ Наразі вона намагається перевірити повідомлення про те, що п'ятеро журналістів і троє активістів згодом були звільнені. Місцезнаходження інших осіб невідоме.¹⁶² Це узгоджується з 29 добре задокументованими випадками, про які НУО повідомили Місії.¹⁶³

с. ЗВИНУВАЧЕННЯ У МАСОВИХ СТРАТАХ

Після офіційного завершення розслідування Місія отримала інформацію про звинувачення у масових стратах мирних жителів під час російської окупації сіл поблизу Києва, зокрема Бучі, та з нагоди відведення російських військ. Є фотографії та відеозаписи мирних жителів, убитих зі зв'язаними руками на вулицях, а також повідомлення про братську могилу.¹⁶⁴ Якщо вони підтвердяться, такі вбивства стануть грубими порушеннями МГП та військовими злочинами. Вони вимагають серйозних національних та міжнародних розслідувань на місцях із залученням експертів-криміналістів. Навіть якби період часу, який був у розпорядженні Місії, був подовжений, вона не змогла б провести таке розслідування.

d. УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ ВЛАСНІСТЮ

Що стосується державного майна, окупант має право заволодіти всім рухомим майном, придатним для обслуговування військових дій, а також розпоряджатися всім нерухомим державним майном, включаючи магазини, запаси, ліси та ферми, відповідно до правил узуфрукту.¹⁶⁵ У середині березня, міністр оборони Росії нібито попросив у президента Росії Володимира Путіна дозволу російським збройним силам вирубувати ліс і зелені насадження в Україні не лише для військових цілей, але й з метою подальшого продажу деревини. Гроші від продажу потім будуть використані російськими збройними силами.¹⁶⁶ Це твердження, якщо воно

¹⁶⁰ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 38.

¹⁶¹ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 36.

¹⁶² ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, Заява; Ситуація в Україні, 25 березня 2022 р., за посиланням: <https://www.ohchr.org/en/statements/2022/03/situation-ukraine>.

¹⁶³ Дивіться також нижче, V.B.7, щодо аспекту прав людини.

¹⁶⁴ «Всі були розстріляні»: Росію звинувачують у військових злочинах після розкриття жаків вторгнення в Бучі, *The Guardian*, 3 квітня 2022 року, за посиланням: <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/03/they-were-all-shot-russia-accused-of-war-crimes-as-bucha-reveals-horror-of-invasion>; Україна: очевидні військові злочини на підконтрольних Росії територіях, *HRW*, 3 квітня 2022 р., за адресою: <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas>

¹⁶⁵ ГП, ст. 53 і 55.

¹⁶⁶ Майкл Старр, «Україна звинувачує Росію в плануванні вирубувати та продавати свої ліси в рамках екоциду», *The Jerusalem Post*, 16 березня 2022 р., за адресою: <https://www.jpost.com/international/article-701426>; «Військова розвідка України: Росія планує масові вирубки українських лісів», *Kyiv Independent*, 15 березня 2022 р., за посиланням: <https://kyivindependent.com/uncategorized/ukraines-military-intelligence-russia-plans-mass-logging-of->

підтвердиться, буде порушенням МГП. Вирубка цілих лісів беззаперечно виходить за рамки узурпу. Будучи узурпуарієм державного нерухомого майна, окупант може отримати виробничу вигоду від цього майна, але не повинен розбазарювати, неправомірно використовувати чи зловживати ним. Більше того, у разі комерційного використання державного нерухомого майна окупованої території прибуток, отриманий окупантом, може бути використаний лише для покриття витрат на окупацію та для задоволення потреб та захисту інтересів мешканців окупованої території, але не може використовуватися для задоволення ширших економічних інтересів окупанта.

е. ПОВАГА ДО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ

Місія стурбована численними повідомленнями про мародерство, скоєне російськими солдатами.¹⁶⁷ Кілька відео, опублікованих у соціальних мережах, показують, як російські війська грабують продуктові магазини, супермаркети, АЗС і навіть банки.¹⁶⁸ Також стверджується, що російські збройні сили експропріують приватну власність.¹⁶⁹ В одному випадку, 20 березня 2022 року, було показано російських солдатів, як під'їжджають на танку до херсонської автозаправної станції та грабують магазин основних товарів.¹⁷⁰ Відповідно до МГП розкрадання, тобто привласнення державного та приватного рухомого майна, суворо заборонене.¹⁷¹ Крім того, окупаційні війська не можуть конфіскувати приватну власність, тобто захопити її без компенсації, але мають право реkvізувати її для власних потреб або для управління територією

ukrainian-forests/; Гурп Міністерства оборони України, Telegram-канал (офіційний канал), за адресою: <https://t.me/DIUkraine/139>.

¹⁶⁷ Ярослав Трофімов і Джеймс Марсон, «Російські війська вбивають мирних жителів та грабують запаси в окупованій Україні, за словами жителів», *Wall Street Journal*, 14 березня 2022 року, за адресою: <https://www.wsj.com/articles/russian-forces-kill-civilians-loot-for-supplies-in-occupied-ukraine-residents-say-11647267560>; Девід Аверре, «Російські війська використовують свій танк для пограбування заправної станції на тлі «проблем з мораллю», коли «відчайдушні» генерали намагаються відновити зупинене просування, а українські засідки руйнують лінії постачання», *Daily Mail*, 21 березня 2022 року, за адресою: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-10636193/Russian-troops-use-tank-loot-gas-station-amid-morale-issues.html>; «20-30 «арештів» на день: як живуть у нещодавно окупованих містах Луганської області?», *Громадське радіо*, 22 березня 2022, за посиланням: <https://hromadske.radio/en/news/2022/03/22/20-30-arrests-a-day-how-people-live-in-recently-occupied-cities-in-the-luhansk-region>.

¹⁶⁸ Insider Ukraine, Telegram-канал (офіційна сторінка), за адресою: <https://t.me/insiderUKR/22316>; Алекс Лун (@ASLUhn), Twitter, 27 лютого 2022 р., за адресою: https://twitter.com/ASLUhn/status/1497888600146395136?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%57Cwtcamp%5Etweetembed%57Cwtwcamp%5Etweetembed%58Cwtw%58Cwtw%57Cwtw%Etweetembed%Etweetembed%Etweetembed%Etweetembed%Etweetembed%Etweetembed%Etweetembed%Etweetembed%Etweeterm3Ew76001497888600146395136=https%3A%2F%2Fwww.newsweek.com%2Fvideos-show-russian-soldiers-looting-banks-grocery-stores-ukraine-1683027.

¹⁶⁹ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою:

https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, accessed 35.

¹⁷⁰ Джон Варга, «Прийиження Путіна: російських десантників спіймали на гарячому на відео пограбування автозаправної станції», *Експрес*, 21 березня 2022 р., за адресою: <https://express.co.uk/trem.media/news/world/1584106/vladimir-putin-paratroopers-loot-petrol-station-kherson-ukraine-war-russia-news-video>; Девід Аверре, «Російські війська використовують свій танк для пограбування заправної станції на тлі «проблем з мораллю», коли «відчайдушні» генерали намагаються відновити зупинене просування, а українські засідки руйнують лінії постачання», *Daily Mail*, 21 березня 2022 року, за адресою: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-10636193/Russian-troops-use-tank-loot-gas-station-amid-morale-issues.html>.

¹⁷¹ ГП, ст. 28 і 47; ЖК IV, ст. 33(2).

за умови виплати грошової компенсації.¹⁷² Хоча ці товари можуть бути необхідні для потреб окупаційної армії,¹⁷³ Місії не відомо про жодну процедуру реквізиції. Таким чином, згадана поведінка російських солдатів є мародерством, а відповідно, порушенням МГП та воєнним злочином.¹⁷⁴

ф. ДЕПОРТАЦІЇ

Місія отримувала численні взаємоузгоджені повідомлення від українських офіційних та неурядових джерел, а також від приватних осіб у соціальних мережах про примусові депортації з окупованих територій до Росії.¹⁷⁵ За даними Уповноваженої Верховної Ради України з прав людини, з України до Росії було депортовано 500 тисяч мирних жителів.¹⁷⁶ Вона стверджувала, що всі вони були примусово переміщені, спочатку доставлені до певних фільтраційних таборів у Росії біля кордону з Україною, а потім деякі з них були перевезені на острів Сахалін, але залишені там на волі. Росія неодноразово звинувачувала Україну в тому, що вона перешкоджає евакуації українських громадян до Росії,¹⁷⁷ і повідомляла, що до середини березня в Росію прибуло майже 300 тисяч людей.¹⁷⁸ Росія спростувала звинувачення у примусовій депортації українських військових до Росії.¹⁷⁹ Якщо ці депортації (деякі з них) були примусовими (в тому числі тому, що Росія створила примусове середовище,¹⁸⁰ в якому ці цивільні особи не мали іншого вибору, окрім як виїхати до Росії), і оскільки вони конкретно стосувалися цивільних осіб, які потрапили під владу Росії як окупаційної держави, у будь-якому разі це порушує МГП і є воєнним

¹⁷² ГП, статті 46 (2) і 52.

¹⁷³ Девід Аверре, «Російські війська використовують свій танк для пограбування заправної станції на тлі «проблем з мораллю», коли «відчайдушні» генерали намагаються відновити зупинене просування, а українські засідки руйнують лінії постачання», *Daily Mail*, 21 березня 2022 року, за адресою: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-10636193/Russian-troops-use-tank-loot-gas-station-amid-morale-issues.html>; Халеда Рахман, «Відео, як російські солдати грабують банки та продуктові магазини в Україні», *Newsweek*, 27 лютого 2022 року, за адресою: <https://www.newsweek.com/videos-show-russian-soldiers-looting-banks-grocery-magazines-ukraine-1683027>.

¹⁷⁴ Статут МКС, ст. 8(2)(b)(xvi).

¹⁷⁵ «Маріуполь каже, що Росія примусово депортувала тисячі людей», *Reuters*, 20 березня 2022 року, за адресою: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraines-mariupol-says-russia-forcefully-deported-thousands-its-people-2022-03-20/>; «Росіяни примусово вивозять жінок і дітей з окупованих Донецької та Луганської областей до Росії» (перекл.), ЗМІНА, 22 березня 2022 р., за посиланням: <https://zmina.info/news/rosiyany-prymusovo-vyvozyat-do-rf-zhinok-ta-ditej-z-tymchasovo-okupovanyh-doneczkoyi-ta-luganskoyi-oblastej/>; Nichvydycia (@nichvydycia), Twitter, 19 березня 2022 р., за адресою: <https://twitter.com/nichvydycia/status/1505257625839095813>; Маріупольська міська рада, Telegram-канал (офіційний канал), за посиланням: <https://t.me/mariupolrada/8987>.

¹⁷⁶ Дискусія між Місією та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Відень, 28 березня 2022 року. За даними ЗМІ, вона скоріше згадала про 400 000 осіб: Шона Мюррей, «Більше 400 000 українців «примусово переміщені в Росію», стверджує Україна», *Euronews*, 20 березня 2022 року, за адресою: <https://www.euronews.com/my-europe/2022/03/30/more-than-400-000-ukrainians-forcibly-displaced-to-russia-claims-ukraine-s-ombudswoman>.

¹⁷⁷ «Зеленський звинувачує Росію у нападі на гуманітарний коридор у Маріуполі», *Business Standard*, 11 березня 2022 року, за адресою: https://www.business-standard.com/article/international/zelenskyy-accuses-russia-of-attack-on-humanitarian-corridor-in-mariupol-122031100124_1.html.

¹⁷⁸ Лідія Келлі та Вільям Маллард, «Маріуполь каже, що Росія примусово депортувала тисячі людей», *Reuters*, 20 березня 2022 року, <https://www.reuters.com/world/europe/ukraines-mariupol-says-russia-forcefully-deported-thousands-its-people-2022-03-20/>.

¹⁷⁹ «Москва заперечує депортацію українців до Росії», *TeleTrader*, 22 березня 2022 року, за адресою: <https://www.teletrader.com/moscow-denies-deporting-ukrainians-to-russia/news/details/57536310?ts=1648496942911>.

¹⁸⁰ МТБЮ, *Прокурор проти Крнужелак*, ІТ-97-25-Т, Судова палата, рішення, 15 березня 2002 р., п. 475.

злочино¹⁸¹. Проте, окупаційна влада може евакуювати мешканців певних районів через міркування безпеки населення або з міркувань військової доцільності. Евакуація за межі окупованої території допустима лише тоді, коли такого переміщення реально неможливо уникнути.¹⁸²

g. ПРИЗОВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ

Відповідно до Женевської конвенції IV, примушення захищених цивільних осіб служити в збройних силах ворожої держави є воєнним злочином.¹⁸³ 29 січня 2022 року депутат Держдуми оголосив, що багато жителів Донецької та Луганської «республік», які отримали російське громадянство, служили або проходили службу в збройних силах Росії. Він додав, що ті, хто перебуває на обліку у своїх родичів у Росії, автоматично зобов'язані проходити військову службу.¹⁸⁴ Якщо Росія вимагає від українських мешканців Донецької та Луганської «республік», яким вона незаконно надала російські паспорти, або населення територій, окупованих з 24 лютого 2022 року, включно з ув'язненими, яких вони звільняють, боротися проти України в нинішньому МЗК, це вважатиметься воєнним злочином,¹⁸⁵ незалежно від того, чи входять вони до складу російських збройних сил чи збройних сил «республік». Місія не змогла перевірити ці звинувачення неурядових організацій та Уповноваженого з прав людини Верховної Ради України.

h. ВСТУП ДО ЛАВ ЗБРОЙНИХ СИЛ ТА ПРАЦЯ

МГП воєнної окупації передбачає для окупанта можливість зобов'язати жителів виконувати певні роботи для потреб окупаційної армії або жителів окупованої території за умови, що виконувані завдання не передбачають служби в окупаційних збройних силах або від них не вимагається участь у військових операціях.¹⁸⁶ Крім того, забороняється будь-який тиск чи пропаганда, спрямована на забезпечення добровільного вступу жителів до окупаційних військ.¹⁸⁷ Генеральна прокуратура України стверджує, що на Херсонщині російські збройні сили разом з громадянами України роздавали від імені окупаційної адміністрації місцевим міліціонерам, рятувальникам та мисливцям листівки із закликом приєднатися до «нової міської міліції» та обіцяли всілякі пільги тим, хто до неї приєднався.¹⁸⁸ Оскільки наявна інформація не дає змоги визначити, чи приєднано ці поліцейські сили до збройних чи допоміжних сил окупаційної влади, а також точні функції, які вони виконуватимуть, Місія не може встановити, що ці дії порушують МГП.

¹⁸¹ ЖК IV, ст. 49 і 147.

¹⁸² ЖК IV, ст. 49

¹⁸³ ЖК IV, ст. 51(1) та 147

¹⁸⁴ Галя Койнаш, «Призовників на Донбасі» до російської армії можуть залучити для боротьби з українцями», Харківська правозахисна група, 17 лютого 2022 р., за адресою: <https://khp.org/uk/1608810085>.

¹⁸⁵ ЖК IV, ст. 147

¹⁸⁶ ГП, ст. 52(1); ЖК IV, ст. 51(1)-(2).

¹⁸⁷ ЖК IV, ст. 51(1).

¹⁸⁸ Генеральна прокуратура України, заклики до призову до окупаційної «міліції» в Херсонській області - розпочато розслідування за фактом співпраці (пер.), 16 березня 2022 року, за посиланням: <https://gp.gov.ua/ua/posts/zakliki-do-naboru-v-okupaciiu-policiyu-na-xersonshhini-rozpocato-rozsliduvannya-za-factom-kolaboraciiyi-diyalnosti>.

і. НАДАННЯ ДОПОМОГИ

На відміну від інших сторін збройного конфлікту, держава-окупант зобов'язана дати згоду на зовнішню гуманітарну допомогу на користь населення окупованої території. Тим не менш, першим зобов'язанням окупаційної влади щодо основних потреб місцевого населення є невтручання в існуючу систему постачання.¹⁸⁹ Якщо основні потреби цього населення не можуть бути задоволені в рамках цієї системи, окупаційна влада повинна, в такому випадку, надати таку допомогу.¹⁹⁰ Однак, якщо населення залишається «недостатньо забезпеченим», незважаючи на попередні зобов'язання, окупаційна влада повинна «погодитися на схеми допомоги від імені зазначеного населення та сприяти їм усіма наявними в її розпорядженні засобами».¹⁹¹ Місія не змогла зібрати достатньо достовірної інформації, щоб оцінити, чи дотримується Росія цих зобов'язань.

f. ВЕДЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

1. ОСОБЛИВІ ТРУДНОЩІ ВИЯВЛЕННЯ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ВЕДЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Набагато простіше встановити порушення МГП, спрямовані проти осіб, які перебувають під владою сторони конфлікту (наприклад, чи зазнали ув'язнені тортур, чи згвалтували людину, чи зруйновано будинок на окупованій території). ніж встановити порушення МГП під час ведення бойових дій (наприклад, чи особа була вбита, або чи була школа зруйнована внаслідок повітряного бомбардування, яке сталося в результаті порушення МГП). Зокрема, те, чи був напад законним відповідно до цієї частини МГП, залежить не від результатів нападу, а від попередньої оцінки нападаючою стороною. Крім того, встановлення того, чи порушив напад принцип вибірковості,¹⁹² відповідав правилу пропорційності¹⁹³ та чи були вжиті всі можливі запобіжні заходи, щоб зберегти життя цивільного населення,¹⁹⁴ вимагає комплексного аналізу кількох правових факторів, у тому числі статусу цілі особи чи об'єкта, на який напали, чи особа або об'єкт були фактичною метою нападу, фактичним або запланованим використанням об'єкта-цілі, військовим значенням для нападника при ліквідації особи або об'єкта, на який він націлювся, ступеню (якщо такий був) випадкового впливу на цивільних осіб, і чи під час атаки нападник вжив усіх можливих запобіжних заходів, щоб уникнути або мінімізувати випадкові наслідки для цивільного населення. Оцінка цих правових факторів щодо конкретної атаки часто вимагала б знання військових планів обох сторін, які були недоступні Місії. Щодо конкретних нападів можуть бути наведені лише аргументи правдоподібності, за винятком заяв сторони, яка ймовірно порушила МГП. Крім того, можна спостерігати певні **закономірності**, які призводять до висновку, що сторона не дотримується МГП. Наприклад, хоча якийсь один госпіталь може бути

¹⁸⁹ ГП, ст. 43

¹⁹⁰ ЖК IV, статті 55(1) і 56(1); ФП I, ст. 69

¹⁹¹ ЖК IV, статті 59(1); ФП I, ст. 69

¹⁹² ФП I, ст. 52(2).

¹⁹³ ФП I, ст. 51(5)(b).

¹⁹⁴ ФП I, ст. 57

використаний захисником у військових цілях, або знищений помилково, навряд чи це відповідає дійсності, якщо було знищено 50 лікарень.

2. ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ МГП ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЦІЛЕЙ

Місія вражена тим беззаперечним фактом, що вторгнення Росії в Україну з 24 лютого 2022 року призвело до загибелі та поранень тисяч мирних жителів. УВКБ ООН підтвердило, згідно з власною чіткою методологією, що станом на 26 березня 2022 року 1,119 мирних жителів було вбито і 1,790 отримали поранення.¹⁹⁵ У відомстві наголошують, що ці цифри неодмінно є надто консервативними через труднощі зі збором достовірної інформації з деяких населених пунктів (наприклад, Ізюм, Маріуполь, Волноваха, Попасна, Рубіжне та Тростянець), де тривають інтенсивні бойові дії, а також через багато повідомлень, які ще очікують на підтвердження.¹⁹⁶ Генеральна прокуратура України повідомила Місію, що станом на 30 березня 2022 року 1962 цивільних осіб (з них 232 дитини) отримали поранення, 1,199 цивільних осіб (з них 148 дітей) загинули.

З повідомлень численних офіційних і неофіційних джерел ще більш очевидно, що в Україні пошкоджено або знищено десятки тисяч цивільних об'єктів, у тому числі будинків, багатоповерхових житлових будинків, адміністративних будівель, пенітенціарних установ, поліції, медичних та освітніх закладів, водопровідних станцій та електричних систем,¹⁹⁷ що мало катастрофічний прямий і непрямий вплив на цивільне населення. Офіс Генерального прокурора України повідомив Місію, що станом на 30 березня 2022 року було зафіксовано 1,869 атак на об'єкти цивільного характеру, в результаті яких було знищено або пошкоджено 3,881 цивільний об'єкт, цифри, які, на думку Місії, є дуже консервативними з огляду на масові руйнування, про які повідомляють ЗМІ, зокрема в таких містах, як Маріуполь, Харків, Ізюм та Ірпінь.

¹⁹⁵ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 13.

¹⁹⁶ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 14.

¹⁹⁷ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграфи 1 і 16; ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, Україна: експерт ООН серйозно стурбований порушеннями прав на житло, прес-реліз, 9 березня 2022 р., за адресою: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/03/ukraine-un-expert-serious-worthiness-processing-rights-proofs>; Кіт Коллінз, Даніель Айворі, Джон Хуанг, Сієрра С. Квін, Лорін Хіггінс, Джесс Рудерман, Крістін Уайт, Бонні Г. Вонг, «Атаки Росії на цивільні цілі знищили повсякденне життя в Україні», *New York Times*, 23 березня 2022 року, за адресою: <https://www.nytimes.com/interactive/2022/03/23/world/europe/ukraine-civilian-attacks.html>; Ася Зольникова: «Знищення музеїв, театрів і храмів – це військовий злочин. В Україні обстрілами знищено десятки цивільних об'єктів. Чи відповідатиме за це Росія?», *«Медуза»*, 27 березня 2022 р., за посиланням: <https://meduza.io/feature/2022/03/27/razrushenie-muzeev-teatrov-i-hramov-eto-voennoe-prestuplenie>. Дивіться також інтерактивну карту атак і жертв українських цивільних об'єктів за адресою: <https://attacks.stopwar.team/>; «Розбомблені лікарні та знищені квартири: відображення інцидентів шкоди цивільному населенню в Україні», *Bellingcat*, 17 березня 2022 року, за адресою: <https://www.bellingcat.com/news/2022/03/17/hospitals-bombed-and-apartments-destroyed-mapping-incidents-of-civilian-harm-in-ukraine/>

Усі ці смерті, поранення та пошкодження, зрозуміло, змусили понад 10 мільйонів мирних жителів втекти від бойових дій в межах України, та до інших країн.¹⁹⁸

З іншого боку, Місія виявила у соцмережах кілька заяв про атаки України на самопроголошені Луганську та Донецьку «республіки», які призвели до загибелі мирного населення та руйнування цивільних об'єктів.¹⁹⁹ Такі звинувачення також згадує і УВКБ ООН.²⁰⁰ Слідчий комітет Росії також розпочав кримінальні провадження за різними фактами обстрілів мирного населення українською стороною, зокрема на території самопроголошених Луганської та Донецької «республік». Деякі з його прес-релізів містять дані про місце розташування, час, завдані збитки/постраждалих.²⁰¹ Місія не змогла перевірити ці звинувачення.

а. ВИБІРКОВІСТЬ

Незважаючи на вищезгадані беззаперечні втрати життя, здоров'я та майна, спричинені російським вторгненням, для МГП має значення не те, що було знищено або хто був вбитий чи поранений, а на кого і на що була націлена атака. Націлювання на цивільних осіб або цивільні об'єкти порушує МГП²⁰² і є воєнним злочином.²⁰³ Лише в обмеженій кількості згаданих нижче випадків,²⁰⁴ які стосуються цивільних осіб, у тому числі журналістів, яких було обстріляно окремо, поза будівлями, Місія має докази того, що саме жертви були мішенню. У випадках, коли будівлі були зруйновані та/або цивільні особи загинули чи отримали поранення від артилерії, ракет і авіаційних бомб, Місія має або недостатні докази того, що ці будівлі були ціллю, або, в деяких випадках, що у цих будівлях не було захисників, а тому вони не являли собою законні військові цілі – хоча українські сили цілком законно мають право обороняти кожну будівлю. Неурядові організації та постраждалі особи повідомляють, що більшість із цих будівель знаходилися далеко від будь-яких військових об'єктів. Це не виключає, що вони все ж були військовими об'єктами за своїм розташуванням або використанням. Тим не менше, вкрай малоймовірно, щоб така велика кількість цивільних будівель, зокрема тих, що розташовані далеко від місць реальних боїв між наземними силами, були перетворені на військові об'єкти, або що так багато з них було знищено помилково під час обстрілу військової цілі.

¹⁹⁸ МОМ, ОКПП, УВКБ ООН, Кластер захисту, Reach, «Оновлення даних про ВПО в Україні», 18 березня 2022 р., за адресою: <https://reliefweb.int/report/ukraine/update-idp-figures-ukraine-18-march-2022-enuk>; Оперативний портал даних «Біженці, які тікають з України» (з 24 лютого 2022 року), за адресою: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

¹⁹⁹ Аліса Реброва, «У ДНР двоє мирних жителів загинули від попадання українського снаряду в будинок» (перекл.), *Lenta.ru*, 16 березня 2022, за посиланням: <https://lenta.ru/news/2022/03/16/civilians/>; https://t.me/DNR_SCKK/6863; Марина Совіна, «49 мирних жителів загинуло в ДНР внаслідок обстрілів українських силовиків за місяць», *Lenta.ru*, 16 березня 2022 р., за посиланням: https://lenta.ru/news/2022/03/16/_dnr_/; «З 17 лютого в ЛНР внаслідок обстрілів з боку Збройних сил України загинули 12 мирних жителів», – *Новини РІА*, 24 березня 2022 р., за посиланням: <https://ria.ru/20220324/donbass-1779788546.html>.

²⁰⁰ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, Заява: Ситуація в Україні, 25 березня 2022 р., за адресою: <https://www.ohchr.org/en/statements/2022/03/situation-ukraine>.

²⁰¹ Слідчий комітет Росії «Слідчий комітет РФ встановлює причетність українських націоналістів до нових обстрілів «ДНР» і «ЛНР», прес-реліз, 2 квітня 2022 р., за посиланням: <https://sledcom.ru/news/item/1669970/>; Слідчий комітет Росії «Порушені кримінальні справи за фактом обстрілу українськими силовиками «ДНР» і «ЛНР», прес-реліз від 1 квітня 2022 р., за посиланням: <https://sledcom.ru/news/item/1669952/>.

²⁰² ФП I, ст. 48

²⁰³ ФП I, ст. 85(3)(а); Статут МКС, ст. 8(2)(b)(i)-(ii).

²⁰⁴ Дивіться нижче, IV.F.4.

Лише в кількох випадках обидві сторони погоджуються, що певний об'єкт був ціллю атаки, але залишається спірним, чи мав цей об'єкт статус військової цілі. Наприклад, телевізійні або телеретрансляційні центри - київська телевежа, яка була атакована 1 березня 2022 року,²⁰⁵ а також телевежі, атаковані 13 березня 2022 року в Рівному²⁰⁶ та 16 березня 2022 року у Вінниці,²⁰⁷ не були законними цілями. Важлива роль ЗМІ у підтримці бойового духу населення чи навіть залучення їх до пропаганди не перетворює їх на військові цілі.²⁰⁸ Проте, Росія стверджує, що у Київській телевежі був розташований 72-й Головний центр інформаційно-психологічних операцій Збройних сил України, який разом із підрозділами кібероперацій Служби безпеки України (СБУ) використовував програмно-апаратні комплекси та засоби зв'язку для здійснення кібератак на цілі в Росії.²⁰⁹ Якщо такі кібератаки дійсно були спрямовані проти військового потенціалу Росії, і російський опис не просто посиляється на її пропагандистську роль – тоді телевежа була військовим об'єктом, і не очевидно, що 5 вбитих і 5 поранених були надмірними жертвами, порівняно з військовою перевагою, навіть якщо вони були цивільними особами і було зрозуміло, що вони постраждають. Так само, що стосується ракетного удару по Вінницькій телевежі, Росія заявила, що її ціллю була українська військова інфраструктура, зокрема центри зв'язку, розвідки, ретрансляції та комутації у Вінниці.²¹⁰ Якщо телевежа дійсно використовувалася для військових комунікацій і розвідки, то вона була військовим об'єктом. Місія не може встановити конкретне використання або призначення телевежі за обставин, що склалися на момент нападу.

Російські офіційні джерела заперечують будь-яке націлювання на цивільних осіб чи цивільні об'єкти і стверджують, що вони наносять виключно точкові удари по військових об'єктах.²¹¹ На Західній Україні справді мали місце певні точкові атаки на військові об'єкти, наприклад на Яворівську військову базу під Львовом, де, як повідомляється, відбувалася підготовка іноземних

²⁰⁵ Верховна Рада України, Telegram-канал (офіційний канал), за адресою: <https://t.me/verkhovnaradaukrainy/6929>; ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, брифінги для преси щодо України, 8 березня 2022 року, за адресою: <https://www.ohchr.org/en/press-briefing-notes/2022/03/press-briefing-notes-ukraine>. Подальша інформація з цього питання знаходяться у розпорядженні Місії.

²⁰⁶ «Повітряний удар по Рівненській області: пошкодження телевежі залишають місцевих без телебачення, радіо», *НВ*, 14 березня 2022 року, за посиланням: <https://english.nv.ua/nation/air-strike-on-rivne-oblast-tv-tower-damage-leaves-locals-without-television-radio-50224854.html>.

²⁰⁷ «Обстріл телевежі у Вінниці – у місті тимчасово не працює ефірне телевізійне мовлення» (перекл.), *Радіо Свобода*, 16 березня 2022 р., за посиланням: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-televezha-vinnitsia-obstril/31755804.html>.

²⁰⁸ Однак див. неоднозначну позицію щодо того, чи можуть ЗМІ бути легітимними об'єктами нападів, МТБЮ, «Заключний звіт прокурору Комітетом, створеним для розгляду кампанії бомбардувань НАТО проти Союзної Республіки Югославії» (8 червня 2000 р.) (2000 р.)) 39 ILM 1257.

²⁰⁹ Міністерство оборони Російської Федерації, брифінг речника Міністерства оборони Росії, 2 березня 2022 р., за адресою: https://eng.mil.ru/en/special_operation/news/more.htm?id=12411283; «Міністерство оборони Російської Федерації оголосило про удар з високоточної зброї по об'єктах СБУ та 72-го центру ССО в Києві» (перекл.), *TVzvezda.ru*, 1 березня 2022 р., за адресою: <https://tvzvezda.ru/news/2022311557-1XRZb.html>.

²¹⁰ «Російські військові повідомили про удар по військових об'єктах у Вінниці» (переклад), *Інтерфакс*, 16 березня 2022 р., за посиланням: <https://www.interfax.ru/world/829618>.

²¹¹ «Песков: російські війська в Україні не завдають ударів по житлових будинках», *ТАСС*, 1 березня 2022 р., за посиланням: <https://tass.ru/politika/13913567>; «Лавров: Росія завдає ударів лише по військовій інфраструктурі України», *ТАСС*, 1 березня 2022 р., за посиланням: <https://tass.ru/politika/13976695>.

бійців, які бажали приєднатися до Збройних сил України – і які були вбиті внаслідок нападу.²¹² У перші дні вторгнення також повідомлялося про кілька точкових ударів, спрямованих проти аеродромів.²¹³ Однак, російські джерела не можуть пояснити згадані вище масштабні руйнування цивільних об'єктів. У більшості випадків кути атаки, використані боєприпаси та уражені об'єкти чітко демонструють, що такі атаки були здійснені Росією,²¹⁴ і це свідчить, що російські заяви про те, що вони є результатом українських атак, не мають під собою жодного підґрунтя.

Б. ПРОПОРЦІЙНІСТЬ

Навіть якщо Місія не може виключити, що ціллю нападу був військовий об'єкт або комбатанти, нападник порушує МГП, якщо очікується, що напад може призвести до випадкових жертв серед цивільного населення, поранення цивільного населення, пошкодження цивільних об'єктів або їх поєднання, що буде надмірним у порівнянні з очікуваною конкретною та прямою військовою перевагою (далі: правило пропорційності).²¹⁵ Якщо такі очікувані втрати є явно надмірними, це також є воєнним злочином.²¹⁶ У кожному окремому випадку, щоб оцінити, чи було порушено правило пропорційності, передбачається, що Місія повинна мати інформацію про те, якої переваги прагнули досягти атакуючі сили. Щодо жодного із випадків, про які їй було повідомлено, Місія не мала такої інформації. Тим не менше, з огляду на кількість вбитих або поранених цивільних осіб, а також цивільні будівлі, зруйновані далеко від того місця, де наземні війська вступали у бойове зіткнення (і тому кожна будівля, яку захищали українські війська або цивільні особи, вважалася військовим об'єктом), Місія вважає вкрай неправдоподібним, щоб в кожному випадку, в якому загинули цивільні особи, очікувані військові переваги були настільки суттєвими, що виправдовували ті наслідки для цивільного населення, яких слід було очікувати в міській місцевості. Слід підкреслити, що (не)доступність високоточної зброї не відіграє жодної ролі у дотриманні правила пропорційності. Якщо нападник не має достатньо високоточної зброї,

²¹² «35 загиблих під час ударів російської авіації по військовій базі під українським Львовом», *NDTV*, 13 березня 2022 року, за адресою: <https://www.ndtv.com/world-news/russia-ukraine-war-russia-launches-air-strikes-on-ukraine-military-base-near-polish-border-2819968>; <https://www.jpost.com/breaking-news/article-701157>; Ендрю Р.ц. Маршалл, «Закривавлений, але живий після авіаудару Росії в Західній Україні», *Reuters*, 13 березня 2022 року, за адресою: <https://www.reuters.com/world/europe/air-strike-launched-ukraine-military-base-near-polish-border-lviv-authorities-2022-03-13/>.

²¹³ Надія Комендантова, «Російські війська обстріляли аеродроми в шести містах України», *Ukrainews.com*, 24 лютого 2022 р., за посиланням: <https://ukrainews.com/news/836239-vojska-rf-nanesli-raketno-bombovye-udary-po-aerodromam-v-shesti-gorodah-ukrainy>; Валерія Драгомірова, «Міністерство оборони Росії повідомило про напади на військову інфраструктуру України», *Ukrainews.com*, 24 лютого 2022 року, за посиланням: <https://ukrainews.com/news/836230-minoborony-rf-soobshhilo-ob-udarah-po-voennoj-infrastrukture-ukrainy>.

²¹⁴ «Україна: російські касетні боєприпаси потрапляють у госпіталь», *HRW*, 25 лютого 2022 р., за адресою: <https://www.hrw.org/news/2022/02/25/ukraine-russian-cluster-munition-hits-hospital#>; *HRW*, «Україна: смертельні атаки вбивають, ранять цивільних, руйнують будинки», *HRW*, 8 березня 2022 р., за адресою: <https://www.hrw.org/news/2022/03/18/ukraine-deadly-attacks-kill-injure-civilians-destroy-homes>; ООН, УВКПЛ, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 р., 28 березня 2022 р., за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf; ООН, Брифінг для преси щодо України – речник Верховного комісара ООН з прав людини, 11 березня 2022 р., за адресою: <https://ukraine.un.org/uk/174617-press-briefing-notes-ukraine-spokesperson-un-верховний-комісар-з-прав-людини>.

²¹⁵ ФП І, ст. 51(5)(b).

²¹⁶ Статут МКС, ст. 8(2)(b)(iv)

щоб дотримуватись правила пропорційності під час конкретної атаки, напад вважається незаконним.

Якщо припустити, що деякі російські атаки в міських районах були спрямовані на військові об'єкти, правило пропорційності вимагає, щоб Росія не лише врахувала побічні наслідки для цивільних осіб або цивільних об'єктів, які розташовані поблизу цілі, але й резонансний вплив, який особливо серйозний для цивільних осіб в міських районах. Місія звернула увагу на багато повідомлень про пожежі, які виникли та/або які не змогли загасити після нападу,²¹⁷ та перебоїв в постачанні електроенергії, газу, опалення та води після атак у міських районах,²¹⁸ включаючи їхній вплив на систему охорони здоров'я.²¹⁹ У сучасному урбанізованому середовищі, як-от в Україні, можна також стверджувати, що переривання доступу до мобільного зв'язку²²⁰ може призвести до смертей і травм, хоча б тому, що поранені та хворі більше не зможуть покликати на допомогу.

с. ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ

Окрім того, навіть якщо ціллю є законний військовий об'єкт і було дотримано правила пропорційності, нападник (і, як буде обговорено пізніше, набагато меншою мірою, захисник) повинен вживати можливих запобіжних заходів з метою уникнення, та в будь-якому випадку, зведення до мінімуму, випадкових жертв серед цивільного населення, поранення цивільного

²¹⁷ Таня Герасимова, «Окупанти обстріляли Авдіївський коксохімічний завод», *Ukrainews.com*, 13 березня 2022 р., за адресою: <https://ukrainews.com/uk/news/840978-occupiers-shell-avdiivka-coke-plant>; «Повідомлення в російських ЗМІ звинувачують Україну в саботуванні хімічного заводу», *Jerusalem Post*, 14 березня 2022 р., за адресою: <https://www.jpost.com/international/article-701196>; «У Київській області в селі Гоголів після ракетного обстрілу ліквідували пожежу в рибному магазині» (переклад), *Укрінформ*, 12 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3427450-na-kiivsini-v-seli-gogoliv-likvidovali-pozezu-v-ribnomu-cehu-pisla-raketnogo-obstrilu.html>; <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/12/7330632/>; Державна служба України з надзвичайних ситуацій, офіційна сторінка у Facebook за адресою:

<https://www.facebook.com/MNS.GOV.UA/posts/331195489048347>; Олівер Мілман, «Навколо Чорнобильської АЕС в Україні спалахують лісові пожежі», *The Guardian*, 22 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/22/chernobyl-forest-fires-ukraine-nuclear-plant>.

²¹⁸ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 24. Дивіться також: «Жорсткі бої залишають значну частину Волнових в руїнах», *Euronews*, 13 березня 2022 р., за адресою: <https://www.euronews.com/2022/03/12/heavy-fighting-leaves-much-of-volnovakha-in-ruins>; «Засідання Ради Безпеки ООН після того, як Росія захопила другу українську АЕС», *ABC.net.au*, 4 березня 2022 року, за адресою: <https://www.abc.net.au/news/2022-03-05/russian-forces-seize-ukrainian-power-plant-as-advancement-stalls/100884702>; Заява Генеральної прокуратури України: Мар'їнка, Красногорівка та інші населені пункти Донецької області потрапили під обстріл з боку окупантів - розпочато провадження (перекл.), 15 березня 2022 року, за посиланням: <https://gr.gov.ua/ua/posts/pid-vognem-okupantiv-opinilisya-maryinka-krasnogorivka-ta-insi-naseleni-punkti-doneccini-rozpocato-provazdennya>.

²¹⁹ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 25.

²²⁰ Корін Фейф, «Відключення телекомунікацій на північному сході України; також повідомлялося про великі відключення електроенергії», *The Verge*, 3 березня 2022 р., за адресою: <https://www.theverge.com/2022/3/3/22960374/telecoms-blackout-northeast-ukraine-power-outage-sumy>; ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого – 26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 24.

населення та пошкодження цивільних об'єктів.²²¹ Зокрема, нападник повинен: (1) переконатися, що ціль насправді є законною за МГП;²²² (2) по можливості попередити цивільне населення про напад;²²³ (3) скасувати або призупинити атаку, коли «стає очевидним», що вона порушує МГП;²²⁴ і (4) вибрати ціль (коли можливий вибір між кількома цілями, які пропонують схожу військову перевагу),²²⁵ а також (5) вибрати засоби і метод ведення війни,²²⁶ які, як очікується, становлять найменший ризик для цивільного населення. Щоб оцінити, чи були вжиті всі можливі запобіжні заходи у під час конкретного нападу, Місії необхідно знати, які запобіжні заходи були вжиті (можливо, не успішні) і які інші запобіжні заходи були в розпорядженні у тих, хто планував або прийняв рішення про напад. Наявність високоточних боєприпасів є фактором, який впливає на можливості щодо таких заходів. Місія не володіє такою інформацією. Тим не менш, не є правдоподібним, зокрема, для країни, яка володіє такими передовими технологіями озброєння, як Росія, щоб починаючи напади (нібито спрямовані проти військових об'єктів та з дотриманням правила пропорційності) у густонаселених районах, було неможливо обрати зброю, боєприпаси, тактики та часові рамки, відмінні від тих, які вона фактично використовувала.

Зброя та боєприпаси, які були використані в густонаселених районах, роблять особливо неправдоподібним дотримання зобов'язань щодо запобіжних заходів.²²⁷ Навіть якщо зброя як така не заборонена (питання, яке буде розглянуте далі в цьому звіті), її використання повинне відповідати зобов'язанням згідно з правилами про вибірковість, пропорційність, та запобіжні заходи, які розглядаються в цьому документі. МКЧХ очолює кампанію, спрямовану на політичне зобов'язання держав не використовувати важку вибухову зброю в населених районах, якщо не буде вжито достатніх заходів для пом'якшення їхнього впливу на широку територію та, як наслідок, ризику заподіяння шкоди цивільному населенню.²²⁸ У 2021 році, Ірландія поширила «Проект політичної декларації щодо посилення захисту цивільного населення від гуманітарних наслідків, які можуть виникнути внаслідок застосування вибухової зброї широкої дії у населених пунктах».²²⁹ Ця декларація ще не прийнята, і залишається суперечливим, чи відображає вона лише діюче законодавство, чи містить або має містити нові юридичні зобов'язання. Багато держав займали, принаймні до 24 лютого 2022 року, позицію проти нових юридичних зобов'язань. Залишається сподіватися, що нинішня реакція на російську практику в Україні свідчить про зміну їхнього ставлення. Тим не менше, навіть якщо припустити, що деякі або всі рекомендації МКЧХ поки що не відповідають чинному законодавству, Місія вважає вкрай

²²¹ ФП I, ст. 57

²²² ФП I, ст. 57(2)(a)(i).

²²³ ФП I, ст. 57(2)(c).

²²⁴ ФП I, ст. 57(2)(b).

²²⁵ ФП I, ст. 57(3).

²²⁶ ФП I, ст. 57(2)(a)(ii).

²²⁷ Дивіться нижче, IV.G.9.

²²⁸ МКЧХ, Доповідь: Вибухова зброя: цивілізація в населених пунктах повинна бути захищена, 26 січня 2022 р., за адресою: <https://www.icrc.org/en/document/civilians-protected-against-explosive-weapons>.

²²⁹ Проект Політичної декларації про посилення захисту цивільного населення від гуманітарних наслідків, які можуть виникнути внаслідок застосування вибухової зброї широкої дії у населених пунктах, за адресою: <https://www.dfa.ie/media/dfa/ourrolepolicies/peaceandsecurity/ewipa/Draft-Political-Declaration-17032020.pdf>.

неправдоподібним, що використання²³⁰ касетних боеприпасів, боеприпасів з великим радіусом вибуху, таких як великі бомби або ракети, некеровані ракети, артилерія і міномети, реактивні системи залпового вогню (РСЗВ) і некеровані бомби, випущені авіацією, а також використання запальної зброї,²³¹ білого фосфору²³² і термобаричних або вакуумних бомб²³³ у густонаселених районах, у кожному випадку було єдиним можливим вибором для російського командира. Таким чином, таке використання порушило зобов'язання Росії вживати усіх можливих запобіжних заходів при здійсненні атак. Незастосування можливих запобіжних заходів саме по собі не є воєнним злочином, але це може свідчити про ступінь легковажності, достатній, щоб вказати на усвідомлення та намір скоєння умисного нападу на цивільних осіб та цивільний об'єкт, або на явне порушення правила пропорційності, які є воєнними злочинами.²³⁴

d. НЕМОЖЛИВІСТЬ ВІДОКРЕМИТИ НА ОСНОВІ ІНФОРМАЦІЇ, ОТРИМАНОЇ З ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ, ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ВИБІРКОВОСТІ, ПРОПОРЦІЙНОСТІ ТА ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

В теорії, визначення того, чи була ціль атаки (а це не обов'язково те, що було насправді знищено) законною, чи були використані незаконні засоби, чи були очікувані побічні наслідки атаки для цивільного населення надмірними по відношенню до очікуваної військової переваги та чи як нападник, так і захисник вжили можливих заходів, щоб уникнути та, у будь-якому випадку, мінімізувати такі побічні наслідки, є чотирма різними перевірками. Проте, виходячи з обмеженої інформації, яка знаходиться в розпорядженні Місії, і діаметрально протилежних позицій обох сторін в Україні, ці кроки стають розмитими та змішаними.

Особливо підступною формою атаки, яка передбачає порушення правил вибірковості, пропорційності та запобіжних заходів, є «атаки подвійного пострілу». 1 березня 2022 року будівля Харківської обласної адміністрації на площі Свободи була уражена, ймовірно,

²³⁰ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграфи 10-12.

²³¹ Zvezdanews, Telegram-канал, за посиланням: <https://t.me/zvezdanews/71770>; Олексій Білошицький, сторінка у Facebook, за адресою: <https://www.facebook.com/1609570575/videos/493393615709946/>; Rohit Качру (@RohitKachrooITV), Twitter, за адресою: <https://twitter.com/RohitKachrooITV/status/1506702632253022213>; Алдін (@tinso_ww), твіттер, за адресою: https://twitter.com/aldin_ww/status/1507418336904171522.

²³² «В результаті удару на Донбасі поранено 30 осіб, Росію звинувачують у хімічних атаках», *Moscow Times*, 13 березня 2022 року, за адресою: <https://www.themoscowtimes.com/2022/03/13/moscow-accused-of-phosphorous-gas-attacks-in-donbas-a76899>; Крістофер Міллер (@ChristopherJM), Twitter, 26 березня 2022 року, за адресою: <https://twitter.com/ChristopherJM/status/1507852956070260741>; Емма Рейнольдс, «Росію звинувачують у нападі на Україну за використанням нелегальних фосфорних бомб», *INews*, 13 березня 2022 р., за адресою: <https://inews.co.uk/news/world/russia-accused-phosphorus-bomb-attacks-ukraine-nato-chief-chemical-weapons-war-crime-1514645>.

²³³ «Посол США каже, що Росія використала вакуумну бомбу», *Bloomberg*, 1 березня 2022 року, за адресою: <https://www.bloomberg.com/news/videos/2022-03-01/ukraine-u-s-ambassador-says-russia-used-vacuum-bomb-video>; Джек Детч, «Це жахливо»: Росія готує вакуумні бомби для бліц України», *Foreign Policy*, 1 березня 2022 року, за адресою: <https://foreignpolicy.com/2022/03/01/russia-thermobaric-weapons-ukraine/>; Міністерство оборони Великобританії (@DefenceHQ), Twitter, 9 березня 2022 р., за адресою: <https://twitter.com/DefenceHQ/status/1501621370614173701>; Додаткова інформація, яка підтверджує застосування термобаричної зброї, була надана Місії, в тому числі на російських каналах, де публікуються відео запуску ракет ТОС-A1.

²³⁴ ФП I, ст. 85(3)(a); Статут МКС, ст. 8(2)(b)(i)-(ii) та (iv)

російською крилатою ракетою класу «Калібр». Після прибуття рятувальників (через 5-7 хвилин) був нанесений другий удар подібною ракетою, яка влучила в будівлю.²³⁵ Це означає, що рятувальники та поранені під час першої атаки, які в будь-якому випадку захищені від атак,²³⁶ були навмисно обстріляні.

3. ОБЛОГИ ТА ГУМАНІТАРНІ КОРИДОРИ

Облога — це тактика оточення збройних сил противника з метою запобігання їхньому руху або відрізання від каналів підтримки та постачання. Метою є змусити противника капітулювати, у тому числі шляхом спроби захоплення території, що знаходиться в облозі, шляхом бойових дій. Хоча облога збройних сил противника в місті не є незаконною аж доки вони не виявлять бажання здатися, облоги в Україні та у інших місцях мають серйозний вплив на цивільне населення. Вони супроводжуються бомбардуваннями та інтенсивними боями між нападниками та обложеними силами, створюючи постійну небезпеку для мирного населення, що потрапило в зону облоги. Такі цивільні особи часто опиняються відрізними від води, електроенергії, опалення, харчування та медичних послуг. Такі фактори, як вік, певні гендерні ролі або інвалідність, можуть посилити труднощі у доступі до дефіцитних ресурсів.

Екстремальним випадком з цієї точки зору є Маріуполь, який перебуває в облозі з 2 березня 2022 року.²³⁷ Супутникові знімки високої роздільної здатності, зроблені компанією Махар у Маріуполі 22 березня 2022 року, показують масштаби руйнувань в обложеному місті на півдні України.²³⁸ Окрім пошкоджених будівель заводів, на знімках видно палаючі та зруйновані житлові будинки та інші цивільні об'єкти. За даними українських джерел, від 80 до 90 відсотків усіх житлових будинків було пошкоджено або знищено в результаті обстрілів з боку Росії.²³⁹ ММПЧУ повідомляє, що станом на 26 березня в обложеному Маріуполі було пошкоджено щонайменше 126 багатоповерхових житлових будинків і 65 зруйновано.²⁴⁰ За різними даними, від 150,000 до 300,000 маріупольців перебувають у пастці в місті,²⁴¹ і лише кільком тисячам було дозволено

²³⁵ Правда Геращенко, Telegram-канал, за адресою: https://t.me/Pravda_Gerashchenko/1131; Микола Савенко, «Ракета російських окупантів влучила в Харківську обласну адміністрацію, частину будівлі знищено» (перекл.), *Ukrainews.com*, 1 березня 2022 р., за посиланням: <https://ukrainews.com/news/837749-raketa-rossijskih-okkupantov-popala-v-harkovskuyu-obladministratsiyu-chast-zdaniya-razrushena>.

²³⁶ ФП І, статті 41(1)-(2), 51(2).

²³⁷ Девід Леонхардт, «Місто в облозі», *New York Times*, 17 березня 2022 року, за адресою: <https://www.nytimes.com/2022/03/17/briefing/mariupol-siege-russia-invasion-ukraine.html>; «Україна: Забезпечити безпечний проїзд, допомога маріупольському цивільному населенню», *HRW*, 31 березня 2022 р., за адресою: <https://www.hrw.org/news/2022/03/21/ukraine-ensure-safe-passage-aid-mariupol-civilians>.

²³⁸ Супутникові знімки, 22 березня 2022: Маріуполь і Північний Київ, Махар, за адресою: <https://www.gisafe.com/nbc/articles/1/1910752/Mahar-Satellite-Images-22-March-2022-Mariupol-Northern-Kyiv>.

²³⁹ «Чиновник каже, що 80-90% Маріуполя зруйновано або пошкоджено російськими обстрілами, авіаударами», *The Kyiv Independent*, 17 березня 2022 року, за посиланням: <https://kyivindependent.com/uncategorized/official-says-80-90-of-mariupol-destroyed-or-damaged-by-russian-shelling-airstrikes/>.

²⁴⁰ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 25.

²⁴¹ «Українська війна: всередині зруйнованого Маріуполя – невпізнанного через жорстоке вторгнення Путіна», *SkyNews*, 19 березня 2022 року, за адресою: <https://news.sky.com/story/ukraine-war-inside-the-devastated-city-of-mariupol-left-unrecognisable-by-putins-brutal-invasion-12569437>.

виїхати до 1 квітня.²⁴² Спроби евакуювати всіх тих, хто бажає виїхати, зазнали невдачі, і сторони звинувачують в цьому одна іншу. Ті, хто залишився, постійно опadaють під обстріли, не мають опалення та, як повідомляється, дуже мало води та їжі.²⁴³

Інший приклад – місто Ізюм Харківської області на сході України. Згідно з детальним звітом, опублікованим Amnesty International, який підтверджується іншими джерелами, це місто було майже повністю зруйновано постійними російськими бомбардуваннями.²⁴⁴ З 28 лютого 2022 року жителі постійно перебувають у облозі, мирні жителі, що залишилися в місті, ховаються у своїх підвалах, запаси їжі та води постійно зменшуються, більшість із них відрізани від доступу до електрики, газу, опалення та мобільного зв'язку внаслідок атак.²⁴⁵ На супутникових знімках від 12 березня 2022 року, переглянутих Amnesty International, чітко видно воронки та пошкодження поблизу місць, позначених на відкритих картах вулиць як дитячі школи та лікарні.²⁴⁶

Відповідно до МГП не забороняється брати в облогу район, де знаходяться лише сили супротивника, або блокувати їх підкріплення чи поповнення запасів, у тому числі для досягнення їхньої капітуляції через голодування. МГП намагається узгодити законність облоги збройних сил противника з необхідністю поважати та захищати цивільне населення трьома способами. По-перше, якщо сторона, яка здійснює облогу дотримується правил вибірковості, пропорційності та запобіжних заходів, а захисник не використовує цивільних осіб як живий щит і тримає військові цілі та цивільних осіб окремо, цивільні особи повинні мати можливість залишатися у своїх будинках і не бути змушеними тікати. Основний підхід МГП полягає не в евакуації цивільного населення, для того, щоб дозволити військовим безперешкодно вести бойові дії, а в тому, щоб

²⁴² «Україна: 20 000 мирних жителів тікають із зруйнованого війною Маріуполя — як це сталося», DW, 15 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.dw.com/uk/ukraine-20000-civilians-flee-war-torn-city-of-mariupol-as-it-handen/a-61126783>; <https://www.reuters.com/world/ukraine-unable-get-supplies-mariupol-civilians-unable-leave-mayors-aide-2022-04-01/>

²⁴³ ООН, УВКПЛ, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–6 березня 2022 р., 28 березня 2022 р., за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 25; «Україна: Забезпечити безпечний проїзд, допомога для цивільного населення Маріуполя», HRW, 31 березня 2022 р., за адресою: <https://www.hrw.org/news/2022/03/21/ukraine-ensure-safe-passage-aid-mariupol-civilians>.

²⁴⁴ «Україна: обложене місто Ізюм на межі зламу внаслідок постійних атак з боку російських військ – нове свідчення», Amnesty International, 16 березня 2022 року, за адресою: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/03/ukraine-beleaguered-town-of-izium-at-breaking-point-after-constant-attack-from-russian-forces-new-testimony/>; ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf.

²⁴⁵ «Україна: обложене місто Ізюм на межі зламу внаслідок постійних атак з боку російських військ – нове свідчення», Amnesty International, 16 березня 2022 року, за адресою: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/03/ukraine-beleaguered-town-of-izium-at-breaking-point-after-constant-attack-from-russian-forces-new-testimony/>. Дивіться також «Україна: російська жорстока облогова тактика незаконного вбивства мирних жителів – нові свідчення та розслідування», Amnesty International, 1 квітня 2022 р., за адресою: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/04/ukraine-russias-cruel-siege-warfare-tactics-unlawfully-killing-civilians-new-testimony-and-investigation/>

²⁴⁶ «Україна: обложене місто Ізюм на межі зламу внаслідок постійних атак з боку російських військ – нове свідчення», Amnesty International, 16 березня 2022 року, за адресою: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/03/ukraine-beleaguered-town-of-izium-at-breaking-point-after-constant-attack-from-russian-forces-new-testimony/>.

зобов'язати військових вести бойові дії з урахуванням присутності цивільного населення. По-друге, сторона, що взяла місто в облогу, повинна пропустити гуманітарну допомогу, але тільки на користь цивільного населення, що передбачає складні переговори та домовленості про те, як і ким має здійснюватися моніторинг розподілу допомоги лише цивільному населенню. По-третє, мирним жителям необхідно дозволити покинути обложену територію. Цьому існує декілька перешкод. У примусовому середовищі міста, яке перебуває в облозі, такий вибір часто не вільний, що може означати заборонене примусове переміщення цивільних осіб. У цьому звіті вище йшлося про ймовірні масові депортації цивільних осіб,²⁴⁷ більшість з яких відбулася з обложених районів до Росії. Крім того, обложені сили не зацікавлені в тому, щоб усі мирні жителі покинули район, тому що це значно полегшить захоплення обложеного населеного пункту, бо кожен, хто залишиться там, стане законною ціллю атак. Зокрема, Росія стверджує, що Україна або не погоджується на евакуацію, або не поважає домовленості, в тому числі атакуючи тих, хто бажає виїхати.²⁴⁸ Нарешті, хоча сторона, яка здійснює облогу, теоретично зацікавлена в тому, щоб мирне населення покинуло район, на практиці та коли війна ведеться проти всього населення ворожої держави, вона не буде погоджуватися на запропоновані умови виходу. Зокрема, Україна та багато НУО та ЗМІ повідомляють, що Росія не погоджується на евакуацію або порушує такі домовленості та здійснює напади на тих, хто намагається виїхати.²⁴⁹ Умисне створення умов для голодування цивільного населення як метод ведення війни шляхом позбавлення їх речей, необхідних для їхнього виживання, включаючи навмисне перешкоджання постачанню допомоги, як це передбачено МГП, є воєнним злочином.²⁵⁰

Гуманітарні коридори повинні сприяти як надходженню гуманітарної допомоги для цивільного населення, так і виїзду цивільних осіб, які цього бажають. Однак, щоб такий гуманітарний коридор запрацював, потрібна справжня згода військових обох сторін. Через застосовувану зброю – артилерію, ракети – угода має охопити великий простір, оскільки гуманітарний коридор може бути обстріляний здалеку. Крім того, необхідний мінімум довіри між сторонами, щоб одна сторона не скористалася припиненням вогню у військових цілях. В Україні подібні переговори в Маріуполі поки що мали лише частковий успіх, але кілька тисяч мирних жителів змогли залишити Суми.²⁵¹

4. УМИСНІ АТАКИ НА ОКРЕМИХ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ

²⁴⁷ Див. вище, IV.F.5.f.

²⁴⁸ Див., наприклад, щодо евакуації з Маріуполя, Звіти Слідчого комітету Росії, <https://en.sledcom.ru/news/item/1664708/?pdf=1> та <https://en.sledcom.ru/news/item/1667432/?pdf=1>.

²⁴⁹ «Україна: гуманітарна катастрофа в Ізюмі», *Amnesty International*, 22 березня 2022 р., за адресою: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2022/03/EUR5053822022ENGLISH.pdf>; «Україна: гуманітарні коридори для мирних жителів, які рятуються від російських атак, мають забезпечити безпеку – нові свідчення», *Amnesty International*, 10 березня 2022 р., на <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/03/ukraine-humanitarian-corridors-for-civilians-fleeing-russian-attacks-must-provide-safety-new-testimonies/>; Евакуація Маріуполя знову зазнала невдачі, мирні жителі залишаються в облозі», *Reuters*, 6 березня 2022 року, за адресою: <https://www.reuters.com/world/europe/russia-ukraine-blame-each-other-mariupol-evacuation-fails-again-2022-03-06/>.

²⁵⁰ Статут МКС, ст. 8(2)(xxv).

²⁵¹ «Тисячі людей евакуювали з Сум, оскільки Росія продовжує бомбардування», *AlJazeera*, 15 березня 2022 року, за адресою: <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/15/thousands-evacuate-sumy-as-russia-bombardment-continues>.

Місія отримала кілька заяв про випадки атак на цивільних, які просто йшли пішки або їхали на велосипедах у громадських місцях,²⁵² їхали в автомобілях чи потягах,²⁵³ чотири з яких були скоєні проти журналістів,²⁵⁴ що ще меншою мірою можна пояснити інакше, аніж як випадки умисного нападу на цивільних осіб (що є воєнним злочином),²⁵⁵ ніж загибель цивільних осіб у цивільних будинках, які гіпотетично могли бути перетворені на військові об'єкти або були знищені випадково чи помилково. Те саме стосується страти цивільних осіб, наприклад, журналіста-інваліда,²⁵⁶ у власному будинку чи дворі.²⁵⁷ Якщо ці випадки підтвердяться, то це воєнні злочини.

5. ОЗБРОЄННЯ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ

З самого початку російського вторгнення українська влада заохочувала всіх жителів – або, принаймні, чоловіків від 18 до 60 років – приєднатися до бойових дій проти російських військ.²⁵⁸ Якщо такі особи включені до складу українських збройних сил, це є законним відповідно до МГП (в той же час, тоді такі особи згідно МГП стають законними цілями російських атак). В іншому випадку, в результаті розповсюдження зброї серед цивільного населення²⁵⁹ воно стає законною ціллю для атак (якщо воно цю зброю використовує), але не отримує при цьому привілеїв учасників бойових дій. При наближенні російських військ цивільні особи відповідно до МГП також могли «спонтанно» взятися за зброю, щоб протистояти силам вторгнення, якщо вони «не

²⁵² Генпрокуратура України, Новини: У Сумській області відкрито провадження за фактом обстрілу пари пенсіонерів, які їхали на велосипедах до лікарні» (перекл.), 22 березня 2022 р., за посиланням: <https://gp.gov.ua/ua/posts/obstril-podruzzya-pensioneriv-yaki-yixali-na-velosipedax-u-likarnyu-na-sumshhini-rozpocato-provadžennya>; Діана Кречетва, «У Бучі окупант розстріляв батька на очах у сина – хлопець дивом вижив» (переклад), 22 березня 2022, за посиланням: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/22.03.247925/>.

²⁵³ Генеральна прокуратура України, офіційна сторінка у Facebook за адресою: <https://www.facebook.com/pgp.gov.ua/posts/335290821967091>; «На Харківщині ворожий танк обстріляв автомобіль із сім'єю, в результаті чого загинули троє людей, у тому числі 9-річна дівчинка» (переклад) *Укрінформ*, 22 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3436598-russian-tank-shoots-dead-family-in-kharkiv-region.html>; «Російські сили атакують поїзд евакуації біженців в Україні», *The Daily Observer*, 13 березня 2022 року, за адресою: <https://www.observerbd.com/news.php?id=357131>.

²⁵⁴ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 54.

²⁵⁵ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 35.

²⁵⁶ «Міжнародні структури мають захищати українців від викрадень та страт», *ЗМІНА*, 14 березня 2022 р., за адресою: <https://zmina.ua/statements/mizhnarodni-struktury-mayut-zahystyty-ukrayinciv-vid-vykraden-ta-strat-gromadskist/>

²⁵⁷ Генеральна прокуратура України, У Сумській області окупанти розстріляли пенсіонерів у власному дворі - розпочато розслідування, 22 березня 2022 року, за посиланням: <https://gp.gov.ua/ua/posts/na-sumshhini-okupanti-rozstrilyali-pensioneriv-na-vlasnomu-podviryi-rozpocato-rozsliduvannya>.

²⁵⁸ «Президент України підписав указ про загальну мобілізацію населення - Інтерфакс», *Reuters*, 24 лютого 2022 року, <https://www.reuters.com/world/europe/ukrainian-president-signs-decree-general-mobilisation-population-interfax-24.02.2022>.

²⁵⁹ Жанна Безп'ятчук, «Конфлікт в Україні: Громадяни-добровольці беруться за зброю для боротьби з російським вторгненням», *BBC News*, 27 лютого 2022 р., за адресою: <https://www.bbc.com/news/av/world-60546011>; Анна Рудик, «Влада дасть зброю кожному, щоб захистити Україну-Зеленський», *Ukrainews.com*, 24 лютого 2022, за посиланням: <https://ukrainews.com/news/836335-dlya-zashchity-ukrainy-vlasti-budut-vydavat-oruzhie-vsem-zelenskij>; Джеймс Марсон і Дрю Хіншоу, «Звичайні українці мітингують на захист Батьківщини від Росії», *Wall Street Journal*, 26 лютого 2022 року, за адресою: <https://www.wsj.com/articles/ordinary-ukrainians-rally-to-defend-homeland-z-pocii-11645900464>.

встигли організуватися у регулярні збройні формування», за умови, що вони відкрито носять зброю та поважають закони та звичаї війни.²⁶⁰ Такі учасники «масового руху опору» отримують статус військовополонених, якщо потрапляють під владу Росії, але вони при цьому втрачають захист від атак, який має цивільне населення. Однак, якщо українська влада закликала мирних жителів шукати зброю та готувати «коктейлі Молотова» для боротьби з російськими загарбниками,²⁶¹ таких мирних жителів не можна вважати такими, що «спонтанно» взяли за зброю, «не встигнувши організуватися у регулярні збройні формування». Таким чином, такий заклик не був доречним відповідно до МГП, оскільки він позбавив цих осіб захисту від нападів, не надавши їм при цьому статусу комбатантів. Якщо російські війська мали очікувати, що кожен мирний житель готовий зустріти їх «коктейлями Молотова», то це поставило під загрозу атак і інших мирних жителів та цивільні житлові помешкання.

6. ЖИВИЙ ЩИТ

Щоб виправдати беззаперечний факт, що від її нападів постраждало мирне населення, Росія стверджує, що українські війська використовують живий щит.²⁶² Згідно з заявами українців, які Місія не змогла перевірити, російські війська використовують цивільних осіб на територіях, які вони окупували з 24 лютого 2022 року, щоб захистити себе від українських атак.²⁶³ У деяких випадках є достовірні твердження про те, що окремі цивільні особи або їх групи використовувалися російськими військами під час атак для захисту себе від опору українських військ. В інших випадках термін «живий щит», схоже, позначає цивільних українців, яким заборонено покидати контрольовані Росією села, навіть якщо українські атаки не плануються, і про їхню присутність не повідомляють українським силам, що було б необхідною умовою порушення положень Статті 51(7) Протоколу I. Така поведінка російських військ, наприклад, коли вони змушували мешканців будинків залишатися у власних підвалах в той час, як російські війська взяли під контроль будинки та облаштували в них снайперські позиції,²⁶⁴ тим не менше, свідчить про очевидний брак застосування пасивних запобіжних заходів, передбачених МГП,²⁶⁵ та незаконне обмеження свободи людей. Якщо це супроводжується висуненням будь-яких вимог до зацікавлених осіб або третіх осіб, це також кваліфікується як захоплення заручників, що заборонено.

²⁶⁰ ст. 4(A)(6) ЖК III.

²⁶¹ Семюел Осборн, «Вторгнення в Україну: цивільні допомагають готувати коктейлі Молотова, щоб протистояти російським військам», *SkyNews*, 27 лютого 2022 року, за адресою: <https://news.sky.com/story/ukraine-invasion-civilians-help-make-molotov-cocktails-to-take-on-russian-forces-12552181>.

²⁶² «Мединський сказав, що Російська Федерація спробує ще раз обговорити гуманітарні коридори з Україною» (пер.), *TACC*, 7 березня 2022 р., за посиланням: <https://tass.ru/politika/13993799>; Постійне представництво Російської Федерації при ООН, Пояснення щодо голосування постійного представника Василя Небензі після голосування РБ ООН щодо проекту резолюції по Україні, 25 лютого 2022 року, за адресою: <https://russiaun.ru/uk/news/250222nu>.

²⁶³ Анна Рудик, «Загарбники розставили техніку у дворах житлових будинків, ховаючись за мирним населенням, як живим щитом – МВС» (пер.), Україна, 8 березня 2022 р., за посиланням: <https://ukranews.com/news/839544-okkupanty-stavyat-tehniku-vo-dvorah-zhilyh-domov-prikryvayas-mirnymi-lyudmi-kak-zhivym-shhitom-mvd>.

²⁶⁴ Бренна Сміт і Маша Фроляк, «Російські солдати зайняли їхнє місто, а потім їхні будинки», *New York Times*, 20 березня 2022 року, за адресою: <https://www.nytimes.com/2022/03/20/world/europe/russian-soldiers-video-kyiv-invasion.html>.

²⁶⁵ ФП I, ст. 58

7. ПАСИВНІ ЗАХОДИ, ЯКІ МАЄ ВЖИТИ СТОРОНА, ЩО ЗАХИЩАЄТЬСЯ

Україна має добре розвинену систему укриттів, у тому числі на станціях метро глибоко під поверхнею землі,²⁶⁶ що, безумовно, сприяло відносно низькій кількості вбитих мирних жителів у таких містах, як Київ та Харків, порівняно з масштабом руйнувань. Таким чином, Україна дотримується обов'язків сторони, що захищається, за МГП.²⁶⁷ Такі пасивні запобіжні заходи особливо важливі у пенітенціарних установах, які мають використовувати всі можливі засоби для забезпечення безпеки затриманих і в'язнів під час бойових дій (і продовжувати забезпечувати доступ до їжі, питної води та ліків). Повідомляється, що під час нападів на пенітенціарні установи, які явно порушують МГП, працівники пенітенціарних установ та ув'язнені разом переховувалися у бомбосховищах.²⁶⁸ Під час військового захисту обложеного міста, повного цивільних осіб, невідворотно відбувається змішування між комбатантами та цивільними, що, однак, не обов'язково заборонено МГП, яке вимагає від захисника вживати можливих заходів для захисту цивільних осіб та цивільних об'єктів, що знаходяться під його контролем, від наслідків нападів, у тому числі шляхом відокремлення їх від законних цілей, лише якщо це можливо з військової, реальної та гуманітарної точки зору.²⁶⁹ Вищезгадане озброєння цивільного населення,²⁷⁰ однак, порушує ці зобов'язання, якщо відповідні цивільні особи продовжують залишатися у своїх цивільних будинках, поки ворог намагається захопити їхнє місто. Аналогічно, російські війська порушують ці зобов'язання, якщо розміщують, як повідомлялося, артилерійські позиції в густонаселених районах.

8. ОБ'ЄКТИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ОСОБЛИВОМУ ЗАХИСТУ

а. МЕДИЧНІ СЛУЖБИ ТА ТРАНСПОРТ

Медичні служби, такі як лікарні та транспорт, наприклад машини швидкої допомоги, як військові, так і цивільні, користуються особливим захистом МГП через їх першочергове значення під час збройних конфліктів, як для підтримки громадського здоров'я, так і для догляду за хворими та пораненими в результаті збройного конфлікту. Зокрема, їх потрібно поважати (тобто не атакувати) і захищати, але при цьому їх не можна використовувати у військових цілях або для захисту військових об'єктів. Цей спеціальний захист втрачається, якщо вони використовуються для виконання, поза межами своєї гуманітарної функції, дій, шкідливих для противника, але лише після того, як було дано попередження з встановленням, у разі необхідності, розумного обмеження часу і лише після того, як таке попередження залишилося без уваги.²⁷¹ Навіть у разі

²⁶⁶ «Українці ховаються у київському метро на тлі загрози Росії», *Euronews*, 25 лютого 2022 р., за посиланням: <https://www.euronews.com/2022/02/25/ukrainians-shelter-in-kyiv-metro-amid-russia-threat>

²⁶⁷ ФП I, ст. 58

²⁶⁸ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграфи 33-34.

²⁶⁹ ФП I, ст. 58

²⁷⁰ Див. вище, IV.F.5.

²⁷¹ ФП I, ст. 12 і 13.

втрата спеціального захисту, застосовуються загальні правила МГП, згадані вище,²⁷² і має бути проведена оцінка пропорційності між військовою перевагою припинення дій, шкідливих для нападника, та очікуваною загибеллю та пораненням медичного персоналу та пацієнтів, які вже перебувають на лікуванні, або потраплять на нього в майбутньому.

В Україні, база даних, до якої вносяться дані про зруйновані заклади охорони здоров'я, налічує 52 постраждали заклади за період з 24 лютого 2022 року по 22 березня 2022 року.²⁷³ ММПЛУ, яка працює на місцях, підтвердила 74 інциденти, під час яких медичні заклади постраждали та зазнали пошкоджень різного ступеню, у тому числі 46 лікарень, сім психоневрологічних диспансерів та 21 інший медичний заклад. У результаті було пошкоджено 54 медичні заклади, 10 зруйновано, два – пограбовані. Шістдесят одна з тих атак, які пошкодили медичні заклади, відбулися на території, що контролюється урядом. Серед них - авіаудари по лікарнях в Ізюмі, Маріуполі, Овручі, Волновасі та Вугледарі. Дев'ять атак відбулися на території, контрольованій самопроголошеними "республіками", і чотири – на територіях, контроль за якими не встановлений.²⁷⁴ Місія отримала численні повідомлення, що підтверджують цю інформацію.²⁷⁵ Згідно з одним детальним звітом, підготовленим Єльською школою громадського здоров'я, російські війська справді брали участь у широкомасштабному та систематичному завданні шкоди українським закладам охорони здоров'я шляхом невибіркового бомбардування, а в деяких випадках і умисного націлювання.²⁷⁶ Про одну конкретну атаку на заклади охорони здоров'я, а саме на Маріупольський пологовий будинок та дитячу лікарню 9 березня 2022 року, мова піде нижче.²⁷⁷

²⁷² Див. вище, IV.F.2.

²⁷³ Департамент науки та політики здоров'я населення, Медична школа Ікана на горі Синай, Хронологія нападів на об'єкти охорони здоров'я та життєво важливу цивільну інфраструктуру в Україні, за посиланням: https://cdn.knightlab.com/libs/timeline3/latest/embed/index.html?source=1b83ypl99fFCNYB-__8zsFUa9-zbbDI3Hoj5ZM75rkFo&font=Default&lang=en&initial_zoom=2&height=650.

²⁷⁴ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 17.

²⁷⁵ Див. напр. ВООЗ, Надзвичайна ситуація в Україні: звіт про зовнішню ситуацію №2: звітний період: 4–11 березня 2022 р., 11 березня 2022 р., за адресою: <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-EURO-2022-5152-44915-63876>; ВООЗ, 14 березня 2022 р., за адресою: <https://news.un.org/en/story/2022/03/1113902>, ООН «Як попереджає ВООЗ, заклади охорони здоров'я України «навантажені до точки перелому»; Анна Рудик, «Бойовики обстріляли госпіталь у Вугледарі Донецької області – Подоляк» (перекл.), *Ukrainews*, 24 лютого 2022 року, за посиланням: <https://ukrainews.com/news/836475-boeviki-obstrelyali-bolnitsu-v-ugledare-donetskoj-oblasti-podolyak>; Україна: російські касетні боєприпаси потрапляють у госпіталь, *HRW*, 25 лютого 2022 р., за адресою: <https://www.hrw.org/news/2022/02/25/ukraine-russian-cluster-munition-hits-hospital#>; <https://ukrainews.com/news/837895-rossijskie-vojska-snova-obstrelyali-harkov-povrezhdjena-bolnitsa-i-mikrorajon-smi>; Дмитро Пономаренко: «Російські війська знову обстріляли Харків. Пошкоджена лікарня та мікрорайон - ЗМІ» (пер.), *Ukrainews*, 1 березня 2022 р., за адресою: <https://ukrainews.com/news/839705-rossijskie-vojska-unichtozhili-tsentrlnuyu-gorodskuyu-bolnitsu-v-izyume-harkovskoj-oblasti>; «Україна звинувачує Росію в нападі на психіатричну лікарню», *AlJazeera*, 11 березня 2022 року, за адресою: <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/11/ukraine-accuses-russia-of-hitting-psychiatric-hospital-near-izyum>; Генпрокуратура України, Новини: Збройні сили РФ розбомбили лікарню та взяли в заручники лікарів і пацієнтів - розпочато розслідування (перекл.), 15 березня 2022 р., за посиланням: <https://gp.gov.ua/ua/posts/zbroini-sili-rf-bombarduvali-primishhennya-likarni-i-zaxopili-u-zarucniki-likariv-i-pacijentiv-rozpocato-rozsliduvannya>. Місії було надано також інформацію про Харківську психіатричну лікарню, а також про Миколаївську онколікарню.

²⁷⁶ Єльська школа громадського здоров'я, гуманітарна дослідницька лабораторія, докази широкого та систематичного бомбардування українських закладів охорони здоров'я, 1 квітня 2022 року, в архіві Місії.

²⁷⁷ Див. нижче, IV.G.12.a.

Навіть якщо припустити, що деякі атаки були спрямовані проти об'єктів, які були задіяні у завданні шкоди ворогу, або які були випадково ушкоджені в результаті нападів на законні цілі, це не може пояснити велику кількість постраждалих об'єктів. Крім того, лише в одному випадку Росія розмітно заявляла про те, що надала необхідне попередження²⁷⁸ – але без обмежень у часі та без жодних вказівок, що потрібно зробити, щоб зберегти спеціальний захист. Таким чином, в жодному із випадків спеціальний захист не було втрачено. Умисна атака на лікарні та місця збору хворих і поранених, якщо вони не є військовими об'єктами, є воєнним злочином.²⁷⁹

Б. АТОМНІ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ

Навіть після закриття після ядерної аварії 1986 року, колишня Чорнобильська АЕС залишається небезпечним об'єктом, що користується особливим захистом за МГП. Такий об'єкт не може (за деякими винятками, які не застосовні до даної ситуації) піддаватися нападу, навіть якщо він є військовим об'єктом, якщо такий напад може спричинити вивільнення небезпечних сил.²⁸⁰ Інші військові об'єкти, розташовані біля такого об'єкта або поблизу нього, не можуть бути об'єктом нападу, якщо такий напад може спричинити вивільнення небезпечних сил.²⁸¹ З різних відкритих джерел,²⁸² у тому числі із заяв директора Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ),²⁸³ Місія розуміє, що 24 лютого 2022 року російські війська взяли під контроль станцію, але не атакували її. Однак, під час захоплення зони відчуження навколо об'єкта російські війська, як стверджується, погрожували такими атаками.²⁸⁴ Після того, як станція опинилася під їхнім контролем, російські війська дозволили українським фахівцям продовжити виконання життєво важливих завдань щодо ядерної безпеки.²⁸⁵ Однак, ротацію цих співробітників не вдалося здійснити через те, що сусіднє місто Славутич залишалося під контролем України, що дехто розглядав як захоплення заручників.²⁸⁶ Сам Славутич був обстріляний під час боїв за контроль

²⁷⁸ «Полянський вказав на фейк про удар по мирних жителях у лікарні Маріуполя», *«Новини РІА»*, 10 березня 2022 року, за посиланням: <https://ria.ru/20220310/mariupol-1777388570.html>.

²⁷⁹ Статут МКС, ст. 8(2)(b)(ix) та (xxiv).

²⁸⁰ ст. 56 АП І.

²⁸¹ База даних МКЧХ МГП, правило 42.

²⁸² ООН, УВКПЛ, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 р., 28 березня 2022 р., за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграфи 20-23; «Російські війська захопили Чорнобильську атомну електростанцію», *BBC News*, 25 лютого 2022 року, за адресою: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-60514228>; Володимир Зеленський (@ZelenskiyyUA), Twitter, 24 лютого 2022 р., за адресою: <https://twitter.com/ZelenskiyyUA/status/1496862540957114370>.

²⁸³ Див. напр. МАГАТЕ, оновлення 8 – Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні, 3 березня 2022 року, за адресою <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-8-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>.

²⁸⁴ Таклер Реалс, «Україна каже, що Путін «наказав підготувати терористичний напад» на Чорнобильську АЕС», *CBS News*, 11 березня 2022 року, за адресою: <https://www.cbsnews.com/news/ukraine-chernobyl-russia-putin-orders-terrorist-attack-nuclear-plant-kyiv-says/>.

²⁸⁵ Бен Тобіас, «Війна в Україні: 12-денне випробування працівників чорнобильської станції під вартою Росії», *BBS News*, 7 березня 2022 р., за адресою: <https://www.bbc.com/news/world-europe-60638949>.

²⁸⁶ Гюль Туйсуз і Тамара Кіблаві, «Російські сили захоплюють контроль над Чорнобильською АЕС і тримають персонал у заручниках: українські чиновники», *CNN*, 25 лютого 2022 року, за адресою: <https://edition.cnn.com/2022/02/24/europe/ukraine-chernobyl-russia-intl/index.html>; Йоріс Фіоріті, «Чорнобильські робітники утримувані «в заручниках» через побоювання за безпеку реактора», *The Moscow Times*, 16 березня 2022 року, за адресою: <https://www.themoscowtimes.com/2022/03/16/chernobyl-workers-held-hostage-amid-fears-for-reactor-safety-a76963>.

над містом, що загрожувало життю фахівців, а отже і безпечній роботі станції. 26 березня 2022 року, він перейшов під контроль Росії, але 28 березня 2022 року російські війська знову відійшли.²⁸⁷

Ротацію персоналу станції вдалося провести лише 20 березня 2022 року.²⁸⁸ Крім того, бойові дії призвели до пошкодження лінії електропостачання станції,²⁸⁹ яка є життєво важливою для її безпечної роботи і може бути замінена генераторами лише на певний час. Більше того, рух російської військової техніки навколо станції підняв пил, що могло підвищити рівень радіації.²⁹⁰ Нарешті, військові дії та присутність російських військ ускладнили гасіння лісових пожеж, які також загрожували підняттям в повітря радіоактивних частинок, осілих 35 років тому.²⁹¹ 31 березня 2022 року російські війська були виведені з Чорнобиллю.²⁹² Потім було виявлено, що російські війська копали окопи в високорадіоактивному Рудому лісі і отримали значні дози радіації.²⁹³

Інші діючі АЕС розташовані в Запорізькій області. Наскільки Місія розуміє, 4 березня 2022 року російські війська взяли під контроль станцію, але не атакували будівлі,²⁹⁴ з яких могли б бути вивільнені небезпечні сили у разі їхнього пошкодження. Однак, вони атакували та пошкодили сусідні будівлі, що могло б в свою чергу призвести до руйнування тих будівель, з яких міг би

²⁸⁷ МАГАТЕ, оновлення 38 – Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні, 31 березня 2022 року, за адресою: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-38-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>; МАГАТЕ, оновлення 39 – Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні, 1 квітня 2022 року, за адресою: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-39-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>.

²⁸⁸ МАГАТЕ, оновлення 29 – Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні, 22 березня 2022 року, за адресою: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-29-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>.

²⁸⁹ МАГАТЕ, оновлення 17 – Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні, 10 березня 2022 року, за адресою: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-17-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>.

²⁹⁰ Бен Тернер, «Рівень радіації в Чорнобилі збільшується в 20 разів після запеклих боїв навколо об'єкта», *LIVE Science*, 25 лютого 2022 р., за адресою: <https://www.livescience.com/chernobyl-radiation-levels-rise-after-fighting>; МАГАТЕ, оновлення 1 – Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні, 25 лютого 2022 року, за адресою: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine-25-feb-2022>.

²⁹¹ Олівер Мілман, «Навколо Чорнобильської АЕС в Україні спалахують лісові пожежі», *The Guardian*, 22 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/22/chernobyl-forest-fires-ukraine-nuclear-plant>.

²⁹² МАГАТЕ, оновлення 38 – Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні, 31 березня 2022 року, за адресою: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-38-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>; МАГАТЕ, оновлення 39 – Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні, 1 квітня 2022 року, за адресою: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-39-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>.

²⁹³ Джейк Лахут, Кайла Епштейн, Даррен Самуельсон, «Російські війська отримали «значні дози радіації» після риття траншей навколо Чорнобиля, каже українська влада», *Business Insider Africa*, 31 March 2022, за адресою: <https://africa.businessinsider.com/military-and-defense/russian-troops-got-significant-doses-of-radiation-after-digging-trenches-around/ntcedmw>.

²⁹⁴ МАГАТЕ, оновлення 11 – Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні, 4 березня 2022 року, за адресою: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-11-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>; ООН, УВКПЛ, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 р., 28 березня 2022 р., за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграфи 21-23, а також аналітичні дані, отримані з публічної інформації, наданої Місією.

відбутися радіоактивний викид.²⁹⁵ ММПЛУ повідомляє, що зараз на об'єкті знаходяться близько 50 одиниць важкої техніки російських збройних сил, близько 400 чоловік особового складу та «багато» вибухівки та боєприпасів. 14 березня 2022 року російські збройні сили підірвали зброю поблизу ядерного реактора, нібито для її утилізації. Все це загрожувало об'єкту та його персоналу, але не вплинуло на рівень радіації.²⁹⁶ Український ядерний регулятор втратив зв'язок з об'єктом щодо радіологічного моніторингу на станції та за її межами, але МАГАТЕ повідомляє, що віддалено отримує дані від встановлених там систем моніторингу.²⁹⁷

Нарешті, ядерний дослідницький об'єкт у східноукраїнському місті Харків зазнав пошкоджень під час обстрілу 26 березня 2022 року. Однак МАГАТЕ повідомляє, що його невелика кількість радіоактивного ядерного матеріалу залишилася неушкодженою. Джерело нейтронів, яке містить ядерний матеріал, який використовується для генерації нейтронів для досліджень та виробництва ізотопів, не постраждало.²⁹⁸

У підсумку, Місія не має достатніх підстав вважати, що Росія порушила свої конкретні зобов'язання щодо атомних електростанцій. Щоб зробити такий висновок, необхідно визначити, чи планувалися і проводилися дії навколо згаданих вище ядерних об'єктів таким чином, щоб уникнути ризику викиду радіації.

с. КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ТА КУЛЬТОВІ СПОРУДИ

Місія звернула увагу на значні зусилля України щодо захисту та збереження культурної спадщини, в тому числі російської культурної спадщини,²⁹⁹ відповідно до свого зобов'язання за МГП щодо охорони культурних цінностей.³⁰⁰ Незважаючи на ці зусилля, Місія звернула увагу на вражаючий і гнітючий список об'єктів культурної спадщини, пошкоджених під час збройного

²⁹⁵ МАГАТЕ, оновлення 10 – Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні, 4 березня 2022 року, за адресою: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-10-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>; ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграфи 21-23;

²⁹⁶ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграфи 21-23

²⁹⁷ МАГАТЕ, оновлення 37 – Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні, 30 березня 2022 року, за адресою: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-37-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>.

²⁹⁸ МАГАТЕ, оновлення 35 – Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні, 28 березня 2022 року, за адресою: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-35-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>.

²⁹⁹ Стюарт Браун, «Україна поспішає врятувати культурну спадщину від знищення», *DW*, 17 березня 2022 р., за адресою: <https://www.dw.com/en/ukraine-rushes-to-save-cultural-heritage-from-destruction/a-61158291>.

³⁰⁰ HR, ст. 27; ФП I, ст. 53

конфлікту.³⁰¹ За даними ЗМІ, ЮНЕСКО підтверджує пошкодження щонайменше 53 об'єктів культурного значення.³⁰² Це включає православні церкви, мечеть та єврейське кладовище.

Окремої уваги заслуговує обстріл Святогірського монастиря 12 березня 2022 року, де перебувало майже 1,000 мирних жителів. За даними Офісу Генерального прокурора України, російські війська із застосуванням авіації (за іншими даними артилерії) завдали ударів по Свято-Успенській Святогірській лаврі, великому православному монастирю поблизу міста Святогірськ у Донецькій області. Пошкоджено приміщення, де перебували 929 осіб, у тому числі 200 дітей. Зазначається, що постраждали понад 30 осіб.³⁰³ Повідомляється, що майже всі вікна були вибиті, а церковні будівлі зазнали руйнувань різного ступеню тяжкості.³⁰⁴ У Міноборони РФ заявили, що «бойовики національного батальйону» «Айдар» обладнали вогневі позиції в Лаврі, «тримали в заручниках близько 300 мирних жителів і монахів», а «під час звільнення» російські військові «знищили частину націоналістів», але що «заручники та будівлі монастиря не постраждали».³⁰⁵ Місія не має жодного доказу, що підтверджує цю заяву.

У кожному окремому випадку таке знищення культурних цінностей може бути виправдане згідно МГП лише в тому випадку, якщо самі культурні цінності використовувалися Україною у військових цілях – що є законним лише у разі крайньої військової необхідності – або якщо очікувалося, що випадковий вплив на культурні цінності в результаті атаки на законний військовий об'єкт не буде непропорційним, і були вжиті всі можливі заходи, щоб уникнути цього.³⁰⁶ Місія вважає малоімовірним, щоб ці дуже виняткові обставини мали місце в кожному із 123 випадків, перерахованих на спеціалізованому веб-сайті станом на 25 березня 2022 року.³⁰⁷

³⁰¹ Перелік пошкоджень культурних цінностей дивіться за посиланням:

<https://mkip.notion.site/mkip/e9a4dfe6aa284de38673efedbe147b51?v=f43ac8780f2543a18f5c8f45afdce5f7>. Дивіться <https://ukranews.com/news/838345-iz-za-vrazheskih-obstrelov-v-harkove-postradal-svyato-uspenskiy-sobor-upts-mp-tam-pryatalis-lyudi>; <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/03/ukraine-un-expert-says-war-against-multi-ethnic-population-must-stop-calls>; <https://gur.gov.ua/content/okupatsiini-viiska-vyluchaiut-ta-znyshchuiut-ukrainsku-literaturu-ta-pidruchnyky-istorii.html>; <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/12/ukraine-says-russia-shelled-mosque-in-besieged-city-of-mariupol>; <https://gp.gov.ua/ua/posts/pid-cas-obstrilu-kiyivshhini-okupanti-vbili-mirnix-meskanciv-ta-znishhili-istoricnu-pamyatku-rozpocato-rozsliduvannya>; <https://www.nurnberg2022.org/en/post/russian-army-destroys-orthodox-churches>; <https://gp.gov.ua/ua/posts/pid-cas-obstrilu-kiyivshhini-okupanti-vbili-mirnix-meskanciv-ta-znishhili-istoricnu-pamyatku-rozpocato-rozsliduvannya>.

³⁰² «В Україні пошкоджено щонайменше 53 культурно важливі об'єкти — ЮНЕСКО», *The Guardian*, 1 квітня 2022 р., за адресою: <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/01/at-least-53-culturally-important-sites-damaged-in-ukraineunesco>.

³⁰³ Генеральна прокуратура, Офіційний Telegram-канал, за адресою: https://t.me/pgov_ua/3154.

³⁰⁴ Ендрю Е. Крамер, «В результаті обстрілу пошкоджено повернутий монастир і травмовано людей, які шукають там притулку», *New York Times*, 13 березня 2022 р., за адресою: <https://www.nytimes.com/2022/03/13/world/europe/monastery-shelling-ukraine.html>.

³⁰⁵ «Квазіреспубліка ХНР», обстріл Чернігівської та Львівської області та новини про переговори. Головне до ранку 13 березня, *Бумага*, 13 березня 2022, за посиланням: <https://paperpaper.ru/papernews/2022/3/13/kvazirespublika-hnr-obstrely-chern/>.

³⁰⁶ ФП І, ст. 53; Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, 14 травня 1954 р., ст. 4(1)-(2).

³⁰⁷ Дивіться перелік пошкоджень культурних цінностей за посиланням:

<https://mkip.notion.site/mkip/e9a4dfe6aa284de38673efedbe147b51?v=f43ac8780f2543a18f5c8f45afdce5f7>

Умисні атаки на культурні цінності, які не втратили захищеного статусу, порушують МГП і є воєнним злочином.³⁰⁸

d. ШКОЛИ

Місія отримала численні достовірні та послідовні звіти, підкріплені фотографіями та відеозображеннями, про зруйновані школи, включаючи психоневрологічні школи-інтернати та реабілітаційні центри, а також будівлі університетів.³⁰⁹ 26 березня 2022 року, Офіс Генерального прокурора України повідомив, що в результаті нападів пошкоджено 570 навчальних закладів та 40 дитячих закладів.³¹⁰ Того ж дня ММПЛУ підтвердила напади на 35 навчальних закладів, у тому числі три університети, вісім дитячих садків, 23 школи та один науковий центр.³¹¹ Спеціалізована неурядова організація повідомила, що станом на 21 березня 2022 року бомби та інтенсивні обстріли пошкодили понад 460 шкіл по всій країні, а понад 60 були повністю знищені.³¹²

Договірне МГП не передбачає спеціального захисту освітніх закладів. Школи, тим не менше, є цивільними об'єктами, і до них слід ставитися як до таких навіть у разі сумнівів (чи використовуються вони у військових цілях).³¹³ Крім того, навіть під час націлювання на школу, яка перетворилася на військовий об'єкт або поблизу неї, наявність дітей, які залишаються цивільними, має бути враховано при оцінці пропорційності. Можна також стверджувати, що необхідно враховувати довгостроковий вплив руйнування школи на освіту дітей. На відміну від того, що передбачено для інших особливо охоронюваних об'єктів, договірне МГП не забороняє захиснику використовувати шкільні будівлі для оборонних цілей, у цьому випадку вони перетворюються на військові об'єкти. Проте Україна входить до числа 114 держав, які прийняли Декларацію про безпеку шкіл, міжурядове політичне зобов'язання захищати освіту під час збройного конфлікту, яке очолювали уряди Аргентини та Норвегії.³¹⁴ Вона містить Рекомендації

³⁰⁸ Статут МКС, ст. 8 (2)(b)(ix). Див. також АП І, ст. 85(4)(2).

³⁰⁹ ООН, УВКПЛ, «Україна: серйозне занепокоєння», брифінг для преси, 12 березня 2022 р., за адресою: <https://www.ohchr.org/en/press-briefing-notes/2022/03/ukraine-grave-concerns>; Валерія Драгомірова, «У Житомирі окупанти напали на школу – зруйновано половину будівлі» (перекл.), *Ukrnews.com*, 4 березня 2022, за посиланням: <https://ukranews.com/news/838659-v-zhitomire-okkupanty-nanesli-udar-po-shkole-pоловина-zdaniya-razrushena>; Микола Савенко, «Окупанти вдарили ракетою будівлю Університету Державної фіскальної служби в Ірпені» (переклад), *Ukrnews.com*, 5 березня 2022 р., за посиланням: <https://ukranews.com/news/838945-okkupanty-popali-raketoj-v-zdanie-universiteta-gosudarstvennoj-fiskalnoj-sluzhby-v-irpene>.

³¹⁰ Генеральна прокуратура, офіційна сторінка Telegram, за адресою: https://t.me/pgov_gov_ua/3380.

³¹¹ ООН, офіс Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 р., 28 березня 2022 р., за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 16.

³¹² Шістьом мільйонам дітей, які перебувають у пастці в Україні, загрожує серйозна небезпека, оскільки зростають напади на школи та лікарні, *Save the Children*, 21 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.savethechildren.net/news/six-million-children-trapped-ukraine-face-grave-danger-attacks-schools-and-hospitals-soar>.

³¹³ ФП І, ст. 52(3).

³¹⁴ За адресою: <https://ssd.protectingeducation.org/>; Україна стала 100 країною, яка взяла на себе зобов'язання підтримувати безпеку шкіл під час збройного конфлікту, *Save the Children*, 20 листопада 2019 року, за адресою: <https://www.savethechildren.net/news/ukraine-becomes-100th-country-commit-keeping-schools-safe-during-armed-conflict>.

щодо захисту шкіл та університетів від військового використання під час збройного конфлікту,³¹⁵ які забороняють, серед іншого, будь-яке використання функціонуючих шкіл для цілей, які перетворюють їх на військову ціль (і прописують особливі запобіжні заходи, щоб уникнути нападів, спрямованих навіть на ті школи, які були перетворені на військові об'єкти). Місія не бачить жодних ознак того, що Україна не виконала своїх зобов'язань, а Росія не стверджує, що будь-яка зі зруйнованих шкіл використовувалася у військових цілях. Тому, навіть визнаючи можливість того, що деякі школи були випадково пошкоджені під час законних нападів на військові об'єкти, Місія приходить до висновку, що кількість пошкоджених або знищених шкіл є проявом невибіркового способу ведення бойових дій російськими збройними силами.

9. ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЇ

Не викликає суперечок і добре задокументовано, що більшість атак росіян у населених пунктах проводилися некерованою артилерією, часто за допомогою реактивних систем залпового вогню, або некерованих авіаційних бомб.³¹⁶

а. КАСЕТНІ БОЄПРИПАСИ

У багатьох добре задокументованих випадках (Місія отримала аналіз 134 окремих інцидентів) використовувалися касетні боєприпаси.³¹⁷ Це також задокументувала ММПЛУ, яка також посилається на повідомлення Росії та підпорядкованих їй «республік» про те, що Україна також використовувала такі боєприпаси.³¹⁸ Касетні боєприпаси розкриваються в повітрі і розсіюють до кількох сотень менших суббоєприпасів у зоні ураження. Суббоєприпаси, які зазвичай мають вибуховий характер, в більшості випадків розраховані на детонацію при ударі об землю. Вони також можуть бути налаштовані для детонації або вибуху повітря на встановленій висоті над землею. Ураження цілі досягається поєднанням вибуху та осколків. Для держав, які не є учасниками Конвенції Осло, таких як Росія та Україна, використання касетних боєприпасів не заборонене як таке. Однак деякі стверджують, що через їх історично доведену невибіркову дію, в тому числі через нерозірвані боєприпаси, які пізніше вбивають мирних жителів як вибухонебезпечні пережитки війни, вони заборонені загальними правилами. Не займаючи позицію щодо цієї суперечки, Місія не може повірити (припускаючи, що атаки були націлені на військові об'єкти; інакше використання будь-якої зброї було незаконним), що масштаби загибелі і поранень серед цивільного населення, а також руйнувань, яких слід було очікувати через доведену широку зону дії цих боєприпасів та їх використання в густонаселених районах, у

³¹⁵ Рекомендації щодо захисту шкіл та університетів від військового використання під час збройного конфлікту, за адресою: https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_guidelines_en.pdf.

³¹⁶ Управління Верховного комісара ООН з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 9.

³¹⁷ Див. Звіти HRW за адресою: <https://www.hrw.org/news/2022/02/25/ukraine-russian-cluster-munition-hits-hospital#>; <https://www.hrw.org/news/2022/03/18/ukraine-deadly-attacks-kill-injure-civilians-destroy-homes>; <https://www.hrw.org/news/2022/03/17/ukraine-cluster-munitions-repeatedly-used-mykolaiv>; <https://www.hrw.org/news/2022/03/04/ukraine-cluster-munitions-launched-kharkiv-neighborhoods>.

³¹⁸ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 9.

кожному випадку не були надмірними порівняно з очікуваною військовою перевагою. Таким чином, їх використання в кожному випадку, коли це правило пропорційності не дотримувалося, є порушенням МГП та воєнним злочином.³¹⁹ Крім того, навіть якщо припустити, що в деяких випадках було дотримано правил вибірковості та пропорційності, Місія не бачить, яким чином російський командир, який використовує касетні боеприпаси проти цілей у густонаселених районах, міг би виконати своє зобов'язання *«вжити всіх можливих запобіжних заходів при виборі засобів і методів нападу [вибір військової цілі та дотримання правил пропорційності] з метою уникнення та в будь-якому випадку мінімізації випадкових жертв серед цивільного населення, поранення цивільного населення та пошкодження цивільних об'єктів»*.³²⁰ Навіть збройні сили держав, які не заборонили касетні боеприпаси, вважають, що використання касетних боеприпасів виправдане лише для ураження великих або розосереджених цілей, таких як неброньовані транспортні засоби, скупчення військ, військової техніки та інших військових об'єктів та деяких видів бронетехніки.

В. ІНША СПІРНА ЗБРОЯ, ОСОБЛИВО ЗАПАЛЮВАЛЬНА ЗБРОЯ

Подібний висновок Місія робить щодо використання реактивних систем залпового вогню «ГРАД», які використовувалися обома сторонами МЗК,³²¹ щодо використання протипіхотних наземних мін Росією,³²² яка не є стороною Оттавської конвенції про їх заборону, та використання термобаричної зброї Росією,³²³ оскільки принаймні США не вважають таке використання забороненим.³²⁴ Те ж саме стосується заяв про використання обома сторонами білого фосфору, який деякі західні військові вважають не забороненим.³²⁵ Схоже, Росія вважає, що таке використання заборонене як таке,³²⁶ з цією позицією Місія погоджується. У більш загальному плані, що стосується запалювальної зброї, про використання якої стверджується, часто без додаткових специфікацій,³²⁷ а іноді з конкретним посиланням на важку вогнеметну систему TOS-

³¹⁹ ФП I, ст. 51(5)(b) АП; Статут МКС, ст. 8(2)(b)(iv).

³²⁰ ФП I, ст. 57(2)(a)(ii).

³²¹ Ірина Венедиктова, сторінка у Facebook, за адресою:

<https://www.facebook.com/irina.venediktova.31/posts/5253762707969955>; «Захарова повідомила, що Збройні сили України ведуть безперервні обстріли з густонаселених районів» (переклад), ТАСС, 9 березня 2022 р., за посиланням: <https://tass.ru/politika/14010819>.

³²² «Україна: Росія використовує заборонені протипіхотні міни», HRW, 29 березня 2022 р., за адресою:

<https://www.hrw.org/news/2022/03/29/ukraine-russia-uses-banned-antipersonnel-landmines>

³²³ «Посол США каже, що Росія використала вакуумну бомбу», Bloomberg, 1 березня 2022 року, за адресою:

<https://www.bloomberg.com/news/videos/2022-03-01/ukraine-u-s-ambassador-says-russia-used-vacuum-bomb-video>;

Джек Детч, «Це жахливо»: Росія готує вакуумні бомби для бліц України», Foreign Policy, 1 березня 2022 року, за

адресою: <https://foreignpolicy.com/2022/03/01/russia-thermobaric-weapons-ukraine/>; Міністерство оборони

Великобританії (@DefenceHQ), Twitter, 9 березня 2022 р., за адресою:

<https://twitter.com/DefenceHQ/status/1501621370614173701>

³²⁴ Метт Монтацолі, «Чи є термобарична зброя законною?», Articles of War, 23 березня 2022 р., за адресою:

<https://lieber.westpoint.edu/are-thermobaric-weapons-lawful/>.

³²⁵ Метью Дж. Айезі, «Jus in Bello білого фосфору: як правильно зрозуміти закон», Lawfare, 26 листопада 2019 року,

за адресою: <https://www.lawfareblog.com/jus-bello-white-phosphorus-getting-law-correct>.

³²⁶ «Кадиров звинуватив Київ у використанні білого фосфору» (пер.), Radio Sputnik, 25 березня 2022 р., за

посиланням: <https://radiosputnik.ria.ru/20220325/kadyrov-1780057140.html>.

³²⁷ Олексій Білошицький, Facebook, за адресою: <https://www.facebook.com/1609570575/videos/493393615709946/>;

Рохіт Качру (@RohitKachrooITV), Twitter, за адресою: <https://twitter.com/RohitKachrooITV/status/1506702632253022213>;

Алдіні (@tinso_ww), твіттер, за адресою:

https://twitter.com/aldin_ww/status/1507418336904171522.

1А,³²⁸ і яка також може охоплювати використання білого фосфору, МКЧХ вважає, що звичаєве МГП вимагає від воюючих сторін, які використовують запалювальну зброю, бути особливо обережними, щоб уникнути випадкової шкоди цивільному населенню, а також забороняє протипіхотне використання такої зброї проти комбатантів, «якщо таке використання спричинить непотрібні страждання» або, іншими словами, «якщо це можливо, використовувати менш шкідливу зброю, щоб вивести бійця з строю».³²⁹ Протокол III КВЗО обмежує використання запалювальної зброї за обставин, за яких вона може загрожувати цивільному населенню.³³⁰ Він визначає запалювальну зброю як «будь-яку зброю або боєприпаси, які в першу чергу призначені для підпалу об'єктів або заподіяння опіків людині під дією полум'я, тепла або їх комбінації».³³¹ Протокол не поширюється на зброю, яка має лише випадкові запалювальні ефекти, такі як освітлювальні прилади або димові системи. Він також не забороняє боєприпаси, «*призначені для поєднання ефектів проникнення, вибуху або осколків з додатковим запалювальним ефектом*», за винятком випадків, коли запалювальний ефект «*спеціально розроблений для заподіяння опіків людям*».³³²

10. ПРОТИЗАКОННІ МЕТОДИ ВЕДЕННЯ ВІЙНИ

Місія отримала декілька повідомлень, іноді супроводжуваних фотографічними доказами, про використання російськими військами емблеми Червоного хреста для позначення військових немедичних транспортних засобів,³³³ прапорів України,³³⁴ військової чи поліцейської форми чи транспортних засобів,³³⁵ білих прапорів,³³⁶ цивільного одягу³³⁷ та символіки ОБСЄ³³⁸ для полегшення своїх військових дій.

³²⁸ Zvezdanews, Telegram-канал, за посиланням: <https://t.me/zvezdanews/71770>.

³²⁹ База даних МКЧХ МГП, правила 84-85.

³³⁰ Протокол III КВЗО про запалювальну зброю.

³³¹ Протокол КВЗО III. ст. 1(1).

³³² Протокол КВЗО III. ст. 1(1)(b)(ii).

³³³ Назар Степурок, «На білих КАМАЗах з червоними прапорами: під Чорнобилем окупанти переодягалися у «миротворців»», УНІАН, 24 лютого 2022, за посиланням: <https://www.unian.net/society/na-belyh-kamazah-s-krasnymi-flazhkami-vozhle-chernobylya-okkupanty-naryadilis-v-mirotvorcev-novosti-ukrainy-11716645.html>; Еллісон Куїнн, «Путін відправив у війська, замасковані під білими символами моніторингу миру та українською формою, каже Київ», *The Daily Beast*, 24 лютого 2022 року, за адресою: <https://www.thedailybeast.com/putin-sent-in-troops-disguised-with-ocse-white-peace-monitor-symbols-and-ukrainian-uniforms-says-kyiv>.

³³⁴ Міністерство оборони України, офіційна сторінка у Facebook, за адресою: <https://www.facebook.com/photo?fbid=266315935680866&set=pb.100069073844828.-2207520000>.

³³⁵ Еллісон Куїнн, «Путін відправив у війська, замасковані під білими символами моніторингу миру та українською формою, каже Київ», *The Daily Beast*, 24 лютого 2022 року, за адресою: <https://www.thedailybeast.com/putin-sent-in-troops-disguised-with-ocse-white-peace-monitor-symbols-and-ukrainian-uniforms-says-kyiv>; Міа Янкович, «Україна звинувачує російських солдатів у крадіжці уніформи та транспортних засобів для в'їзду до Києва», *Insider*, 25 лютого 2022 року, за посиланням: <https://www.businessinsider.com/ukraine-says-russia-soldiers-stole-uniforms-trucks-to-reach-kyiv-2022-2?r=US&IR=T>.

³³⁶ Міністерство оборони України, офіційна сторінка у Facebook, за адресою: <https://www.facebook.com/photo?fbid=266315935680866&set=pb.100069073844828.-2207520000>.

³³⁷ Олександр Савицький, «Кияни налякані, безпорадні перед наближенням російських військ», *DW*, 1 березня 2022 р., за адресою: <https://www.dw.com/en/daily-life-in-kyiv-between-fear-and-frustration/a-60974789>.

³³⁸ Еллісон Куїнн, «Путін відправив у війська, замасковані під білими символами моніторингу миру та українською формою, каже Київ», *The Daily Beast*, 24 лютого 2022 року, за адресою: <https://www.thedailybeast.com/putin-sent-in-troops-disguised-with-ocse-white-peace-monitor-symbols-and-ukrainian-uniforms-says-kyiv>.

Використання червоного хреста для будь-яких інших цілей, окрім позначення медичних підрозділів, транспорту та персоналу чи організацій Червоного Хреста, порушує МГП.³³⁹ Таким чином, МГП було порушено у докладно задокументованому випадку, коли російський військовий транспортний засіб позначений ледь помітним червоним хрестом,³⁴⁰ перевозив боєприпаси, а також у випадку удаваної евакуації дітей російськими силами з використанням емблеми Червоного хреста.³⁴¹ Однак, таке використання червоного хреста є забороненим віроломством лише якщо метою використання було вбити, поранити або захопити супротивника,³⁴² що не дозволяється під знаком червоного хреста, чи використання цивільного одягу, з метою уникнути виявлення диверсантів (які при цьому втрачають статус військовополонених). Тим не менше, про таку конкретну мету стверджується у випадку використання білого прапора,³⁴³ що робить такі дії воєнним злочином.³⁴⁴ Використання українських прапорів і знаків розрізнення російськими силами також заборонено,³⁴⁵ як і символіки ООН³⁴⁶ та, можливо, інших міжнародних організацій, таких як ОБСЄ.

11. ВІЙНА НА МОРІ

а. ОПРИЛЮДНЕННЯ СПИСКУ КОНТРАБАНДИ

Відповідно до законів війни на морі, для реалізації прав війни щодо торгових суден (ТС), сторона повинна опублікувати список контрабанди.³⁴⁷ Росія прийняла три укази, які вводять заборони та обмеження на експорт товарів з Росії, що поширюються на всі іноземні держави за деякими винятками.³⁴⁸ Оскільки контрабанда – це товари, призначені до постачання на територію, що перебуває під контролем супротивника, які можуть використовуватися у збройному конфлікті,³⁴⁹ товари, що прямують до нейтрального порту призначення з порту воюючої сторони, не є контрабандою.³⁵⁰ Як висновок, Росія не опублікувала список контрабанди, як це передбачено законами війни на морі.

³³⁹ ФП I, ст. 38 (1).

³⁴⁰ Віолетта Орлова, «Воєнний злочин: окупанти використовують медичний транспорт для перевезення боєприпасів» (пер.), *УНІАН*, 3 березня 2022 р., за посиланням: <https://www.unian.net/war/voennoe-prestuplenie-okkupanty-ispolzuyut-meditsinskiy-ispolzuyut-meditsinskiy-transport-dlya-perevozki-boepripasov-novosti-donbassa-11727307.html>.

³⁴¹ Kotznews, Telegram-канал, за адресою: <https://t.me/sashakots/29764>; Олександр Коц, «Рятуйте домівки та життя людей. Як проходить атака на Київ?», *KP.ru*, 13 березня 2022, за посиланням: <https://www.kp.ru/daily/27375.5/4557542/>

³⁴² ФП I, ст. 37(1).

³⁴³ ФП I, ст. 37(1)(а); ГП, ст. 23(f).

³⁴⁴ Статут МКС, ст. 8(2)(b)(xi).

³⁴⁵ ФП I, ст. 39(2).

³⁴⁶ ФП I, ст. 39(2).

³⁴⁷ Посібник Сан-Ремо (ПСР), параграф 149.

³⁴⁸ Вільгельміна Шавшива, «Росія вводить заборони на експорт та дозвільні процедури», *EY.com*, 14 березня 2022 р., за адресою: https://www.ey.com/en_ru/tax/tax-alert/2022/03/ey-russia-introduces-export-bans-and-permit-procedures-14-march-2022-tax-eng.

³⁴⁹ ПСР, параграф 148; Гельсінські принципи, п. 5.2.3.

³⁵⁰ Гельсінські принципи, п. 5.2.5; «Підвищений ризик під час заходу в російські порти», Норвезьке морське управління, 25 березня 2022 року, за адресою: <https://www.sdir.no/en/news/news-from-the-nma/increased-risk-when-calling-at-russian-ports/>.

Б. ЗНИЩЕННЯ НЕЙТРАЛЬНИХ КОРАБЛІВ

Невибіркові та свавільні заходи контролю проти нейтральних ТС, які не можуть бути обґрунтовані «розумними підставами для підозри», є незаконними.³⁵¹ Однак вони можуть бути законними військовими цілями і, як такі, можуть бути атаковані.³⁵² Повідомляється, що з 24 лютого 2022 року було кілька випадків застосування Росією сили проти нейтральних ТС в українських територіальних водах,³⁵³ деякі з яких призвели до затоплення суден та поранень їх екіпажу.³⁵⁴ Це включало атаку проти хімічного танкера *Millennial Spirit*, яка несла високий ризик виливу хімічних речовин, що могло призвести до широкомасштабної шкоди довкіллю.³⁵⁵

Відповідно до зобов'язання захищати торгове судноплавство від побічної шкоди,³⁵⁶ морські міни, встановлені воюючими сторонами, повинні стати нешкідливими через годину після втрати контролю над ними.³⁵⁷ Повідомлення про те, що «органи влади працюють над знешкодженням» морських мін, через кілька годин після того, як вони пішли на самоплив, свідчать про те, що це правило було ймовірно порушено.³⁵⁸ Україною у своїх внутрішніх водах та територіальному морі.³⁵⁹

С. ЗАХОДИ ПРОТИ ВОРОЖНИХ ТОРГІВЕЛЬНИХ СУДЕН

Ворожі ТС можуть ставати військовими цілями, якщо вони сприяють військовим діям противника, не підкоряються наказам зупинитися та чинять опір відвідуванню, обшуку та захопленню.³⁶⁰ 27 лютого 2022 року кораблі ВМС Росії захопили два ТС, які йшли під українським прапором за 18 морських миль від Кримського півострову, на південь від мису Тарханкут, і перевозили зерно з Миколаєва в Україні в Констанцу в Румунії.³⁶¹ Вони погрожували знищити судна ракетами, якщо вони не зупиняться. Затримання та захоплення ворожих ТС дозволено відповідно до МГП, але власність не переходить до сторони, яка здійснює таке

³⁵¹ ПСР, параграф 118.

³⁵² ФПІ ст. 52 (2); див. також ПСР, стаття 67(f).

³⁵³ Міжнародне партнерство з прав людини, воєнні злочини на морі: обстріл торгових суден у територіальних водах України, TruthHounds, за адресою: https://truth-hounds.org/wp-content/uploads/2022/02/war-crimes-at-sea-final_vs.pdf.

³⁵⁴ «Одна особа загинула, коли два вантажні кораблі постраждали від вибухів біля України», *AlJazeera*, 3 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/3/two-cargo-ships-hit-by-explosions-around-ukraine-one-killed>.

³⁵⁵ ФПІ, статті 35(3) і 55; ПСР, параграф 94; Римський статут, ст. 8(2)(b)(iv).

³⁵⁶ ПСР, параграфи 82-86.

³⁵⁷ ПСР, п. 82(b).

³⁵⁸ «Війна в Україні – вплив на морську ситуацію» Гард, 29 березня 2022 р., за адресою: <https://www.gard.no/web/updates/content/33328301/war-in-ukraine-impact-on-maritime-situation>; «Ризик побічної шкоди у північно-західному, західному та південно-західному Чорному морі», NSC, 30 березня 2022 р., за адресою: <https://shipping.nato.int/nsc/operations/news/-2022/risk-of-collateral-damage-in-the-north-western-black-sea-2>

³⁵⁹ Росія попереджає про українські міни в Чорному морі, *AlArabiya News*, 19 березня 2022 р., за посиланням: <https://english.alarabiya.net/News/world/2022/03/19/Russia-warns-of-Ukrainian-mines-in-Black-Sea->.

³⁶⁰ Лондонський протокол, параграф 2; ПСР, параграф 60.

³⁶¹ «Росія захопила танкер і балкер під прапором України в Чорному морі», *Ship & Bunker News Team*, 28 лютого 2022 року, за адресою: <https://shipandbunker.com/news/emea/402595-russia-seizes-ukraine-flagged-tanker-and-bulker-in-black-sea>.

захоплення, доки відповідне рішення не винесене призовим судом.³⁶² Немає жодних вказівок на те, що такий призовий суд утворено, і він виніс рішення про перехід призу до Росії.

d. БЛОКАДА

Для того, щоб блокада була законною, вона має бути оголошена та доведена до відома всім державам, незалежно від того, чи є вони нейтральними чи ворожими,³⁶³ включаючи вказівки щодо початку, тривалості, місця, масштабу блокади та періоду, протягом якого судна нейтральних держав можуть залишити заблоковану берегову лінію. Як відомо Місії, жодної блокади по всьому українському узбережжю не оголошувалося. 24 лютого Міноборони Росії призупинило рух комерційних суден в Азовському морі до подальшого повідомлення.³⁶⁴ Хоча Росія прямо не оголошувала блокаду, відповідне оголошення Федерального агентства морського та річкового транспорту може вважатися такою декларацією.³⁶⁵ З іншого боку, в той час як Керченська протока була закрита для суден, що прямують на північ в Азовське море, суднам, що прямують на південь, дозволено транзит.³⁶⁶ За даними російського Федерального агентства морського та річкового транспорту, судноплавство в Керченській протоці не призупинено, а зведено до мінімуму, оскільки «судна можуть здійснювати локальні рейси між портами Криму та Краснодарського краю». Це може вважатися блокадою українських міст Бердянськ і Маріуполь.³⁶⁷

e. МОЖЛИВІСТЬ ВИХОДУ НЕЙТРАЛЬНИХ КОРАБЛІВ ТА ЇХ ЕКІПАЖІВ

24 лютого 2022 року Україна оголосила, що закриває свої порти для входу та виходу нейтральних суден.³⁶⁸ Згідно з заявами Росії, екіпажі 68 іноземних держав повідомили, що «будь-який вихід іноземного судна з українських портів заборонений українською владою під загрозою негайного затоплення». За оцінками Міжнародної морської організації, від цього потенційно постраждали до 2000 моряків, хоча деякі з них могли бути репатрійовані. Організація закликала створити

³⁶² Оксфордський посібник 1913 р., ст. 110

³⁶³ ПСР, параграф 93.

³⁶⁴ «Росія підтверджує призупинення руху комерційних суден в Азовському морі – Інтерфакс», *Reuters*, 24 лютого 2022 року, за посиланням: <https://www.reuters.com/article/ukraine-crisis-russia-shipping-grains-az-idAFR4N2U2026>.

³⁶⁵ «Росморречфлот підтверджує призупинення навігації в Азовському морі», *Інтерфакс*, 24 лютого 2022 р., за посиланням: <https://interfax.com/newsroom/top-stories/73960/>.

³⁶⁶ Джеймі Уоллес, «Україна/Росія – оновлення порту», *Standard Club*, 25 лютого 2022 року, за адресою: <https://www.standard-club.com/knowledge-news/ukraine-russia-port-update-4179/#:~:text=Навігація%20в%20море%20,дозволено%20вмежах%20порту%20>.

³⁶⁷ Олександр Лотт, Морські перевезення, «Global Ship Tracking Intelligence» (AIS) Marine Traffic, за адресою: <https://www.marinetraffic.com/en/ais/home/centerx:36.4/centery:45.1/zoom:8>.

³⁶⁸ Повідомлення ММО від Уряду України (Циркулярний лист № 4518) 24 лютого 2022 року за адресою: [https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/MediaCentre/HotTopics/Documents/Black%20Sea%20and%20Sea%20of%20Azov%20-%20Member%20States%20i%20Associate%20Members%20Communications/Circular%20Letter%20No.4518%20-%20Communication%20From%20The%20Government%20UineOf%20\).pdf](https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/MediaCentre/HotTopics/Documents/Black%20Sea%20and%20Sea%20of%20Azov%20-%20Member%20States%20i%20Associate%20Members%20Communications/Circular%20Letter%20No.4518%20-%20Communication%20From%20The%20Government%20UineOf%20).pdf)

безпечний блакитний морський коридор для безпечної евакуації моряків.³⁶⁹ Росія відповіла створенням гуманітарних коридорів, що оспорується Україною.³⁷⁰

12. КОНКРЕТНІ АТАКИ

Місія спробувала більш детально розглянути два інциденти, які сталися в обложеному та сильно зруйнованому місті Маріуполь, де в пастці залишаються від 150,000 до 300,000 мирних жителів, які живуть у нестерпних умовах. Ці інциденти особливо добре задокументовані, і обидві сторони прояснили свою позицію щодо них.

а. МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ПОЛОГОВИЙ БУДИНОК І ДИТЯЧА ЛІКАРНЯ

9 березня 2022 року, Маріупольський пологовий будинок та дитячу лікарню на 390 ліжок було серйозно пошкоджено внаслідок атаки, в результаті якої загинули 3 людини та близько було 17 поранено (щонайменше одна поранена вагітна жінка та її дитина, яку вона згодом народила, пізніше померли від цих травм).³⁷¹ Усі неросійські джерела вказують, що лікарню чітко можна було ідентифікувати, та вона функціонувала на момент удару.³⁷² Це було перевірено ММІПЛУ³⁷³ та кількома свідченнями в соціальних та інших медіа, а геолокація супровідних зображень це підтверджує.³⁷⁴ Крім того, зображення, зроблені безпосередньо до і після нападу, доводять, що це була працююча лікарня, і що вона була серйозно пошкоджена в результаті нападу.³⁷⁵

³⁶⁹ ММО, рішення Ради ІМО щодо ситуації в Чорному та Азовському морях, 11 березня 2022 року, за адресою: <https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/ECSSStatement.aspx>.

³⁷⁰ ММО, «Повідомлення уряду Російської Федерації», (циркулярний лист № 4543) 28 березня 2022 р. за адресою: [https://www.wcdn.imo.org/localresources/en/MediaCentre/HotTopics/Documents/Black Sea and Sea of Azov - Member States and Associate Members Communications/Circular Letter No.4543 - Повідомлення уряду Російської Федерації \(секретаріат\).pdf](https://www.wcdn.imo.org/localresources/en/MediaCentre/HotTopics/Documents/Black%20Sea%20and%20Sea%20of%20Azov%20-%20Member%20States%20and%20Associate%20Members%20Communications/Circular%20Letter%20No.4543%20-%20Povidomlennya%20uryadu%20Rosiysskoy%20Federation.pdf); та ІМО, «Повідомлення уряду України», (Циркулярний лист № 4544), 31 березня 2022 р., за адресою: [https://www.wcdn.imo.org/localresources/en/MediaCentre/HotTopics/Documents/Black Sea and Sea of Azov - Member States and Associate Members Communications/Circular Letter No.4544 - Communication From The Government Of Ukraine \(Secretariat\).pdf](https://www.wcdn.imo.org/localresources/en/MediaCentre/HotTopics/Documents/Black%20Sea%20and%20Sea%20of%20Azov%20-%20Member%20States%20and%20Associate%20Members%20Communications/Circular%20Letter%20No.4544%20-%20Communication%20From%20The%20Government%20Of%20Ukraine%20(Secretariat).pdf)

³⁷¹ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Україна: серйозне занепокоєння», брифінг для преси, 12 березня 2022 року, за адресою: <https://www.ohchr.org/en/press-briefing-notes/2022/03/ukraine-grave-concerns>.

³⁷² Див. напр. Кеті Полглас, Джанлука Меццофіоре та Лівві Доерти, «Анатомія нападу на лікарню в Маріуполі», CNN, 17 березня 2022 року, за адресою: <https://edition.cnn.com/interactive/2022/03/europe/mariupol-maternity-hospital-attack/index.html>. Дивіться також <https://www.reuters.com/world/mariupol-hospital-bombing-killed-three-people-including-child-ukraines-president-2022-03-10/>; <https://ukranews.com/news/840022-rossijskie-okkupanty-sovershili-aviadudar-na-detskuyu-bolnitsu-i-roddom-v-mariupole>.

³⁷³ ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 року, 28 березня 2022 року, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 18.

³⁷⁴ Новини Sputnik АТО (@SputnikATO), Twitter, 9 березня 2022 р., за адресою: [³⁷⁵ Майк Екель \(@Mike_Eckel\), Twitter, 12 березня 2022 року, за адресою: \[https://twitter.com/Mike_Eckel/status/1502735991379042315\]\(https://twitter.com/Mike_Eckel/status/1502735991379042315\).](https://twitter.com/SputnikATO/status/1501570825803161610?s=20&t=qwvZoLqRXce2VC0cAkVOog; Volodymyr Zelenskiy (@ZelenskiyyUA), , Twitter, 9 березня 2022 р., за адресою: https://twitter.com/ZelenskiyyUA/status/1501579520633102349?s=20&t=n0e7DjsQ2_x1CaVdbyqnXw; Новини Sputnik АТО (@SputnikATO), Twitter, 9 березня 2022 р., за адресою: https://twitter.com/SputnikATO/status/1501619569122856968/photo/1; Associated Press, канал Youtube, за адресою: https://www.youtube.com/watch?v=6-NC-QOhhv4.</p>
</div>
<div data-bbox=)

Росія спочатку кваліфікувала цей інцидент як дезінформацію³⁷⁶ і звинуватила Україну в його організації. Пізніше, Росія почала стверджувати, що будівля використовувалася батальйоном «Азов» і що всі пацієнти лікарні були евакуйовані, серед іншого, після попередження Росії.³⁷⁷ Це попередження нібито складалося із заяви російського представника в Раді Безпеки від 7 березня 2022 року.³⁷⁸

Повідомлення ЗМІ, яке намагається підтвердити це військове використання, показує фотографію танка та озброєних осіб перед будівлею, яка нібито була пологовим будинком,³⁷⁹ але ця будівля не співпадає з жодною із будівель в радіусі 1 км від лікарні, якщо порівнювати із супутниковими знімками. Форма будівлі досить унікальна, її можна було б помітити зверху. Аналогічно, відео, розміщене в статті,³⁸⁰ на якому зображено солдата з протитанковою керованою ракетою на даху будівлі, не відповідає жодній будівлі в радіусі 1 км від лікарні. Тим не менше, постійний представник Росії при ООН 11 березня показав фотографії лікарні, стверджуючи, що в неї не могла потрапити ракета: він показав фотографію воронки, *«яка, за всіма ознаками, утворилася в результаті вибуху міни, закладеної в землю»*.³⁸¹ Таким чином, Місія приходить до висновку, що лікарня була зруйнована внаслідок нападу Росії. Згідно з поясненнями Росії, напад був умисним. Не було надано жодного ефективного попередження та не було встановлене часового обмеження. Таким чином, цей напад є явним порушенням МГП,³⁸² і відповідальні за нього вчинили воєнний злочин.³⁸³

В. МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ТЕАТР

Місія отримала повідомлення від ЗМІ³⁸⁴ та кількох українських урядових³⁸⁵ та неурядових джерел,³⁸⁶ що 16 березня Драматичний театр, розташований у центрі Маріуполя, був знищений

³⁷⁶ Єлизавета Лукашукіна: «Вибух пологового будинку в Маріуполі виявився фейком. Ось усі фото- та відеопромахи та невідповідності», *«Новини Ямала»*, 11 березня 2022 року, за посиланням: <https://yamal-media.ru/narrative/roddom-v-mariupole>.

³⁷⁷ Валентин Алфімов, «Хто насправді бомбив дитячу лікарню в Маріуполі», *КР.ру*, 9 березня 2022, за посиланням: <https://www.kp.ru/daily/27374/4556142/>.

³⁷⁸ «Полянський вказав на фейк про удар по мирних жителях у лікарні Маріуполя», *«Новини РІА»*, 10 березня 2022 року, за посиланням: <https://ria.ru/20220310/mariupol-1777388570.html>.

³⁷⁹ Валентин Алфімов, «Хто насправді бомбив дитячу лікарню в Маріуполі», *КР.ру*, 9 березня 2022, за посиланням: <https://www.kp.ru/daily/27374/4556142/>.

³⁸⁰ WarGonzo, Youtube-канал, за адресою: https://www.youtube.com/watch?v=s4-zYV_6Tgk.

³⁸¹ Постійне представництво Російської Федерації при ООН, Заява постійного представника Василя Небензи на брифінгу РБ ООН щодо біологічних лабораторій в Україні, 11 березня 2022 р., за адресою: https://russiaun.ru/uk/news/110322n_u.

³⁸² ЖК І, ст. 19, 21 і 35; ФП І, ст. 12 і 13

³⁸³ Статут МКС, ст. 8(2)(b)(ix).

³⁸⁴ Дивіться, наприклад, Уго Бачега та Оріся Хім'як, «Бомба влучила в цей театр, поховавши сотні – ось як вижила одна жінка», *BBC News*, 22 березня 2016 року, за адресою: <https://www.bbc.com/news/world-europe-60835106>; «Президент Зеленський: «Мое сердце разбивается» після теракту в Маріуполі», *Euronews*, 17 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.euronews.com/2022/03/17/president-zelensky-my-heart-breaks-after-mariupol-theatre-bombing>.

³⁸⁵ Маріупольська міська рада, Telegram-канал (офіційний канал), за посиланням: <https://t.me/mariupolrada/8880>; Дмитро Кулеба (@DmytroKuleba), Twitter, 16 березня 2022 р., за адресою: <https://twitter.com/DmytroKuleba/status/1504141027879313412>.

³⁸⁶ «Україна: Маріупольський театр, уражений росіянами, був укриттям для сотень людей», *HRW*, 16 березня 2022 р., за адресою: <https://www.hrw.org/news/2022/03/16/ukraine-mariupol-theater-hit-russian-attack-sheltered-hundreds>.

потужним вибухом (це беззаперечно), нібито внаслідок російського авіаудару. Те, що знищення театру, на якому з обох боків було чітко позначено про розміщення в ньому дітей, і в якому знайшло укриття багато цивільних, було умисним, так само безперечно.³⁸⁷ Росія не стверджує, що це була законна ціль, натомість - що вона була підірвана українським батальйоном «Азов».³⁸⁸ Місія не отримала жодних доказів того, що це могло статися. Повідомляється, що в театрі шукали прихистку до 1,300 осіб, як у підвальних приміщеннях, так і на поверхах.³⁸⁹ Після нападу близько 150 осіб, у тому числі дітей, змогли покинути будівлю самостійно, тоді як 300 були визнані загиблими.³⁹⁰ Це були особи, які сховалися в повністю знищеній частині театру. Відсутність інформації про долю решти людей Місії пояснили блокадою Маріуполя та травмуванням тих, хто вижив, що унеможливлювало опитування багатьох із них. Цей інцидент, швидше за все, є грубим порушенням МГП,³⁹¹ і ті, хто його замовив або виконав, вчинили воєнний злочин.³⁹²

Г. ВИСНОВОК

На завершення, хоча за цих обставин детальна оцінка більшості заяв про порушення МГП та воєнних злочинів щодо окремих інцидентів була неможливою, Місія виявила чіткі ознаки таких порушень російськими збройними силами щодо більшості досліджуваних питань. Були також виявлені деякі порушення та проблеми з боку України, але твердження про те, що Україна, а не Росія спричинила деякі зі смертей, поранень чи руйнувань, які приписуються Росії, не підтвердилися.

³⁸⁷ «Україна: Маріупольський театр, уражений росіянами, був укриттям для сотень людей», *HRW*, 16 березня 2022 р., за адресою: <https://www.hrw.org/news/2022/03/16/ukraine-mariupol-theater-hit-russian-attack-sheltered-hundreds>; «Президент Зеленський: «Моє серце розривається» після теракту в Маріуполі», *Euronews*, 17 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.euronews.com/2022/03/17/president-zelensky-my-heart-breaks-after-mariupol-theatre-bombing>.

³⁸⁸ «Україна каже, що Росія завдає ударів по театру Маріуполя, де ховаються жителі міста, Москва заперечує напад», *Reuters*, 16 березня 2022 року, за адресою: <https://www.reuters.com/world/russian-bombing-hits-theatre-mariupol-sheltering-residents-city-council-2022-03-16/>.

³⁸⁹ «Міські чиновники Маріуполя: 300 загиблих під час вибуху театру, який використовувався як укриття», *новини «Голосу Америки»*, 25 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.voanews.com/a/mariupol-city-officials-300-killed-in-bombing-of-theater-used-as-shelter-/6501265.html>; ООН, Управління Верховного комісара з прав людини, «Оновлення про ситуацію з дотриманням прав людини в Україні», звітний період: 24 лютого–26 березня 2022 р., 28 березня 2022 р., за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf, параграф 26.

³⁹⁰ «Міські чиновники Маріуполя: 300 загиблих під час вибуху театру, який використовувався як укриття», *новини «Голосу Америки»*, 25 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.voanews.com/a/mariupol-city-officials-300-killed-in-bombing-of-theater-used-as-shelter-/6501265.html>.

³⁹¹ ФП I, статті 48, 51(2) і 52(1).

³⁹² ФП I, ст. 85(3)(а); Статут МКС, ст. 8(2)(b)(i)-(ii).

V. СТВЕРДЖУВАНІ ПОРУШЕННЯ ТА ЗЛОВЖИВАННЯ МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ В ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ

A. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ

1. СТАНДАРТИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ

Україна є державою-учасницею Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), Європейської соціальної хартії (переглянутої) (ПЄСХ), Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП), Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП) та всіх інших документів ООН з прав людини, за винятком Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих мігрантів та членів їхніх сімей (КЗМ). Вона також ратифікувала практично всі факультативні протоколи (ФП) до цих конвенцій, за винятком ФП до МПЕСКП та Протоколу до ПЄСХ (колективні скарги).

Російська Федерація є державою-учасницею ПЄСХ, ЕСРТ, Конвенції СНД про права людини і основоположні свободи (КПЛЮС), МГПП, МПЕСКП та всіх інших документів ООН з прав людини, за винятком КЗМ та Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (МКЗОНЗ). Вона ратифікувала перший ФП до МПГПП, перші два ФП до Конвенції ООН про права дитини (КПД) і ФП до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (КЛДЖ). У результаті свого виключення з Ради Європи,³⁹³ Росія «*припиняє бути високою Договірною Стороною ЄКПЛ 16 вересня 2022 року*».³⁹⁴ Однак ЄСПЛ залишатиметься компетентним розглядати заяви, подані проти Росії, щодо ймовірних порушень ЄСПЛ, які мали місце до 16 вересня 2022 року (стаття 58(2) ЄКПЛ).

Обидві держави взяли на себе зобов'язання дотримуватися стандартів, визнаних людським виміром ОБСЄ.³⁹⁵

Існує також безліч необов'язкових документів, які або допомагають тлумачити зобов'язання щодо прав людини, які містяться в договорах, або мають на меті визначити чи запропонувати стандарти для сфер, де таких договорів немає. Ці документи включають, зокрема, *Керівні принципи щодо внутрішнього переміщення*,³⁹⁶ *Декларацію про захист осіб від насильницьких зникнень*,³⁹⁷ *Кодекс поведінки посадових осіб правоохоронних органів*³⁹⁸ або *Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв*

³⁹³ Резолюція CM/Res(2022)2 про припинення членства Російської Федерації в Раді Європи, 16 березня 2022 року.

³⁹⁴ Резолюція CM/Res(2022)3 про правові та фінансові наслідки припинення членства Російської Федерації в Раді Європи, 23 березня 2022 р., п. 7.

³⁹⁵ Див. Зобов'язання ОБСЄ щодо людського виміру, Том I Тематична компіляція, 3-є видання, вип. II. Хронологічна компіляція, вип. III, ОБСЄ-БДПІЛ, Варшава, 2012.

³⁹⁶ Док. ООН E/CN.4/1998/53/Add.2, Керівні принципи щодо внутрішнього переміщення, 11 лютого 1998 року.

³⁹⁷ Док. ООН A/RES/47/133, Декларація про захист осіб від насильницьких зникнень, 18 грудня 1992 року.

³⁹⁸ Документ ООН A/RES/34/169, Кодекс поведінки посадових осіб правоохоронних органів, 17 грудня 1979 року.

*грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права.*³⁹⁹

Так звані Донецька та Луганська «народні республіки» не є міжнародно визнаними державами. Іде довготривала дискусія, чи є зобов'язальними де-факто для організацій та недержавних суб'єктів, принаймні до певної міри, зобов'язання, що випливають із МКПЛ.⁴⁰⁰ Місія не займає жодної позиції в цій дискусії. Дотримуючись підходу правозахисних органів щодо подій, що відбулися на територіях інших де-факто утворень (Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах, Турецька Республіка Північного Кіпру), Місія зосереджується на зобов'язаннях, взятих на себе державами-учасниками щодо документів про права людини.

2. ВІДСТУП ВІД ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ДОКУМЕНТАМИ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

Під час надзвичайної ситуації, яка загрожує існуванню нації, наприклад, міжнародного збройного конфлікту, держави можуть відступити від своїх зобов'язань щодо забезпечення прав людини відповідно до положень про відступи, що містяться в кількох документах про права людини (стаття 4 МПГПП, стаття 15 ЄКПЛ, стаття F ПЄСХ, стаття 35 КПЛС). Відступ означає тимчасове призупинення певних гарантій прав людини на період, необхідний для подолання надзвичайної ситуації.

Держави можуть відступати від своїх зобов'язань у рамках МППЛ у тій мірі, в якій цього суворо вимагає невідкладна ситуація. Заходи відступу не можуть суперечити іншим міжнародним зобов'язанням держави, наприклад, згідно з МПП. Вони не можуть передбачати дискримінацію лише за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження. Деякі права людини, такі як право на життя та заборона катувань, вважаються такими, щодо яких відступ неможливий. Держави, які користуються правом відступу, офіційно оголошують надзвичайний стан і повністю інформують Генерального секретаря ООН (МПГПП) і Ради Європи (ЄКПЛ, ПЄСХ) про обсяг і зміст відступу, підстави для цього та його подальші зміни чи припинення.

Російська Федерація не робила жодних відступів щодо конфлікту на території України. Тому всі ратифіковані нею документи з прав людини залишаються в силі. З 2014 року Україна кілька разів відступала від своїх зобов'язань за МПГПП та ЄКПЛ. Старіші відступи (2015-2019) стосуються ситуації в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, а також у Донецькій та Луганській областях. Нещодавні відступи (2022 р.) були зроблені після нападу Росії на Україну та введення терміном на 30 днів надзвичайного стану в більшості областей України (23 лютого) та воєнного стану на всій території України (24 лютого, продовжено ще на 30 днів з 26 березня). Нещодавні відступи стосуються широкого кола прав людини, а саме тих, які гарантуються статтями 2(3), 3,

³⁹⁹ Док. ООН A/RES/60/147, Основні принципи та вказівки щодо права на захист і відшкодування для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, 16 грудня 2005 року.

⁴⁰⁰ Див. Яель Ронен, Невизнання, юрисдикція та ТРСК у Європейському суді з прав людини, 62 Cambridge LJ (2003), 534-537; Стівен Вітлі, Ентоні Каллен, Права людини в режимах де-факто згідно з Європейською конвенцією з прав людини, 13 HRLR (2013), 691-728; Дарон Тан, Заповнення лакуни: де-факто режими та ефективна влада в міжнародному праві прав людини, 51 Int'l L. & Politics (2019), 435-492.

8(3), 9, 12-14, 17, 19-22, 24-27 МПГПП, статтями 4(3), 5-6, 8-11 і 13-14 ЄКПЛ, стаття 1-3 Додаткового протоколу до ЄКПЛ та стаття 2 Протоколу 4 до ЄКПЛ.⁴⁰¹

3. ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

Загальновизнано, що МППЛ продовжує застосовуватися під час збройного конфлікту. Цей погляд постійно підтримується Міжнародним Судом (МС),⁴⁰² Радою ООН з прав людини,⁴⁰³ Комітетом ООН з прав людини (КПЛ),⁴⁰⁴ Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ)⁴⁰⁵ та багатьма іншими міжнародними органами.

Наявність збройного конфлікту може вплинути на обсяг юрисдикції, яку мають держави-учасниці цього конфлікту і в межах якої вони зобов'язані забезпечувати права людини. Відповідно до встановленої практики правозахисних органів, така юрисдикція є переважно територіальною, але існує *«ряд виняткових обставин, які можуть спричинити поширення юрисдикції Договірної держави за межі її власних територіальних кордонів»*.⁴⁰⁶

Однією з цих виняткових обставин є встановлення ефективного контролю, що є результатом законних або незаконних військових дій, який держава здійснює безпосередньо, або через підпорядковану собі місцеву адміністрацію, над територією за межами своєї національної території.⁴⁰⁷ У цих випадках, юрисдикція впливає з фактичного панування над територією, незалежно від того, чи має це панування будь-яку юридичну основу. Держава, яка здійснює ефективний контроль над територією, зобов'язана забезпечити особам на цій території весь спектр визнаних прав людини.

Місія дійшла висновку, що деякі частини української території дійсно перебувають під ефективним контролем іншої держави, Російської Федерації. Це стосується Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, які були тимчасово окуповані та (незаконно) анексовані Росією з 2014 року. Росія не заперечує, що має юрисдикцію над цими територіями, стверджуючи, однак, що вони є частиною її національної території. У справі Україна проти Росії (щодо Криму)

⁴⁰¹ Статус договорів, збірник договорів ООН, за адресою:

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?chФПter=4&clang=_en&mtmsg_no=IV-4&src=IND; Застереження та заяви щодо Договору № 005, Рада Європи, за адресою: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=declarations-by-treaty&numSte=005&codeNature=0>.

⁴⁰² МС, *Законність загрози ядерною зброєю або її використання, консультативний висновок*, 8 липня 1996 р., п. 25; МС, *Правові наслідки будівництва стіни на окупованій палестинській території, консультативний висновок*, 9 липня 2004 р., п. 106.

⁴⁰³ Док. ООН А/НRC/RES/9/9, Резолюція 9/9. Захист прав людини цивільного населення під час збройного конфлікту, 18 вересня 2008 р.

⁴⁰⁴ Документи ООН ССРР/С/21/Rev.1/Add.13, Загальний коментар №. 31, Характер загального юридичного зобов'язання, покладеного на держави-учасниці Пакту, 26 травня 2004 р., п. 11; ССРР/С/СГ/36, Загальний коментар № 36 (2018) про право на життя, 30 жовтня 2018 року, параграф 64.

⁴⁰⁵ ЄСПЛ, *Хасан проти Сполученого Королівства*, заява №. 29750/09, Рішення (ЖК), 16 вересня 2014 р., параграф 104.

⁴⁰⁶ ЄСПЛ, *Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства*, заява №. 55721/07, Рішення (ЖК), 7 липня 2011 року, параграф 132.

⁴⁰⁷ ЄСПЛ, *Loizidou v. Turkey* (попередні заперечення), заява №. 15318/89, рішення від 23 березня 1995 р., п. 62; *Kınpr проти Туреччини*, заява №. 25781/94, Рішення (ЖК), 10 травня 2001 р., п. 76.

ЄСПЛ постановив, хоча і на попередній основі, що «юрисдикція /Росії/ над Кримом існує у формі чи характері «ефективного контролю над територією», а не у формі чи характері територіальної юрисдикції».⁴⁰⁸

Окремі частини Донецької та Луганської областей також перебувають під ефективним контролем Росії з 2014 року. Цей контроль здійснюється через підпорядковану місцеву адміністрацію так званих Донецької та Луганської «народних республік», за актами якої Росія здійснює (принаймні) загальний контроль. Крім того, з 24 лютого 2022 року, Росія поступово набувала (а іноді й втрачала) ефективний контроль над деякими іншими частинами української території, зокрема, іншими частинами Донецької та Луганської областей та Херсонської області.

Місія зазначає, що у справі *Грузія проти Росії II* (2021 р.) ЄСПЛ розрізняв активну фазу бойових дій, коли ефективний контроль з боку нетериторіального суверена ще не встановлений, та фазу окупації після закінчення активної фази бойових дій, коли такий контроль уже існує.⁴⁰⁹ Відповідно до цього розмежування, Росія має юрисдикцію лише над тими частинами української території, де активна фаза бойових дій уже закінчилася.

Місія також зазначає, що у справі *Ілашку та інші проти Молдови та Росії* (2004 р.) ЄСПЛ заявив, що територіальна держава, «навіть за відсутності ефективного контролю, /.../ все ще має позитивне зобов'язання /.../ вжити дипломатичні, економічні, судові чи інші заходи, які вона може вжити і які відповідають міжнародному праву, щоб забезпечити заявникам права, гарантовані /ЄКПЛ/».⁴¹⁰ Це позитивне зобов'язання не є тотожним зобов'язанням забезпечити повний спектр прав людини. Радше, це залишковий обов'язок прагнути, наскільки це можливо за даних обставин, відновити контроль над територіями, які знаходяться поза фактичним контролем держави. Заяву, зроблену Україною у ноті про відступи щодо ситуації в Криму та деяких частинах Донецької та Луганської областей⁴¹¹, слід розглядати у світлі цього позитивного зобов'язання.

Крім того, в нещодавньому рішенні у справі *Бекоєва проти Грузії* (2021 р.)⁴¹² ЄСПЛ припустив, що держава може бути позбавлена можливості здійснювати свою владу над певними територіями не лише тоді, коли ці території перебувають під ефективним контролем іншої держави, але й під час війни, в контексті хаосу, який відбувається там. «Нездатність держави здійснювати державну владу над відповідними територіями під час активної фази бойових дій слід розуміти як обмеження нормального здійснення державою-відповідачем територіальної юрисдикції над

⁴⁰⁸ ЄСПЛ, *Україна проти Росії (щодо Криму)*, заяви № 20958/14 та 38334/18, рішення (ЖК), 16 грудня 2020 р., п. 349.

⁴⁰⁹ ЄСПЛ, *Грузія проти Росії II*, заява №. 38263/08, рішення (ЖК), 21 січня 2021 р., п. 73. Див. також док. ООН. ССР/С/21/Rev.1/Add.13, Загальний коментар № 31, Характер загального юридичного зобов'язання, покладеного на держави-учасниці Пакту, 26 травня 2004 р., п. 10.

⁴¹⁰ ЄСПЛ, *Ілашку та інші проти Молдови та Росії*, заява №. 48787/99, рішення від 8 липня 2004 р., п. 331. Див. також док. ССР/С/МДА/СО/2(2009), Заключні зауваження щодо Молдови, 4 листопада 2009 року, параграф 5.

⁴¹¹ «Російська Федерація, як держава-агресор і держава-окупант, несе повну відповідальність за дотримання прав людини на тимчасово окупованих територіях України відповідно до міжнародного гуманітарного права, а також відповідно до міжнародного права прав людини». Декларація Верховної Ради України про відступ від певних зобов'язань за МПГП та ЄКПЛ, 16 липня 2015 р.

⁴¹² ЄСПЛ, *Бекоєва проти Грузії*, заява №. 48347/08, Рішення від 5 жовтня 2021 року, параграф 38.

територіями, що постраждали від війни». ⁴¹³ Залишкова відповідальність, конкретний обсяг якої залежить від ситуації, застосовується також і в даному випадку.

Окрім ефективного контролю над територією, ще однією обставиною, яка може спричинити здійснення юрисдикції державою поза межами її територіальних кордонів, є так званий державний агентський контроль і повноваження. Ця обставина виникає, коли «застосування сили агентами держави, які діють поза межами її території /.../ переводить особу, яка таким чином потрапила під контроль державних органів, у державну /.../ юрисдикцію». ⁴¹⁴ Зазвичай це має місце, коли особа затримана представниками держави, наприклад, представниками збройних сил держави, за межами території цієї держави. Зобов'язання забезпечувати права людини в цьому випадку обмежуються тими правами, які «стосуються ситуації цієї особи». ⁴¹⁵

ЄСПЛ вважає, що в районах ведення активних бойових дій «сама реальність збройного протистояння та боротьби між військовими силами супротивників, які прагнуть встановити контроль над територією в умовах хаосу /.../ виключає будь-яку форму «влади та контролю представників держави» над особами». ⁴¹⁶ Однак ця позиція, схоже, стосується актів, здійснених під час активних бойових дій, а не тих, які вчиняються щодо осіб, затриманих або таких, що іншим чином потрапили під владу сторін конфлікту. Місія отримала інформацію про випадки захоплення або утримання осіб – військовослужбовців українських збройних сил або цивільних осіб за межами територій, які фактично контролюються Росією. Відповідно до принципу контролю і влади представників держави, такі особи перебувають під юрисдикцією Росії з моменту їх захоплення або затримання до моменту звільнення.

Місія також бере до уваги думку, висловлену Радою ООН з прав людини (РПЛ), що «держави-учасниці, які здійснюють акти агресії, визначені міжнародним правом, які призводять до позбавлення життя, порушують *ipso facto* статтю 6 Пакту». ⁴¹⁷ Якщо цей висновок вірний, він потенційно може бути застосовний до дій, що призводять до порушення багатьох інших прав людини, у разі якщо існує прямий причинно-наслідковий зв'язок між цими актами та актом агресії.

4. ЗВ'ЯЗОК МІЖ МППЛ ТА МГП

У ситуації збройного конфлікту МППЛ застосовується паралельно з МГП, відповідно до так званого одночасного або подвійного застосування. Як зазначає КПЧ, «хоча стосовно певних /.../ прав, більш конкретні норми міжнародного гуманітарного права можуть мати особливе значення для цілей тлумачення /.../ прав, обидві сфери права є взаємодоповнювальними, а не взаємовиключними». ⁴¹⁸ У своєму консультативному висновку 2004 року Міжнародний Суд розрізнив три можливі ситуації взаємозв'язку між двома сферами: «Деякі права можуть бути

⁴¹³ ЄСПЛ, *Бекоєва проти Грузії*, ор. cit., пункт 39.

⁴¹⁴ ЄСПЛ, *Аль-Скейні*, ор. cit., п. 136. Див. також документ ООН. ССРР/С/СР/36, ор. cit., п. 63.

⁴¹⁵ ЄСПЛ, *Аль-Скейні*, ор. cit., п. 137.

⁴¹⁶ ЄСПЛ, *Грузія проти Росії (II)*, ор. cit., п. 126.

⁴¹⁷ Док. ООН ССРР/С/СР/36, ор. cit., п. 70.

⁴¹⁸ Док. ООН ССРР/С/21/Rev.1/Add.13, *Загальний коментар № 31, Характер загального юридичного зобов'язання, покладеного на держави-учасниці Пакту*, 26 травня 2004 р., п. 11.

виключно питаннями міжнародного гуманітарного права; інші можуть бути виключно питаннями права прав людини; але є й ті, що можуть бути питаннями обох цих галузей міжнародного права одночасно».⁴¹⁹ Ці перетини пояснюють, чому деякі інциденти обговорюються як в частинах цього звіту про МГП, так і в тих, що стосуються МППЛ.

Lex specialis derogat legi generali є загальновизнаним принципом міжнародного права, який використовується в правовому тлумаченні та у вирішенні нормативних колізій. Він також традиційно використовується у випадках перетину між МГП та МППЛ, щоб визначити взаємозв'язок між цими двома галузями.⁴²⁰ Застосування принципу *lex specialis* в контексті міжнародного збройного конфлікту часто надає пріоритет МГП. Однак це не повинно бути так у всіх випадках. Як стверджує Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), «чим ефективніший контроль над особами чи територією, тим більше право про права людини становитиме собою відповідну відповідну базу».⁴²¹ У той час як процес вибору цілі в першу чергу базується на правилах МГП, гарантії справедливого суду необхідно тлумачити вже у світлі стандартів МППЛ.⁴²² Такий підхід знайшов своє відображення в практиці правозахисних органів, які не повністю відкидають рамки МППЛ в контексті збройного конфлікту, а прагнуть тлумачити цю систему у відповідності до застосовних нормам МГП. Місія також підтримує цей підхід.

5. ЗВ'ЯЗОК МІЖ ПОРУШЕННЯМИ МППЛ ТА ЗЛОЧИНАМИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Зв'язок між порушеннями МППЛ та злочинами проти людяності дещо схожий на зв'язок між порушеннями МГП та воєнними злочинами, описаними вище.⁴²³ Порушення МППЛ, юридично кажучи, здійснюються державами. Злочини проти людяності, натомість, вчиняють окремі особи. Перші мають наслідком виникнення відповідальності держави, другі — кримінальної відповідальності особи. Перелік злочинів проти людяності значно коротший, ніж порушення МППЛ, і він охоплює лише найсерйозніші порушення МППЛ. На відміну від воєнних злочинів, злочини проти людяності прямо не перераховані і навіть не згадуються в договорах МППЛ. Також немає спеціального документу щодо злочинів проти людяності як таких.⁴²⁴

Найповніший перелік злочинів проти людяності міститься у Римському статуті (РС) Міжнародного кримінального суду (МКС) 1998 року. Хоча Україна та Росія не є державами-учасниками РС, жодна з них не заперечує визначення злочинів проти людяності, закріплене в статті 7. Фактично, під час обговорень у Комісії міжнародного права Росія прямо підтримала

⁴¹⁹ МС, *Правові наслідки*, *op. cit.*, п. 106.

⁴²⁰ МС, *Ядерна зброя*, *op. cit.*, пункт 25; МС *Будівництво стіни*, *op. cit.*, п. 106.

⁴²¹ УВКПЛ, *Міжнародно-правовий захист прав людини у збройних конфліктах*, док. HR/PUB/11/01, листопад 2011 р., с. 63

⁴²² Якоб Келленбергер, *Міжнародне гуманітарне право та інші правові режими: взаємодія в ситуаціях насильства*, Заява до 27-го щорічного круглого столу з актуальних проблем МГП, Сан-Ремо, Італія, 4–6 вересня 2003 р.

⁴²³ Див. вище, IV. д.

⁴²⁴ У 2019 році Комісія міжнародного права ООН прийняла у другому читанні *проекти статей щодо запобігання та покарання злочинів проти людяності*. Див. документ ООН. A/74/10, *Доповідь Комісії міжнародного права*, 2019 р., с. 22-140.

«дослівне відтворення /.../ визначення злочинів проти людяності в Римському статуті».⁴²⁵ Україна висловила свою підтримку цього визначення опосередковано, визнавши юрисдикцію МКС щодо, зокрема, злочинів проти людяності, скоєних на її території з 21 листопада 2013 року.

РС визначає злочин проти людяності як одне з діянь, зазначених у його статті 7, якщо ці дії «вчиняються як частина широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу». Ці дії включають вбивство, знищення, поневолення, депортацію або примусове переміщення населення, незаконне ув'язнення, зґвалтування та інші форми сексуального насильства, переслідування, насильницькі зникнення людей, апартеїд та інші нелюдські дії подібного характеру, що умисно спричиняють великі страждання або серйозні травми тілесного характеру, психічного або фізичного здоров'я. «Напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення» — це «поведінка, яка передбачає багаторазове вчинення таких дій проти будь-якого цивільного населення відповідно до політики держави чи організації щодо вчинення такого нападу або на підтримку політики держави або організації» (стаття 7(2) РС). Згідно з усталеною судовою практикою, «широкомасштабний» означає масштабність нападу та кількість осіб, на яких він націлений, а «систематичний» описує організований характер актів насильства та малої ймовірності їх випадкового виникнення.⁴²⁶

Категорії злочинів проти людяності та воєнних злочинів не є повністю відокремленими. Таким чином, особа може вчинити злочини обох категорій одним діянням.

В. ВПЛИВ КОНФЛІКТУ НА ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА

Конфлікт на території України суттєво вплинув на використання громадянських та політичних прав, зокрема деяких прав, відступи від яких не допускаються, таких як право на життя чи заборона катувань. У цій сфері МППЛ значною мірою збігається з МГП, і, отже, стандарти МППЛ слід тлумачити у світлі *lex specialis* МГП. Після нападу Росії Україна зробила відступ від багатьох положень МПГПП та ЄКПЛ. Тим не менше, права, щодо яких відступи повністю або частково не допускаються, дотримуються, так само як і положення та документи, щодо яких не допускається відступ або про відступ від яких не було заявлено.

Місія нагадує, що МППЛ веде до виникнення як матеріальних, так і процесуальних зобов'язань. Держави повинні утримуватися від втручання в ці права, перешкоджати іншим суб'єктам, у тому числі приватним особам, порушувати такі права, а також вживати позитивних заходів, які роблять можливим користування цими правами. Крім того, вони повинні ефективно розслідувати заяви про порушення прав людини, притягувати винних за такі порушення до відповідальності та надавати чи сприяти наданню засобів правового захисту та відшкодування потерпілим. Серйозні порушення громадянських і політичних прав, особливо прав, відступ від яких не допускається, можуть становити злочини проти людяності та/або воєнні злочини.

⁴²⁵ Док. ООН А/С.6/70/SR.23, Шостий комітет. Короткий протокол 23-го засідання, 27 листопада 2015 року, параграф 18.

⁴²⁶ МКТР, Прокурор проти Гейтта, рішення, ICTR-2000-61-T, 31 березня 2011 р., п. 63; Прокурор проти Ндінділіяміна та інших, рішення, ICTR-00-56-T, 17 травня 2011 р., п. 2087; Прокурор проти Нірамасухуко та інших, рішення, ICTR-98-42-T, 24 червня 2011 р., п. 6040.

Місія отримала великий обсяг інформації, яка свідчить про те, що багато громадянських і політичних прав були не тільки уражені, але й прямо порушені протягом перших п'яти тижнів конфлікту. Переважна більшість подібних порушень або відбулися на територіях, які фактично контролюються Росією, або іншим чином можуть бути пов'язані з цією державою. Багато з цих порушень водночас є порушеннями МГП, і найсерйозніші з них, ймовірно, становлять собою воєнні злочини та/або злочини проти людяності. Місії вдалося виявити деякі з цих порушень, особливо ті, які пов'язані з порушеннями негативних зобов'язань (наприклад, цілеспрямоване вбивство цивільних осіб). Важче сказати, наскільки не були дотримані позитивні зобов'язання (наприклад, зобов'язання проводити розслідування), оскільки для виконання таких зобов'язань може знадобитися період, триваліший з той, що передбачений мандатом Місії.

У центрі уваги цього звіту знаходяться ті громадянські та політичні права, які зазнали найбільш серйозного порушення в результаті конфлікту. Однак це не означає, що інші права залишаються непорушеними.

1. ПРАВО НА ЖИТТЯ

Право на життя закріплене в статті 6 МПГПП і статті 2 ЄКПЛ. Відповідно до МПГПП це право не підлягає відступу, але від нього можна відступити «*щодо смертей внаслідок законних актів війни*» (стаття 15(2)) відповідно до ЄКПЛ. Ані Україна, ані Росія не зробили такого відступу. Проте органи МПЧ неодноразово зазначали, що навіть за відсутності відступу, положення договорів про права людини слід тлумачити у світлі МГП як застосовне *lex specialis*.⁴²⁷ Правила МГП допомагають прояснити, що означає «*свавільне позбавлення життя*», заборонене статтею 6(1) МПГПП, і коли застосування сили є «*не більшим ніж абсолютно необхідно*» для досягнення однієї з цілей, описаних у статті 2(2).) ЄКПЛ. Будь-який вчинок, який не відповідає стандартам, встановленим МГП, є порушенням права на життя. Позбавлення права на життя у формі вбивства цивільного населення, якщо воно вчинене в рамках широкомасштабного чи систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і з усвідомленням такого нападу, є злочином проти людяності (стаття 7(1)(а) РС).

Місія із занепокоєнням відзначає велику загальну кількість загиблих під час конфлікту як серед цивільного населення, так і серед військовослужбовців. Станом на 28 березня 2022 року, українська армія повідомила про 1,300 військових втрат (за оцінками США в 2-3 рази вище), а російська армія повідомила про 1,350 військових втрат (за оцінками НАТО в 5-10 разів більше). Втрати серед цивільного населення, згідно з обмеженими даними, наданими ООН, наближаються до 1,200 за даними ООН (за оцінками України в 3-4 рази вище).⁴²⁸ Хоча деякі з цих випадків загибелі, особливо серед військовослужбовців, можуть бути законними відповідно до МГП, усі вони викликають жаль. Місія поділяє думку, висловлену КПЛ, що «*зусилля, спрямованні на те, щоб запобігти ризику війни /.../ є однією з найважливіших гарантій права на життя*»⁴²⁹ і що

⁴²⁷ МС, ядерна зброя, *op. cit.*, пункт 25; ЄСПЛ, Хасан, *op. cit.*, п. 103.

⁴²⁸ Україна: оновлення про жертви серед цивільного населення 28 березня 2022 року, УВКПЛ, 28 березня 2022 року, за адресою: <https://www.ohchr.org/en/news/2022/03/ukraine-civilian-casualty-update-28-march-2022>

⁴²⁹ Док. ООН ССРР/С/СР/36, *op cit.*, п. 69.

держава, яка починає неправомірну війну, є, принаймні політично та морально, якщо не юридично, відповідальною за будь-яку смерть, яка сталася під час такої війни.

Позасудові (цілеспрямовані) вбивства та страти є одним із найсерйозніших порушень права на життя. Вони складаються з вбивств, скоєних поза судовим процесом, як правило, державними службовцями або за їхньою згодою. Позбавлення життя, здійснене відповідно до МГП, наприклад, вбивство ворожого комбатанта, не вважається позасудовим вбивством чи стратою. *«Порушення права на життя під час збройного конфлікту, особливо цивільного населення та інших некомбатантів, що суперечать міжнародному гуманітарному праву»*,⁴³⁰ навпаки, кваліфікуються саме як такі.

Місія отримала повідомлення про численні випадки вбивств цивільних осіб російськими силами, які мають ознаки позасудових вбивств. 7 березня 2022 року, голова ОМС у місті Гостомель Київської області Юрій Прилипко та двоє добровольців Руслан Карпенко та Іван Зоря були розстріляні російськими солдатами під час доставки їжі та ліків місцевим жителям. Повідомляється, що тіло Прилипко було заміновано після його смерті.⁴³¹ 13 березня 2022 року, російські військові застрелили проукраїнського активіста-інваліда з Луганської області Олександра Кононова у нього вдома, в інвалідному візку.⁴³² Ці випадки, здається, важко пояснити військовою необхідністю.

Крім того, Офіс Генерального прокурора України розпочав розслідування за фактами умисного нападу на мирних жителів, які стояли в черзі за хлібом у місті Чернігів, внаслідок чого загинули 10 осіб.⁴³³ Міністерство оборони Російської Федерації заперечувало причетність до цього інциденту, стверджуючи, що *«російських військових у Чернігові немає /.../ і наступу не було»*.⁴³⁴ Розслідування також було розпочато за кількома інцидентами, під час яких люди, як правило, сім'ї чи літні пари, були застрелені або отримали серйозні поранення під час пересування своїм селом, містом чи регіоном. Під час одного з таких інцидентів 19 березня 2022 року, російські військові вбили літню жінку та поранили її чоловіка, коли вони їхали на велосипедах до місцевої лікарні в місті Тростянець на Сумщині.⁴³⁵ В іншому випадку, російські військові застрелили

⁴³⁰ Див. документ ООН. А/ HRC/47/3, *Звіт Спеціального доповідача з питань позасудових страт, страт без надзвичайних обставин або свавільних страт*, 7 червня 2021 р., п. 7.

⁴³¹ Серйозні порушення прав людини проти правозахисників, журналістів, активістів громадянського суспільства та представників місцевих громад, *Подання ОМСТ*, 31 березня 2022 року, з авторами.

⁴³² «Росіяни «розстріляли українського добровольця-інваліда, який мав одну руку та одну ногу, в інвалідному візку», *Daily Mail Online*, 13 березня 2022 року, за адресою: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-10608825/Russians-shoot-dead-disabled-Ukrainian-volunteer-one-arm-one-leg-wheelchair.html>.

⁴³³ У Чернігові російські війська стріляли людей у черзі за хлібом – загинуло 10 осіб, Офіс Генерального прокурора, 13 березня 2022 року, за адресою: <https://gp.gov.ua/ua/posts/u-chernigovi-rosiiski-viiska-obstrili-lyudei-v-cerzi-za-xlibom-zaginulo-10-osib>.

⁴³⁴ Російські військові повідомили про удари по військовим об'єктам у Вінниці, *Інтерфакс*, 16 березня 2022 року, за адресою: <https://www.interfax.ru/world/829618>.

⁴³⁵ Обстріл подружжя пенсіонерів, які їхали на велосипедах у лікарні - на Сумщині розпочато провадження, Офіс Генерального прокурора, 22 березня 2022 р., за адресою <https://gp.gov.ua/ua/posts/obstril-podruzzya-pensioneriv-yaki-yixali-na-velosipedax-u-likarnyu-na-sumshhini-rozpocato-provazhennya>.

сім'ю з трьох осіб, коли ті їхали автомобілем по трасі в Харківській області.⁴³⁶ Хоча необхідно провести більш глибоке розслідування цих інцидентів, їх важко пояснити військовою необхідністю та слід припустити, що мали місце випадки позасудового вбивства.

Більше того, 1 квітня 2022 року в ЗМІ почали з'являтися перші повідомлення про дуже велику кількість вбитих мирних жителів у селі Буча на Київщині.⁴³⁷ Російські війська, як повідомляється, вбили всіх місцевих чоловіків віком від 16 до 60 років під час відступу з села. Якщо це підтвердиться, цей інцидент буде не лише порушенням права на життя у формі масового позасудового вбивства, але й, безсумнівно, становитиме злочин проти людяності.

За незрозумілих і підозрілих обставин загинули також кілька громадян України, підозрюваних у мародерстві, зраді чи шпигунстві на користь Росії. Один із них – Денис Кіреєв, колишній український банкір і учасник перших переговорів між Україною та Росією, якого нібито застрелили 5 березня 2022 року під час проведення арешту Службою безпеки України внаслідок контррозвідувальної операції з прослуховування телефонних розмов. Однак, обставини його смерті залишаються невизначеними.⁴³⁸ Кілька ЗМІ також повідомляли, що Володимир Струк, проросійський мер міста Кремніна Луганської області, був викрадений і застрелений невідомими 2 березня 2022 року. У відповідь на його смерть Антон Геращенко, радник Міністерства внутрішніх справ України написав у Telegram пост про те, що Струка «судив громадський трибунал і, очевидно, його розстріляли невідомі патріоти як зрадника за законами війни».⁴³⁹ Хто саме були ці невідомі, досі точно не встановлено. Ці два та інші подібні випадки мають бути ретельно розслідувані.

Також повідомлялося про випадки «народного правосуддя», що призвело до смерті ймовірних мародерів. Наприклад, 5 березня 2022 року 37-річний чоловік, який раніше неодноразово притягувався до відповідальності за крадіжки та зловживання алкоголем, помер після того, як його прив'язали до «стовпа позору» та піддали публічному побиттю, у місті Нововолинську Волинської області. Повідомляється, що інцидент розслідується.⁴⁴⁰ Якщо ці факти підтвердяться, причетних осіб доведеться притягнути до відповідальності.

2. ЗАБОРОНА КАТУВАНЬ, НЕЛЮДСЬКОГО І ТАКОГО, ЩО ПРИНИЖУЄ ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ ПОВОДЖЕННЯ

⁴³⁶ На Харківщині окупанти розстріляли авто з родиною - розпочато розслідування, Офіс Генерального прокурора, 27 березня 2022 року, за адресою: <https://gp.gov.ua/ua/posts/vorog-zavdav-novix-udariv-po-naselenim-punktam-doneccini-rozpocato-6-kriminalnix-provaden-2>.

⁴³⁷ «Російська армія розстріляла сотні цивільних у Бучі, на інших околицях Києва. Тіла лежать на вулиці зі зв'язаними за спинами руками», *Santa Monica Observer*, 1 квітня 2022 року, за адресою: <https://www.smonitored.com/story/2022/04/01/news/russian-army-shot-all-men-aged-16-to-60-in-bucha-7000-civilians-killed-if-true-biggest-war-crime-of-the-war/6642.html>.

⁴³⁸ Роман Кравець, СБУ під час затримання в Гомелі застрелили українського переговорника, Українська правда, 5 березня 2022 року, за посиланням: https://www.pravda-com.ua.translate.google.com/rus/news/2022/03/5/7328458/?_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=en&_x_tr_hl=en&_x_tr_pto=wapp.

⁴³⁹ За посиланням: https://t.me/Pravda_Gerashchenko/1565.

⁴⁴⁰ На Волині помер мародер, якого затримали напередодні, *Волинь.UA*, 27 березня 2022, за адресою: <https://volynua.com/posts/na-volini-pomer-maroder-yakogo-zatrimali-naperedodni>.

Заборону катувань та іншого нелюдського та принижуючого людську гідність поводження й закріплено у статті 7 МПГПП, статті 3 ЄКПЛ та статті 2 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження та покарання (КПК). Це одне з небагатьох абсолютних прав, відступ від якого неможливий навіть під час збройного конфлікту.

Катуванням є *«будь-яке діяння, за допомогою якого особі навмисно завдано сильного болю чи страждання, фізичного чи психічного, з такими цілями, як отримання від неї чи третьої особи інформації чи зізнання, покарання її за вчинок, який вона чи третя особа скоїла або у вчиненні якого вона підозрюється, залякування чи примусі її чи третьої особи, або з будь-якої причини, заснованої на дискримінації будь-якого типу, коли такий біль чи страждання завдані за підбурюванням, згодою чи погодженням державної посадової особи або іншої особи, яка виконує службові обов'язки»* (стаття 1(1) КПК).

Римський статут відносить катування, коли вони вчиняються як частина широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням цього нападу, до числа злочинів проти людяності і визначає їх як *«умисне заподіяння тяжкого болю чи страждання, фізичного чи психічного», особі, яка перебуває під вартою або під контролем обвинуваченого»* (стаття 7(2)(е)). Катування також заборонено МПГП, і якщо воно вчиняється проти осіб, які захищені Женевськими конвенціями, воно є воєнним злочином (стаття 8(2)(а)(іі) РС).

Нелюдське і принижуюче гідність, поводження або покарання, відрізняється від катувань за ступенем фізичних чи психічних страждань, заподіяних особі. Нелюдське поводження або покарання є *«умисним /.../, застосовуваним годинами /.../ і таким, що спричиняє / або фактичні тілесні ушкодження, або сильні фізичні та психічні страждання»*.⁴⁴¹ Принижуюче гідність поводження або покарання завдає приниження особі, демонструючи відсутність поваги або принижуючи її людську гідність, і викликає почуття страху, страждання та меншовартості, здатні зламати моральний і фізичний опір особи.⁴⁴² Щоб кваліфікуватись як один із трьох актів, заборонених МПГП, жорстоке поводження має досягти мінімального рівня тяжкості. Оцінка цього рівня *«залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість такого поводження, його фізичні та психічні наслідки, а в деяких випадках – стать, вік та стан здоров'я потерпілої особи»*.⁴⁴³

Місія отримала тривожну інформацію про нібито застосування катувань або інших форм жорстокого поводження щодо військовослужбовців та цивільних осіб, затриманих Росією та, меншою мірою, Україною.

Повідомляється, що місцевий журналіст і правозахисник Олег Батурін, який перебував у полоні російських військ протягом 8 днів після його викрадення в Каховці на Херсонщині 12 березня

⁴⁴¹ ЄСПЛ, *Кудла проти Польщі*, заява №. 30210/96, рішення від 26 жовтня 2000 р., п. 92

⁴⁴² ЄСПЛ, *Пріті проти Сполученого Королівства*, заява №. 2346/02, рішення від 29 квітня 2002 р., п. 52.

⁴⁴³ ЄСПЛ, *Калашиников проти Росії*, заява №. 47095/99, рішення від 15 липня 2002 р., п. 95.

2022 року, був побитий, принижений, і йому погрожували смертю під час ув'язнення.⁴⁴⁴ Під час окупації міста Тростянець Сумської області російські війська нібито жорстоко знущалися з, та врешті вбили місцевого жителя, якого згодом знайшли у своєму гаражі з численними тілесними ушкодженнями.⁴⁴⁵ Всесвітня організація проти катувань (ВОПК), яка контролює ситуацію в Україні, зазначила, що отримала повідомлення про численні випадки катувань у підконтрольному Росії СІЗО Херсону. Утримувані там особи, переважно українські ветерани бойових дій на сході України та мирні жителі, зазнають неодноразового побиття, імітаційних розстрілів та позбавлення доступу до їжі, води та медичної допомоги.⁴⁴⁶ Місія не має сумнівів, що, якщо підтвердиться, ці інциденти включатимуть катування та/або нелюдське поводження та становитимуть собою воєнні злочини та/або злочини проти людяності.

27 березня 2022 року в Інтернеті було опубліковано відео, на якому видно нібито жорстоке поводження з російськими військовополоненими з боку українських військових у селі Вільхівка Харківської області. Згідно з відео, ув'язнених били та стріляли їм по ногах. Зараз цей інцидент розслідується як в Росії, так і в Україні.⁴⁴⁷ Якщо підтвердиться, той самий висновок буде застосовний і тут. Також повідомлялося, що з перших днів конфлікту Україна опублікувала на загальнодоступних каналах (Telegram, Facebook, Twitter, Youtube, Instagram) відео, на яких зображені російські військовополонені, що викриваються таким чином для суспільної цікавості.⁴⁴⁸ Такі дії, хоча й не є катуванням, але тим не менше, їх можна кваліфікувати як такі, що принижують гідність.

Крім того, з підконтрольної Україні території надходить велика кількість повідомлень та відео, які демонструють жорстоке поводження з особами, які вважаються мародерами, бутлегерами, шпигунами, прихильниками Росії чи порушниками комендантської години.⁴⁴⁹ Жорстоке поводження з боку працівників міліції, представників територіальної оборони або цивільних осіб, зазвичай полягає в тому, що таких осіб прив'язують липкою стрічкою до стовпів або дерев, частково або повністю роздягають, б'ють, у тому числі палицями та камінням, обприскують фарбою або на їхньому тілі чи одязі пишуть слово «мародер». УВКПЛ задокументувало понад 45 таких випадків.⁴⁵⁰ Місія ще раз нагадує, що всі подібні інциденти потребують належного розслідування та відповідного покарання причетних. Якщо участь державних службовців

⁴⁴⁴ «Олег Батурин: звільнений український журналіст, якого росіяни тримали у полоні 8 днів», International Business Times, 22 березня 2022 року, за адресою: <https://www.ibtimes.sg/who-oleh-baturin-ukrainian-journalist-who-was-held-captive-by-russians-8-days-released-63506>.

⁴⁴⁵ Закатували чоловіка у м. Тростянець - розпочато слідство, Офіс Генерального прокурора, 27 березня 2022 року, за адресою: <https://gp.gov.ua/ua/posts/zakatuvali-colovika-u-m-trostryanec-rozpocato-slidstvo>.

⁴⁴⁶ Україна: Занепокоєння щодо викрадення та катувань цивільного населення на територіях під контролем Росії, ВОПК, 29 березня 2022 р., за адресою: <https://www.omct.org/en/resources/statements/ukraine-concern-over-the-abduction-and-torture-of-civilians-in-territories-under-russian-control>.

⁴⁴⁷ Україна: Очевидне знущання над військовополоненими було б воєнним злочином, HRW, 31 березня 2022 р., за адресою: <https://www.hrw.org/news/2022/03/31/ukraine-apparent-pow-abuse-would-be-war-crime>.

⁴⁴⁸ Україна: повага до прав військовополонених, HRW, 16 березня 2022 р., за адресою: <https://www.hrw.org/news/2022/03/16/ukraine-respect-rights-prisoners-war>.

⁴⁴⁹ Див. Наталія Адамович, Мародери: чи є законна межа для покарання під час війни?, ЗМІНА, 21 березня 2022, за посиланням: <https://zmina.info/articles/pokarannya-maroderiv-pid-chas-vijny-chy-ye-zakonna-mezha/>.

⁴⁵⁰ УВКПЛ, ММПЛК Оновлена інформація про ситуацію з дотриманням прав людини в Україні, 24 лютого-26 березня, 28 березня 2022 року, параграф 41.

підтвердиться, ці інциденти будуть вважатися, залежно від тяжкості жорстокого поводження, актом катувань або нелюдським і принижуючим людську гідність поводженням.

3. ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНІСТЬ

Право на свободу та особисту недоторканність закріплене у статті 9 МПГПП та статті 5 ЄКПЛ. Україна відступила від цих положень у зв'язку з прийняттям Закону № 2111-IX Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про попереднє ув'язнення".⁴⁵¹ Тим не менше, певні гарантії права на свободу та особисту недоторканність не можуть бути предметом відступу.⁴⁵² Вони включають заборону свавільного затримання, заборону захоплення заручників або викрадення, а також процесуальні гарантії захисту свободи людей. *«Існування та характер надзвичайної ситуації /.../ може мати значення для визначення того, чи є конкретний арешт чи затримання свавільним»*.⁴⁵³ У ситуації збройних конфліктів, відповідно до МПГПП, для такого визначення будуть використовуватися норми МП.⁴⁵⁴

Згідно з ЄКПЛ, яка містить перелік підстав для законного позбавлення волі, норми МП мають застосовуватися для тлумачення тих випадків, що стосуються утримання військовополонених та інтернованих цивільних осіб. Як постановив ЄСПЛ у справі Хасан проти Сполученого Королівства (2014), *«через співіснування гарантій, передбачених міжнародним гуманітарним правом та Конвенцією на час збройного конфлікту, підстави дозволеного позбавлення волі викладені у /Статті 5/ слід, наскільки це можливо, врахувати, при взятті військовополонених та утриманні під вартою цивільних осіб, які становлять загрозу безпеці відповідно до Третьої та Четвертої Женевських конвенцій»*.⁴⁵⁵ Це відбувається навіть у випадках, коли не було зроблено жодного офіційного відступу.⁴⁵⁶

Згідно з Римським статутом, *«ув'язнення або інше суворе позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права»* є злочином проти людяності (стаття 7(1)(e) РС).

Держави-учасниці ОБСЄ також наголошували на важливості права на свободу і особисту недоторканність та заборони свавільного затримання. На Московській нараді (1991 року) вони зобов'язалися *«поводитися з усіма особами, позбавленими свободи, гуманно та з повагою до притаманної людській особистості гідності, та поважати міжнародно визнані стандарти, які стосуються відправлення правосуддя та реалізації прав людини затриманих осіб»* (пункт 23).

⁴⁵¹ Закон України № 2111 Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану, 3 березня 2022 року.

⁴⁵² Док. ООН ССРР/С/ЖК/35, Загальний коментар № 35. Стаття 9 (Свобода та особиста недоторканність), 16 грудня 2014 р., параграфи 64-66.

⁴⁵³ Док. ООН ССРР/С/ЖК/35, op. cit., п. 66.

⁴⁵⁴ Док. ООН ССРР/С/ЖК/35, op. cit., п. 64. Див. також документ ООН. А/RES/43/173, Збір принципів захисту всіх осіб, які перебувають під вартою чи ув'язненням у будь-якій формі, 9 грудня 1988 року.

⁴⁵⁵ ЄСПЛ, Хасан, op. cit., п. 104.

⁴⁵⁶ ЄСПЛ, Хасан, op. cit., п. 103.

Місія отримала тривожні повідомлення про кількість цивільних українців, які, як стверджується, були затримані або викрадені російськими чи підконтрольними Росії військами. УВКПЛ задокументувало 15 випадків затримання журналістів, правозахисників та інших активістів та 24 випадки затримання державних службовців та представників органів місцевого самоврядування.⁴⁵⁷ У більшості випадків ці особи були затримані без повідомлення про підстави їхнього затримання та без повідомлення родинам про їхнє місцеперебування. Вони не мали доступу ані до адвоката, ані до МКЧХ, і, перебуваючи в ізоляції, вони зазнавали різних форм поганого поводження та погроз. Деякі з цих осіб були звільнені, але місцеперебування інших залишається невідомим, що призвело до звинувачень у насильницьких зникненнях.

Насильницьке зникнення є однією з найсерйозніших загроз правам людини. Воно складається з *«арешту, затримання, викрадення чи будь-якої іншої форми позбавлення волі агентами держави або особами чи групами осіб, які діють з дозволу, підтримки чи згоди держави, з подальшою відмовою визнати позбавлення волі або приховуванням долі чи місцезнаходження зниклої особи, що ставить таку особу поза захистом закону»*.⁴⁵⁸ Хоча Росія не є державою-учасницею Міжнародної конвенції про захист всіх осіб від насильницьких зникнень, заборона насильницьких зникнень впливає також із права на життя, свободу та особисту недоторканість, а також на сімейне життя та заборону катувань.

Один із найкраще задокументованих випадків викрадення стосується міського голови Мелітополя Івана Федорова. Федоров був затриманий у своєму кабінеті групою з 10 осіб 11 березня 2022 року, утримувався російськими військами протягом п'яти днів, доставлений до Луганської області, а потім звільнений в обмін на дев'ятьох полонених російських військовослужбовців. Під час затримання генпрокурор так званої «ЛНР» звинуватив його у наданні фінансової та іншої допомоги націоналістичній організації «Правий сектор» (фінансуванні терористичної організації). Федорова не катували, але він зазнав психологічного тиску та погроз.⁴⁵⁹

Також викрадено чотирьох осіб в Мелітополі – місцеву активістку Ольгу Гайсумову, голову районної ради Сергія Приму, офіцера поліції Дмитра Стойкова та єпископа церкви «Слово життя» Дмитра Бодю.⁴⁶⁰ Гайсумову було звільнено через вісім днів, але для цього вона була змушена дати письмову згоду на співпрацю з російською армією. Вона повідомила, що під час затримання її тримали з мішком на голові в холодній будівлі.⁴⁶¹ Місцезнаходження інших трьох осіб невідоме. Зниклими безвісти вважаються ще кілька міських голів чи посадових осіб (Євген

⁴⁵⁷ УВКПЛ, Оновлення ММПЛУ, *op. cit.*, пункти 36-40.

⁴⁵⁸ Стаття 2 МКЗОНЗ. Див. також статтю 7(2)(i) РС.

⁴⁵⁹ «Викрадений російськими солдатами український мер каже, що чув, як катують інших полонених», *The Independent*, 1 квітня 2022 року, за посиланням: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/ivan-fedorov-kidnapped-melitopol-mayor-torture-b2048749.html>.

⁴⁶⁰ «У Мелітополі російські загарбники викрали єпископа церкви «Слово життя», *Служба релігійної інформації України*, 21 березня 2022 року, за адресою: https://risu.ua/en/in-melitopol-russian-invaders-kidnapped-the-bishop-of-the-word-of-life-church_n127432.

⁴⁶¹ У полоні від мелітопольської активістки вимагали підписати два документи, *Укрінформ*, 21 березня 2022 р., за адресою: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3436000-u-poloni-vid-melitopolskoi-aktivistki-vimagali-pidpisati-dva-dokumenti.html>.

Матвеев із Дніпрорудного,⁴⁶² Віктор Терещенко із Великобурлуцька,⁴⁶³ Олександр Яковлев із Скадовська,⁴⁶⁴ Віктор Маруняк із Старої Збурівки⁴⁶⁵ та Юрій Фомічев із Славутича⁴⁶⁶). Двоє з них (Яковлев і Фомічев) були пізніше звільнені. Місія прийшла до висновку, що ці інциденти мають ознаки свавільного позбавлення волі, а деякі з них, ймовірно, будуть кваліфіковані як насильницькі зникнення, що є не лише порушенням права на свободу та безпеку, але й, ймовірно, злочином проти людяності.

Не менш тривожними є повідомлення про затримання великої кількості українських мирних жителів та їхнє масове переміщення в райони, що перебувають під фактичним контролем Росії, або навіть на територію Росії. За інформацією Уповноваженої Верховної Ради України з прав людини Людмили Денісової, понад 400 тисяч громадян України були примусово переміщені до Росії.⁴⁶⁷ Місія нагадує, що депортація та примусове переміщення населення, якщо вони вчинені в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу, є злочином проти людяності (стаття 7(1)(d) РС).

УВКПЛ також повідомило, що українська влада заарештувала понад 300 осіб за підозрою у злочинах проти національної безпеки України та в пособництві російським збройним силам.⁴⁶⁸ Ці арешти нібито відбулися згідно з правилами, передбаченими відповідним законодавством (зі змінами, внесеними Законом № 2111). Проте з'явилася інформація про трьох затриманих СБУ, сім'ї яких залишилися без інформації про долю своїх родичів. У соцмережах також нібито опубліковано відео, на якому зображено деяких із затриманих. Такі інциденти мають бути належним чином розслідувані, оскільки вони можуть містити порушення права на свободу та особисту недоторканість.

Викликає занепокоєння і ситуація в установах, де перебувають особи, чия свобода обмежена (пенітенціарні установи, психіатричні лікарні тощо). Понад десять пенітенціарних установ (Диканівська виправна колонія № 12, Покровська виправна колонія № 17, Холодногірська виправна колонія № 18, Олексіївська виправна колонія № 25, Харківська виправна колонія № 43, Хролівський виправний центр № 140, Харківський слідчий ізолятор, Миколаївська колонія 5 Снігу, Маріупольський слідчий ізолятор, Азовська виправна колонія № 107, Маріупольський

⁴⁶² Ізабель Хуршудян, Аннабель Тімсіт, Тімоті Белла, «Повідомлення про викрадення Росією двох мерів сигналізують про зловісну нову фазу вторгнення в Україну», *Washington Post*, 13 березня 2022 року, за адресою: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/03/13/ukraine-mayor-abduction-kidnapping-dniprorudne-yevhen-matveev/>

⁴⁶³ Бред Дресс, «Український чиновник каже, що російські сили викрали ще одного мера», *The Hill*, 17 березня 2022 року, за адресою: <https://thehill.com/policy/international/598700-ukrainian-officials-say-russian-forces-have-abducted-third-mayor/>.

⁴⁶⁴ Росіяни викрали мера Скадовська та його заступника. Люди вийшли на мітинг, *Українська Правда*, 21 березня 2022 року, за адресою: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/16/7331848/>.

⁴⁶⁵ Україна: Занепокоєння з приводу викрадення та катувань цивільного населення, *op. cit.*

⁴⁶⁶ Руслан Регімов, «Україна каже, що Росія викрала мера міста на півночі України», АА, 26 березня 2022 року, за адресою: <https://www.aa.com.tr/en/russia-ukraine-war/ukraine-says-russia-kidnapped-mayor-of-northern-ukrainian-city-/2546772>.

⁴⁶⁷ Шона Мюррей, «Більше 400 000 українців «примусово переміщені до Росії», стверджує омбудсмен України», *Euronews*, 20 березня 2022 року, за адресою: <https://www.euronews.com/my-europe/2022/03/30/more-than-400-000-ukrainians-forcibly-displaced-to-russia-claims-ukraine-s-ombudswoman>.

⁴⁶⁸ УВКПЛ, *Оновлення ММПЛУ, op. cit.*, пункт 40.

виправний центр № 138) постраждали від обстрілів, потерпілих немає. Місія нагадує, що навіть під час надзвичайної ситуації держави мають позитивне зобов'язання піклуватися про осіб, які утримуються в підконтрольних їм установах, і повинні забезпечити, наскільки це можливо, їхню безпеку та доступ до їжі, води та ліків. У ЗМІ також з'являлися повідомлення про те, що українська влада планує звільнити із в'язниць ув'язнених із бойовим досвідом, *«якщо вони готові воювати проти російських військ»* і *«спокутувати свою провину в найгарячіших точках»*.⁴⁶⁹ Таке «умовне звільнення» навряд чи буде сумісним з МППЛ.

4. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Право на справедливий суд закріплене в статті 14 МПГПП і статті 6 ЄКПЛ. Україна відступила від цих положень у зв'язку з прийняттям Закону № 2111-IX. Тим не менше, основні гарантії справедливого судового розгляду вважаються такими, що від них не дозволяється відступати.⁴⁷⁰ Крім того, у ситуації збройного конфлікту держави не можуть відступати від тих складових права на справедливий суд, які прямо гарантуються МГП.⁴⁷¹ Тому держави ніколи не можуть використовувати відступ, щоб діяти *«в порушення гуманітарного права /.../, наприклад, захоплюючи заручників, застосовуючи колективні покарання, шляхом свавільного позбавлення свободи або шляхом відхилення від основних принципів справедливого суду, включаючи презумпцію невинуватості»*.⁴⁷² Вирішальну важливість права на справедливий суд неодноразово підтверджували держави-учасниці ОБСЄ.⁴⁷³

Місія не отримувала інформації про те, що робота судової системи була серйозно порушена або що на підконтрольних Україні територіях не будуть дотримані гарантії справедливого судового розгляду. Незважаючи на те, що приміщення судів не оминувало знищення внаслідок конфлікту, ані прокурори, ані судді чи представники інших юридичних професій в більшості своїй не припиняли свою діяльність, а судочинство продовжує відбуватися відповідно до національного законодавства (зі змінами, внесеними Законом № 2111- IX). Місія бере до відома ухвалене Верховною Радою України від 1 квітня 2022 року рішення про відновлення військової

⁴⁶⁹ Ламіат Сабін, «Полонених в Україні з бойовим досвідом випустять із в'язниці, щоб допомогти захиститися від Росії», *The Independent* 28 лютого 2022 року, на <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-army-russia-prisoners-jail-b2024985.html>; також: Девід Аверре, *Daily Mail*, Зеленський розкриває, що українських полонених з бойовим досвідом буде звільнено, щоб допомогти захистити націю від російського вторгнення, *Daily Mail*, 28 лютого 2022 року, на <https://www.dailymail.co.uk/news/article-10559879/Zelensky-reveals-posoners-combat-experience-RELEASED-help-defend-Ukraine.html>.

⁴⁷⁰ Док. ООН CCPR/C/46/D/263/1987, *Мігель Гонсалес дель Ріо проти Перу*, повідомлення № 263/1987, 2 листопада 1992 року, п. 5.1.

⁴⁷¹ Док. ООН CCPR/C/21/Rev.1/Add.11, *Загальний коментар №. 29. Надзвичайний стан* (стаття 4), 31 серпня 2001 р., п. 16.

⁴⁷² Док. ООН CCPR/C/21/Rev.1/Add.11, *op. cit.*, пункт 11.

⁴⁷³ *Рішення № 12/05 про дотримання прав людини та верховенства права в системах кримінального правосуддя* (Любляна, 2005); або: *Рішення № 7/08 про подальше зміцнення верховенства права на території ОБСЄ* (Гельсінкі 2008).

прокуратури, яка була скасована у 2019 році,⁴⁷⁴ та нагадує, що європейські стандарти діяльності прокуратури поширюються як на цивільну, так і на військову прокуратуру.⁴⁷⁵

Складніша ситуація на територіях, підконтрольних Росії, де частину судових чиновників було усунуто та замінено проросійськими особами, і де російський правопорядок, або правопорядок так званих Донецької та Луганської «народних республік» вже було впроваджено, або де відбувається його запровадження в порушення норм МГП та МППЛ. Є також повідомлення про судові процеси над особами, заарештованими на територіях, підконтрольних Росії, особливо в Криму, які відбуваються, як правило, в судах Росії, без достатніх гарантій справедливого судового розгляду, наданих таким особам.⁴⁷⁶

Станом на 30 березня 2022 року, Офісом Генерального прокурора України відкрито 3,568 кримінальних справ про міжнародно-правові злочини та 4,649 справ про умисне вбивство. З них 3,175 стосуються воєнних злочинів, 41 - акту агресії, 8 ворожої пропаганди і 62 - інших злочинів. Повідомляється, що всі звинувачення у воєнних злочинах висунуто проти військовослужбовців російських збройних сил.⁴⁷⁷ Це викликає занепокоєння щодо того, чи дотримується Україна зобов'язання розшукувати та доставити до своїх судів усіх осіб, підозрюваних у скоєнні воєнних злочинів, незалежно від їхньої національності.⁴⁷⁸ Відмова від розслідування ймовірних воєнних злочинів, скоєних власними громадянами, буде порушенням цього зобов'язання. Такі ж занепокоєння стосуються і Росії, оскільки правоохоронні органи на підконтрольних їй територіях зосереджуються лише на ймовірних воєнних злочинах, скоєних іншою стороною конфлікту.

5. ПРАВО НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ

Право на свободу вираження поглядів закріплено в статті 19 МПГПП і статті 10 ЄКПЛ. Україна відступила від цих двох положень. Держави-учасниці ОБСЄ неодноразово визнавали важливість права на свободу вираження поглядів та особливу роль ЗМІ (Гельсінкі 1975, Стамбул 1999, Астана 2010). Право на свободу поглядів і їх вираження тягне за собою право дотримуватись певних поглядів, а також отримувати та поширювати інформацію та ідеї без будь-якого втручання.

У контексті збройного конфлікту особливий акцент має бути зроблений на безпеці журналістів. Згідно з практикою ЄСПЛ, держави мають як негативні, так і позитивні зобов'язання щодо журналістів, які включають зобов'язання не втручатися в їхню роботу, а також зобов'язання

⁴⁷⁴ Ірина Лисогор, Верховна Рада відновила діяльність військової прокуратури, *LB.ua*, 1 квітня 2022, за адресою: https://lb.ua/pravo/2022/04/01/511916_verhovna_rada_vidnovila_diyalnist.html.

⁴⁷⁵ Венеціанська комісія, Дослідження № 494/2008, Звіт про європейські стандарти щодо незалежності судової системи: частина II – Прокуратура, CDL(2010)112, 3 січня 2011 р.

⁴⁷⁶ «Ще одна група кримськотатарських активістів отримала тривалі терміни ув'язнення в Росії», *Радіо Вільна Європа/Радіо Свобода*, 18 березня 2022 року, за адресою: <https://www.rferl.org/a/crimean-tatars-jailed-russia/31760056.html>

⁴⁷⁷ Прокуратура України відкрила 3457 кримінальних справ проти російських військових, *Daily News*, 31 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.txtreport.com/news/2022-03-31-the-ukrainian-prosecutor-s-office-has-opened-3-457-criminal-cases-against-the-russian-military.rJg4UjWmmq.html>.

⁴⁷⁸ Стаття 49 ЖК I, стаття 50 ЖК II, стаття 50 ЖК III, стаття 129 ЖК IV, стаття 145 ФП I.

вживати заходів для ефективного розслідування та забезпечення захисту від незаконних дій, пов'язаних із насильством, вчиненим недержавними суб'єктами або третіми особами.⁴⁷⁹

Держави-учасниці ОБСЄ взяли на себе зобов'язання *«вжити /.../ усіх можливих заходів для захисту журналістів, які виконують небезпечні професійні завдання, зокрема у випадках збройного конфлікту, і будуть співпрацювати з цією метою»*.⁴⁸⁰ Під час засідання Ради міністрів у Мілані в 2018 році було прийнято Рішення про безпеку журналістів. Воно засуджує всі акти насильства, спрямовані проти журналістів,⁴⁸¹ *«такі як вбивства, катування, насильницькі зникнення, свавільні арешти, свавільні затримання та свавільне вислання, залякування, переслідування та погрози в усіх формах, таких як фізичні, юридичні, політичні, технологічні або економічні, які використовуються для придушення їхньої роботи та/або неправомірного примусового закриття їхніх офісів, у тому числі в ситуаціях конфлікту»* (параграф 3) і закликає *«негайно та беззастережно звільнити всіх журналістів, які були свавільно заарештовані чи затримані, взяті в заручники або стали жертвами насильницького зникнення»* (пункт 5).

На глобальному рівні, ЮНЕСКО сприяє безпеці журналістів та боротьбі з безкарністю за напади, тоді як УВКПЛ також приділяє особливу увагу цьому питанню. Рада Європи створила платформу щодо безпеки журналістів, яка регулярно повідомляє про всі напади на журналістів, які належать до її компетенції, з сильним акцентом на Україну. На рівні неурядових організацій, працює кілька ключових організацій таких як Комітет захисту журналістів, Європейська федерація журналістів або Міжнародна асоціація із захисту свободи слова, які регулярно повідомляють про порушення прав журналістів, а також проблеми безпеки.

27 лютого 2022 року представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ Тереза Рібейро висловила серйозну занепокоєність безпекою журналістів у контексті російських військових дій проти України. Вона також наголосила на необхідності розглядати працівників ЗМІ в статусі цивільних осіб та захищати їх у зонах збройних конфліктів. Вона нагадала, що *«насильство над журналістами за будь-яких обставин, у тому числі в ситуаціях конфлікту, є неприпустимим»*.⁴⁸²

Місія отримала інформацію про те, що під час цього конфлікту неодноразово порушувалися стандарти захисту журналістів. З 24 лютого 2022 року, російські війська вбили п'ятьох журналістів, і ще багато отримали поранення. Хоча деталі окремих інцидентів не завжди доступні, звіти свідчать про те, що принаймні деякі з нападів на журналістів носили умисний характер. Також є багато випадків, коли журналістів затримували або викрадали російські війська. Деякі з них пізніше були звільнені, місцезнаходження інших залишається невідомим. За даними Комітету захисту журналістів, який регулярно стежить за ситуацією, російські війська

⁴⁷⁹ ЄСПЛ, *Дінк проти Туреччини*, заяви № 2. 2668/07, 6102/08, 30079/08, 7072/09 та 7124/09, рішення, 14 вересня 2010 р.; *Озгур Гюндем проти Туреччини*, заява №. 23144/93, рішення, 16 березня 2000 р., *Гонгадзе проти України*, заява № 23144/93. 34056/02, рішення від 8 лютого 2006 року.

⁴⁸⁰ Москва, 1991, п. 34.

⁴⁸¹ МС.ДЕС/3/18, *Рішення № 3/18 Безпека журналістів*, 7 грудня 2018 року.

⁴⁸² ОБСЄ, Безпека журналістів має бути забезпечена в конфліктних ситуаціях, каже представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ, 27 лютого 2022 року.

обстріляли кількох журналістів і пограбували їх, хоча вони носили чіткі позначення як преса. У кількох випадках стріляли по автомобілях журналістів, які були чітко позначені як преса.⁴⁸³

Чотири із зареєстрованих інцидентів пов'язані зі смертю журналістів.⁴⁸⁴ 1 березня 2022 року український журналіст Євген Сакун загинув під час обстрілу Росією телевежі в Києві. 13 березня 2022 року, в Ірпіні був смертельно поранений американський документаліст Брент Рено, а американсько-колумбійський журналіст Хуан Арредондо, що супроводжував його, отримав тяжкі поранення. 14 березня 2022 року, було вбито українську журналістку Олександру Кувшинову та оператора Fox News П'єра Закржвеського, а кореспондент Fox News Бенджамін Холл отримав поранення після того, як російські війська обстріляли автомобіль, на якому вони їхали. 23 березня 2022 року російська журналістка Оксана Бауліна, яка працювала на незалежному розслідувальному сайті *The Insider*, була вбита в Києві внаслідок обстрілу з боку Росії.

Інші зареєстровані інциденти пов'язані з нападами на журналістів або викраденнями їх. 26 лютого 2022 року датський журналіст Стефан Вайхерт та фотограф Еміль Фільтенборг Міккельсен із Екстра Бладет отримали поранення під час виконання службових обов'язків поблизу міста Охтирка в Сумській області України. Повідомляється, що обидва госпіталізовані. 5 березня 2022 року, російські військові викрали асистента *Radio France* і утримували його протягом дев'яти днів, під час яких його катували та піддали імітаційній страті.⁴⁸⁵ 8 березня 2022 року в Бердянську зникла українська журналістка Вікторія Рощина, яка працювала на незалежному телеканалі «Громадське». Через десять днів її звільнили після того, як нібито її змусили записати відео, на якому російські солдати «врятували їй життя» і що з нею «добре поводитися». 12 березня 2022 року були викрадені журналіст Олег Батурін, про якого вже згадувалося в розділі V.B.2, та журналіст і активіст Сергій Цигіпа з Нової Каховки, останній зник безвісти. Є також кілька випадків, коли озброєні росіяни затримували журналістів на підконтрольних їм територіях, як-от Мелітополь, щоб обшукати їхнє обладнання та чинили на них тиск, вимагаючи, щоб вони співпрацювали з окупаційними силами.⁴⁸⁶

Усі ці випадки мають бути належним чином розслідувані. У той час як деякі з них можуть виявитися такими, що стосуються ненавмисного вбивства або поранення журналіста, який перебував в театрі бойових дій, інші, схоже, є випадками навмисного нападу або свавільного затримання. Такі випадки становили б собою порушення права на свободу вираження поглядів (а також прав, зазначених у підпунктах 1-4), а також, дуже ймовірно, злочини проти людяності та/або воєнні злочини.

⁴⁸³ Дивіться <https://cpj.org/2022/03/reporters-shot-shelled-robbed-while-covering-russian-invasion-of-ukraine/> з подробицями кількох інцидентів.

⁴⁸⁴ Російсько-українська війна, Комітет захисту журналістів, 31 березня 2022 р., за адресою: <https://cpj.org/invasion-of-ukraine/>.

⁴⁸⁵ «Україна: асистента «Радіо Франція» викрадено та піддано катуванням російськими військами», *IFEX*, 21 березня 2022 року, за адресою: <https://ifex.org/ukraine-radio-france-fixer-kidnapped-and-tortured-by-russian-troops/>.

⁴⁸⁶ «Чотирьох українських журналістів затримали озброєні люди», *Платформа «Безпека журналістів»*, 23 березня 2022 р., за адресою: <https://fom.coe.int/alerte/detail/107637315?lang=en-GB>.

Свобода ЗМІ зазнала тиску не лише через напади на окремих журналістів, а й на інфраструктуру ЗМІ. Зруйновано або пошкоджено щонайменше 10 телевеж у восьми містах України (Мелітополь, Київ, Харків, Рівне, Вінниця, Коростень, Лисичанськ, Білопілля). В результаті українське мовлення повністю або частково зникло з цих регіонів.⁴⁸⁷ Необхідно належним чином встановити, чи кожна з цих телевеж була законною військовою ціллю.

На підконтрольних Росії територіях, зокрема в Криму та Херсоні, місцевим ЗМІ заборонили працювати, або почали використовувати їх для трансляції проросійської пропаганди. Деякі ЗМІ, наприклад, *Пушкінська*, *Думська*, *048*, *Media-Інформ*, *Репортер*, *Третій Цифровий*, *Волнорез і All.news*, отримали анонімні листи із закликом відмовитися від антиросійської діяльності.⁴⁸⁸ Доступ до певних іноземних каналів, таких як *BBC News*, *Radio Free Europe/Radio Liberty* або *Voice of America*, заблокований рішенням Роскомнадзору Росії, і доступ до них з територій, які фактично контролюються Росією, закритий. Окрім ЗМІ, значні обмеження на територіях, підконтрольних Росії,⁴⁸⁹ накладено на соціальні мережі. На початку березня 2022 року, Росія заблокувала доступ до Facebook і Twitter. В результаті всіх цих кроків жителі територій, які фактично підконтрольні Росії, зараз живуть в іншому інформаційному просторі, ніж решта громадян України. Місія нагадує, що право на свободу вираження поглядів охоплює право на отримання інформації і що, хоча це право не є абсолютним, усі обмеження повинні відповідати умовам, встановленим у статті 19(3) МПГПП та статті 10(2) ЄКПЛ, і не повинні призводити до запровадження неприйнятної цензури.

Введення на початку березня 2022 року нових правопорушень до Кримінального кодексу (КК) та Кодексу про адміністративні правопорушення (КоАП) Російської Федерації, які також діють *de iure* в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі та *de facto*, через аналогічні формулювання кодексів так званих Донецької та Луганської «народних республік», також серйозно перешкоджали праву на свободу вираження поглядів осіб, які проживають на цих територіях. Нові правопорушення охоплюють «*публічні дії, спрямовані на дискредитацію використання Збройних Сил Російської Федерації з метою захисту інтересів Російської Федерації та її громадян, підтримання міжнародного миру та безпеки*» (ст. 280.3 КК та 20.3.3. КоАП) та «*заклики до застосування обмежувальних заходів щодо Російської Федерації, громадян Російської Федерації або російських юридичних осіб*» (ст. 284.2 ЦК і 20.3.4. КоАП). За інформацією української влади, щонайменше чотирьох жителів окупованого Криму вже оштрафували за порушення статті 20.3.3 КоАП.⁴⁹⁰ Такі судові переслідування ризикують мати негативний вплив на публічні обговорення.

⁴⁸⁷ «Росія скоїла 148 злочинів проти журналістів та ЗМІ в Україні за місяць після свого широкомасштабного вторгнення», *Інститут масової інформації*, 24 березня 2022 року, за посиланням: <https://imi.org.ua/en/news/russia-committed-148-crimes-against-journalists-and-media-in-ukraine-during-1-month-since-its-large-i44608>.

⁴⁸⁸ «Росіяни використовують викрадення, захоплення заручників, щоб погрожувати українським журналістам в окупованих зонах», «*Репортери без кордонів*», 25 березня 2022 року, за посиланням: <https://rsf.org/en/news/russians-use-abduction-hostage-taking-threaten-ukrainian-journalists-occupied-zones>.

⁴⁸⁹ «Росія обмежує доступ до кількох західних медіа-сайтів», *AlJazeera*, 4 березня 2022 року, за адресою: <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/4/russia-restricts-access-to-several-western-media-websites>.

⁴⁹⁰ Кримський півострів у потрясіннях від тотальної агресії Російської Федерації проти України, Місія Президента України в Автономній Республіці Крим, 16 березня 2022 року.

Місія також бере до уваги рішення українського уряду об'єднати всі національні телеканали, які транслюють переважно інформаційно-аналітичну інформацію, в один канал (United News), щоб краще запобігти поширенню дезінформації та *«донести правду про війну протягом періоду воєнного стану в Україні»*.⁴⁹¹ Хоча це рішення може бути доречним за екстремальних обставин конфлікту, його слід переглянути, як тільки воєнний стан буде призупинено, оскільки плюралізм ЗМІ є однією з основ демократичної держави.

6. ІНШІ ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА

Конфлікт на території України вплинув на реалізацію багатьох інших громадянських і політичних прав. Серед тих прав, вплив на які був особливо відчутним, є, зокрема, право на свободу зібрань, право на свободу об'єднань громадян, право на свободу пересування, право на приватне та сімейне життя та право власності. Усі ці права підлягають відступу, і Україною дійсно були заявлені такі відступи згідно із МПГПП та ЄКПЛ.

Право на **свободу зібрань** надається статтею 21 МПГПП, статтею 11 ЄКПЛ та зобов'язаннями ОБСЄ (Париж 1990 р., Копенгаген 1990 р.). Це право *«дає можливість людям висловлюватися колективно та брати участь у формуванні свого суспільства»*.⁴⁹² Це стосується мирних зібрань, у тому числі тих, які *«використовуються на підтримку спірних ідей або цілей»*.⁴⁹³ Зібрання можуть бути розігнані, але лише у виняткових ситуаціях, коли цього вимагають відповідні та достатні причини.⁴⁹⁴ Правоохоронцям слід уникати використання вогнепальної зброї. *«Менш смертоносна зброя з широким впливом, така як сльозогінний газ і водомети, як правило, має невибіркову дію. Коли використовується така зброя, слід докладати всіх розумних зусиль для обмеження ризиків /.../. Таку зброю слід застосовувати лише як крайній захід, після усного попередження та із забезпеченням відповідної можливості для учасників зібрання розійтися»*.⁴⁹⁵

Місія отримала повідомлення та відео, що ставлять під сумнів те, чи дотримувалися відповідні стандарти Росією під час декількох демонстрацій, що відбулися в деяких нещодавно окупованих містах. Повідомляється, що 6 березня 2022 року, під час мирної демонстрації в Новій Каховці⁴⁹⁶ один чоловік був застрелений, а ще семеро отримали поранення. 21 березня 2022 року, під час акції протесту проти окупації в Херсоні російські силовики, як повідомляється, застосували проти протестувальників сльозогінний газ, світлошумові гранати та навіть бойові патрони, завдавши кілька поранень.⁴⁹⁷ 26 березня 2022 року, російські солдати намагалися розігнати подібну акцію протесту, що відбулася в Славутичі, стріляючи в повітря та кидаючи в натовп

⁴⁹¹ Кріс Дзядул, «Україна об'єднає всі національні телеканали», *BroadBandTVNews*, 21 березня 2021 року, за адресою: <https://www.broadbandtvnews.com/2022/03/21/ukraine-to-combine-all-national-tv-channels/>.

⁴⁹² Док. ООН ССРП/С/ЖК/37, Загальний коментар № 37 (2020) щодо права на мирні зібрання (стаття 21), 17 вересня 2020 року, параграф 1.

⁴⁹³ Док. ООН ССРП/С/ЖК/37, *op. cit.*, параграф 7.

⁴⁹⁴ Док. ООН ССРП/С/ЖК/37, *op. cit.*, параграф 85; ЄСПЛ, *Ібрагімов та інші проти Азербайджану*, заяви № 69234/11, 69252/11 та 69335/11, рішення від 11 лютого 2016 р., п. 80.

⁴⁹⁵ Док. ООН ССРП/С/ЖК/37, *op. cit.*, параграфи 87-88.

⁴⁹⁶ «Тисячі протестували проти росіян в окупованій Новій Каховці», *24UkraineNews*, 6 березня 2022 за посиланням: https://uk.24tv.ua/thousands-protested-against-russians-in-the-occupied-nova-kakhovka_n1893707.

⁴⁹⁷ Окупанти відкрили вогонь по протестувальниках у Херсоні: кадри свавілля, *Politeka*, 21 березня 2022, за адресою: <https://politeka.net/uk/incidents/371701-okkupanty-otkryli-ogon-po-protestuyushchim-v-hersone-kadry-bespre>.

шумові гранати, що знову призвело до кількох поранень.⁴⁹⁸ Місія нагадує, що розгін мирного зібрання і, тим більше, використання непропорційної сили для цього, є порушенням права на свободу зібрань.

Право на свободу об'єднань закріплене статтею 22 МПГПП, статтею 11 ЄКПЛ, статтею 8 МКЄСКП та зобов'язаннями ОБСЄ (Париж 1990 р., Копенгаген 1990 р.). Воно охоплює право вступати в об'єднання або виходити з нього, а також здійснювати колективні дії в цьому об'єднанні. Об'єднання громадян – це *«організований, незалежний неприбутковий орган, заснований на добровільному об'єднанні осіб із спільними інтересами, діяльністю чи метою»*.⁴⁹⁹ Це поняття включає в себе політичні партії, профспілки, релігійні об'єднання, а також неурядові організації. Розпуск об'єднань можливий, але такий розпуск завжди має бути останньою мірою, і до нього можна вдатися у випадках, коли об'єднання *«застосовує насильство або загрожує громадянському миру та демократичному конституційному ладу країни»*.⁵⁰⁰

Серйозне занепокоєння викликає потенційне поширення положень закону проти так званих іноземних агентів на території, які потрапляють під ефективний контроль Росії. Цей закон спрямований проти окремих суб'єктів громадянського суспільства, які займаються політичною діяльністю та отримують іноземне фінансування. Такі суб'єкти мають реєструватися та використовувати спеціальний ярлик «іноземний агент» на всіх своїх матеріалах. Вони також стикаються з різними адміністративними перешкодами. Дію закону, прийнятого у 2012 році, поступово було розширено не лише на НУО, а й на ЗМІ та окремих фізичних осіб. Закон, який широко розкритикували на міжнародному рівні за його жахливий вплив на громадянське суспільство,⁵⁰¹ вже було застосовано в Криму.⁵⁰²

В Україні від початку конфлікту призупинено діяльність 11 політичних партій, у тому числі представленої у Верховній Раді «Опозиційної платформи за життя».⁵⁰³ Ці партії звинувачують у проросійських симпатіях, пропаганді війни, закликах до зміни конституційного ладу, загрозах державному суверенітету та колабораціонізмі. Зараз Міністерство юстиції вживає заходів, які мають призвести до розпуску цих партій. Були висловлені певні сумніви щодо законності цих кроків.⁵⁰⁴ Застосування таких заходів справді має бути належним чином розглянуте судовою

⁴⁹⁸ Російські військові намагалися розігнати мітинг у Славутичі, є поранені, *Slovoidilo*, 26 березня 2022, за адресою: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/26/novyna/bezpeka/rosijski-vijskovi-namahalysya-rozihnaty-mitynh-slavutychi-ye-poraneni>.

⁴⁹⁹ Венеціанська комісія, Дослідження №. 706/2012, Спільні рекомендації щодо свободи об'єднань, CDL-AD(2014)046, 14 грудня 2014 р., п. 7.

⁵⁰⁰ Парламентська асамблея, Резолюція 1308 (2002), Обмеження щодо політичних партій у державах-членах Ради Європи, 18 листопада 2002 року, параграф 11.

⁵⁰¹ Див. Венеціанська комісія, висновок № 1014/2020, висновок щодо сумісності з міжнародними стандартами прав людини серії законопроектів, внесених Державною Думою Росії в період з 10 по 23 листопада 2020 року щодо змін до законів, що стосуються «іноземних агентів», CDL-AD(2021)027, 6 липня 2021 року.

⁵⁰² Мінюст Росії об'явив Крим.Реаліи «іноземним агентом», *EuromaidanPress*, 05 грудня 2017, за адресою: <https://euromaidanpress.com/2021/07/20/agents-undesirable-extremists-how-modern-russia-combats-dissent/>.

⁵⁰³ Петро Зауер, «Україна призупиняє 11 політичних партій, пов'язаних з Росією», *The Guardian*, 30 березня 2022 року, за адресою: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/20/ukraine-suspends-11-political-parties-with-links-to-russia>.

⁵⁰⁴ Володимир Іщенко, «Чому Україна призупинила 11 «проросійських» партій?», *Аль-Джазіра*, 21 березня 2022 року, за посиланням: <https://www.aljazeera.com/opinions/2022/3/21/why-did-ukraine-suspend-11-pro-russia-parties>.

установою, і може мати місце лише за наявності вищеописаних умов. Те ж саме стосується намірів України та проросійської адміністрації окупованого Криму заборонити діяльність відповідно УПЦ Московського патріархату⁵⁰⁵ та УПЦ Київського патріархату,⁵⁰⁶ та конфіскувати їхню власність.

Право на **свободу пересування**, визнане статтею 12 МПГПП і статтею 2 Протоколу № 4 до ЄКПЛ, включає право вільно пересуватися та проживати в межах однієї країни, а також право залишати власну країну. Спалах конфлікту на території України серйозно вплинув на реалізацію цього права в усіх її регіонах. В результаті, підконтрольні Росії території було практично відрізано від решти території України. Згідно з інформацією, наданою українською владою, 24 лютого 2022 року всі пункти пропуску між Кримом та рештою території України були зруйновані, що унеможливило перетин кордону.⁵⁰⁷ Випадки масового переміщення цивільного населення України на територіях, що перебувають під ефективним контролем Росії або навіть на територію самої Росії, про які було повідомлено, також впливають на реалізацію права на свободу пересування та можуть становити злочин проти людяності (ст. 7(1).)(d) РС).

Право на повагу до **приватного та сімейного життя**, закріплене статтею 23 МПГПП і статтею 8 ЄКПЛ, також зазнало серйозних обмежень в результаті конфлікту. Деякі родини втратили своїх членів через активні бойові дії. Багато інших були розлучені внаслідок того, що жінки та діти переселяються в інші частини України, або навіть перетинають кордони з іншими країнами, а чоловіки залишаються воювати в українській армії.⁵⁰⁸ Хоча обов'язковий призов чоловіків 18-60 років сам по собі не порушує права на повагу до приватного та сімейного життя, він спричиняє серйозні порушення сімейного життя у багатьох домогосподарствах. Україна має позитивне зобов'язання намагатися мінімізувати вплив конфлікту на сім'ї, але, зрозуміло, зміст цього зобов'язання слід тлумачити у світлі надзвичайної ситуації, з якою стикається країна. Свавільні затримання, викрадення та насильницькі зникнення осіб, про які повідомляється на територіях, які фактично контролюються Росією, самі по собі можуть порушувати право на повагу до приватного та сімейного життя.

Право **власності** не згадується у МПГПП, але воно присутнє у статті 1 Додаткового протоколу до ЄКПЛ. Право власності також є частиною зобов'язань ОБСЄ (Бонн 1990, Копенгаген 1990, Париж 1990). Право власності надає кожному право володіти майном і розпоряджатися ним.

⁵⁰⁵ «Україна може заборонити Російську православну церкву та забрати все її майно та гроші», *«Новини»*, 1 квітня 2022 року, за посиланням: <https://www.novinite.com/articles/214547/Ukraine+might+Ban+the+Russian+Православна+Церква+i+Візьмуть+Все+своє+майно+i+гроші>.

⁵⁰⁶ Михайло Метцель, Аксенов доручив розробити проект про націоналізацію імунітету українських олігархів у РФ, *ТАСС*, 30 березня 2022 року, за адресою: https://tass.ru/politika/14229709?utm_source=jpost.com&utm_medium=referral&utm_campaign=postrefere&utmj_postrefere&utmj.com.

⁵⁰⁷ Доповідь про ситуацію в окупованому Криму в рамках широкомасштабної російської агресії, *Місія Президента України в Автономній Республіці Крим, sine data*, с. 3.

⁵⁰⁸ Наталія Любченкова, «Українська війна: фотографії показують жахливі прощання сімей, розірваних вторгненням Росії», *EuroNews*, 8 березня 2022 р., за посиланням <https://www.euronews.com/2022/03/08/ukraine-war-pictures-reveal-the-heartbreaking-goodbyes-of-families-torn-apart-by-russia-s->; Альфред Хакенсбергер, «Українські сім'ї розривають, оскільки чоловіки залишаються, щоб боротися з російським вторгненням», *Business Insider*, 3 березня 2022 р., на <https://www.businessinsider.com/ukrainian-families-being-ripped-apart-as-men-stay-fight-russia-2022-3>.

Ніхто не може бути позбавлений власності, якщо цього не вимагає суспільна необхідність, і якщо не буде надано справедливого відшкодування. Знищення майна в результаті воєнних дій, які є законними згідно з МГП, сумісне з цим положенням. Знищення майна в результаті військових дій, які не є законними згідно МГП, порушує право власності і може бути визнано воєнним злочином (стаття 8(2)(b)(ii)(iv)(v) РС).

Нинішній конфлікт призвів до широкомасштабного знищення цивільної (державної та приватної) власності, у тому числі знищення, яке не може бути виправдане згідно МГП.⁵⁰⁹ Є також повідомлення про пограбування та конфіскацію цивільного майна без будь-якої фінансової компенсації. 10 березня 2022 року, російські солдати нібито пограбували колону з гуманітарною допомогою, що прямувала до обложеного міста Маріуполя.⁵¹⁰ 21 березня 2022 року, росіяни пограбували АЗС у Херсоні, щоб отримати їжу.⁵¹¹ Такі дії порушують як МГП, так і МППЛ.

Більше того, через триваючу окупацію Криму та частини Донецької та Луганської областей, а також нову окупацію деяких інших територій, багато українських цивільних осіб були позбавлені доступу, контролю, користування та розпорядження своїм майном, розташованим у цих районах. Таке позбавлення, якщо воно не компенсується альтернативними заходами щодо забезпечення права власності, є порушенням права власності.⁵¹²

3 березня 2022 року в Україні прийнято Закон № 2116 «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів».⁵¹³ Закон дає уряду право визначати, які об'єкти права власності можуть бути конфісковані. Після затвердження цього рішення Радою Безпеки України, право власності на такі об'єкти переходить до України без будь-якої компенсації. Об'єктами права власності є рухоме та нерухоме майно, кошти, банківські вклади, цінні папери, корпоративні права та інше майно, що знаходиться в Україні та належить Росії безпосередньо або через афілійованих осіб. З 1 квітня 2022 року, дію закону поширили на фізичних та юридичних осіб, незалежно від національності, тісно пов'язаних з Росією.⁵¹⁴ Інформації щодо застосування закону Місія не отримала. Однак нечітке формулювання положень закону зі змінами від 1 квітня 2022 року, викликає занепокоєння щодо його сумісності з гарантіями права власності. Ще більш тривожними є повідомлення про те, що

⁵⁰⁹ Україна: смертельні атаки вбивають, ранять цивільних, руйнують будинки, *HRW*, 18 березня 2022 р., за адресою <https://www.hrw.org/news/2022/03/18/ukraine-deadly-attacks-kill-injure-civilians-destroy-homes>.

⁵¹⁰ Джон Псаропулос, «Людські витрати зростають на третьому тижні війни в Україні», *AlJazeera*, 16 березня 2022 року, за адресою: <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/16/human-costs-mount-in-the-third-week-of-war-in-ukraine>.

⁵¹¹ Девід Аверре, «Російські війська використовують свій танк для пограбування заправної станції на тлі «проблем з мораллю», коли «відчайдушні» генерали намагаються відновити зупинене просування, а українські засідки руйнують лінії постачання», *Daily Mail*, 21 березня 2022 року, за адресою: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-10636193/Russian-troops-use-tank-loot-gas-station-amid-morale-issues.html>.

⁵¹² ЄСПЛ, *Чирагов та інші проти Вірменії*, заява №. 13216/05, Рішення (ЖК), 16 червня 2015 р., параграфи 192-201.

⁵¹³ Закон України № 2116-IX *Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів*, 3 березня 2022 року.

⁵¹⁴ Більше інформації можна отримати тут:

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39237?fbclid=IwAR2DsqrRwS2gR9t8ldE4cTri1n1-GL64xOoeh0AxkcJzKUMKSpJte8EURE>.

в окупованому Криму також планується конфіскація майна осіб, лояльних до обраної влади України.⁵¹⁵

С. ВПЛИВ КОНФЛІКТУ НА ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА

Вбивства затриманих мирних жителів, цілеспрямовані вбивства журналістів, викрадення мерів або насильницьке зникнення великої кількості мирних жителів є найпомітнішими і найбільш прямими порушеннями МППЛ, скоєними під час нинішнього конфлікту. Проте, конфлікт вплинув на реалізацію прав людини менш прямим і менш помітним, але не менш серйозним чином. Спричиняючи високий рівень руйнувань і змушуючи мільйони людей залишати свої домівки, конфлікт заважає надавати послуги, життєво важливі для нормального функціонування суспільства, наприклад, системи освіти, охорони здоров'я чи соціального забезпечення. Це також поставило під загрозу продовольчу та водну безпеку, та справило довготривалий вплив на стан навколишнього середовища. Шкода, спричинена всіма цими наслідками конфлікту, може бути настільки ж серйозною, як і шкода, завдана фактичними бойовими діями. Таким чином, нею не можна нехтувати.⁵¹⁶

Подібно до громадянських і політичних прав, економічні, соціальні та культурні права (ЕСК) породжують як негативні, так і позитивні зобов'язання. Однак, на відміну від перших, вони підлягають поступовій реалізації залежно від наявних ресурсів. Швидкість цієї реалізації та обсяг наявних ресурсів мають визначатися з урахуванням конкретної ситуації в країні. Надзвичайні ситуації, такі як міжнародний збройний конфлікт, спровокований незаконним нападом іншої держави, мають вплив на це визначення. Тим не менше, держави повинні намагатися, наскільки це можливо, зменшити негативні наслідки надзвичайної ситуації для окремих осіб, і особливо для вразливих груп.⁵¹⁷ Крім того, зобов'язання «вжити заходів» для поступового досягнення повної реалізації прав ЕСК, поважати (не втручатися) у реалізацію прав ЕСК, гарантувати мінімальний зміст основних зобов'язань і дотримуватися принципу недискримінації, продовжують діяти навіть під час війни.

Місії вдалося виявити деякі випадки прямих порушень прав ЕСК, знову ж таки, як правило, на територіях, які перебувають під ефективним контролем Росії. Деякі з цих порушень водночас можуть являти собою порушення МГП і навіть вважатися воєнними злочинами чи злочинами проти людяності (голодомор населення, відмова у доступі до медичної допомоги тощо). З причин, зазначених вище, Місія також намагалася відобразити ширший вплив наслідків війни на реалізацію прав ЕСК та визначити заходи, які Україна вжила або має вжити, щоб зробити це можливим навіть у надзвичайній ситуації збройного конфлікту. Знову ж таки, увага приділяється тим правам ЕСК, які зазнали найбільшого впливу від конфлікту.

⁵¹⁵ Михайл Метцель, Аксенов поручил, *op. cit.*

⁵¹⁶ Див. Жиль Джакка, Економічні, соціальні та культурні права у збройних конфліктах, *Oxford University Press*, 2014.

⁵¹⁷ Док. ООН E/CN.12/1997/8, Загальний коментар № 8 (1997): Зв'язок між економічними санкціями та повагою до економічних, соціальних і культурних прав, 12 грудня 1997 р., п. 10.

1. ПРАВО НА ОСВІТУ

Право на освіту закріплене у статті 13 МПЕСКП, статті 2 Додаткового протоколу до ЄКПЛ, а також, для окремих категорій осіб, зазначених у статті 10 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, статтях 28 та 29 Конвенції про права дітей та статті 24 Конвенції про права осіб з інвалідністю. Україна відступила від статті 2 Додаткового протоколу до ЄКПЛ. Гарантії доступу до всіх рівнів освіти також включені до зобов'язань ОБСЄ (Відень 1989 р., Копенгаген 1990 р.).

У 2021 році Рада Безпеки ООН одноголосно ухвалила Резолюцію 2601, яка стосується захисту права на освіту під час збройних конфліктів.⁵¹⁸ Резолюція засуджує військове використання шкіл і напади на школи, що порушують МПП, і закликає всі держави *«убезпечувати, захищати, поважати та заохочувати право на освіту, у тому числі під час збройного конфлікту»* (параграф 3). У 2014 році експертами були підготовлені факультативні *рекомендації щодо захисту шкіл та університетів від військового використання під час збройного конфлікту*.⁵¹⁹

Місія висловлює жаль, що конфлікт на території України вкрай негативно вплинув на право на освіту. Вже 3 березня 2022 року, ЮНЕСКО повідомила про *«атаки на освітні заклади, у результаті яких за минулий тиждень було пошкоджено щонайменше сім закладів»*.⁵²⁰ Вона також зазначає, що *«загальнодержавне закриття шкіл та навчальних закладів вплинуло на все населення шкільного віку – 6 мільйонів учнів у віці від 3 до 17 років і понад 1,5 мільйона студентів вищих навчальних закладів»*.⁵²¹ Станом на 26 березня 2022 року, УВКПЛ зафіксувало напади на 35 навчальних закладів, у тому числі 3 університети, 8 дитячих садків, 23 школи та один науковий центр.⁵²² Цифри, надані українськими джерелами, ще вищі.⁵²³ Деякі випадки добре задокументовані НУО.⁵²⁴

Місія зазначає, що хоча певний рівень руйнування навчальних закладів, на жаль, є очікуваним в ході активних бойових дій, відносно велика кількість інцидентів, пов'язаних із обстрілами та бомбардуваннями таких закладів, у тому числі тих, що не розташовані поблизу будь-яких

⁵¹⁸ Док. ООН S/RES/2601(2021), Діти та збройний конфлікт, 29 жовтня 2021 року.

⁵¹⁹ Документ доступний онлайн за адресою https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_guidelines_en.pdf.

⁵²⁰ Україна. Заява після прийняття резолюції Генеральної Асамблеї ООН, ЮНЕСКО, 3 березня 2022 р., на <https://www.unesco.org/en/articles/ukraine-unesco-statement-following-adoption-un-general-assembly-resolution?hub=701>.

⁵²¹ Україна. Заява після прийняття, *op. cit.*

⁵²² УВКПЛ, ММІПЧУ Оновлена інформація про ситуацію з правами людини в Україні, 24 лютого-26 березня, 28 березня 2022 року.

⁵²³ Дивіться сайт тут: <http://saveschools.in.ua/en/>.

⁵²⁴ Insecurity Insight, *Україна 24 лютого-02 березня 2022 року. Атаки на освіту, освіта в небезпеці, березень 2022 року*, за адресою: <https://www.insecurityinsight.org/wp-content/uploads/2022/03/Attacks-on-Education-in-Ukraine-24-February-02-March-2022.pdf>; Україна: Касетні боеприпаси вбили дитину та двох інших цивільних, які сховалися в дошкільному закладі, *Amnesty International*, 27 лютого 2022 року, за посиланням <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/02/ukraine-cluster-munitions-kill-child-and-two-other-civilians-taking-shelter-at-a-preschool/>; Глобальна коаліція із захисту освіти від атак, Україна: смертельні атаки вбивають, ранять мирних жителів, руйнують будинки. *HRW*, 18 березня 2022 р., за адресою <https://protectingeducation.org/news/ukraine-deadly-attacks-kill-injure-civilians-destroy-homes/>.

військових цілей,⁵²⁵ викликає занепокоєння, оскільки це свідчить про те, що такі об'єкти можуть бути обстріляні умисно або що дотриманню принципу вибіркової приділяється недостатня увага. Як було встановлено в розділі IV.F.8.d цього звіту, деякі з інцидентів, ймовірно, є порушенням МГП та воєнним злочином (стаття 8(2)(b)(ix) PC). Вони також порушують положення Резолюції 2601.

Місія також вказує на більш широкий вплив конфлікту на право на освіту. Через оголошення воєнного стану, навчання у всіх типах навчальних закладів у більшості областей України було тимчасово припинено. З середини березня 2022 року, освіту в більшості регіонів України⁵²⁶ принаймні частково відновили. Зазвичай це відбувається дистанційно, діти можуть увійти до своїх класів з будь-якої точки України або навіть з-поза її меж. Вони також можуть скористатися спеціальною платформою для онлайн-викладання Всеукраїнської онлайн-школи, створеною в умовах кризи Covid-19.⁵²⁷ Вже на ранніх етапах конфлікту Міністерство освіти і науки України ухвалило *ПЛАН-концепт щодо функціонування системи освіти, сфери наукової та інноваційної діяльності України під час воєнного стану та відбудовчого періоду, пов'язаного з російською агресією*, який поступово оновлювався.⁵²⁸ Місія вітає всі ці кроки, які свідчать про справжні зусилля України щодо забезпечення права на освіту навіть у складних обставинах збройного конфлікту.

У той же час, Місія стурбована повідомленнями про те, що від початку конфлікту школи на територіях, які перебувають під ефективним контролем Росії, були перетворені на осередки пропаганди. Такі школи отримали від Міністерства освіти Росії посібники для вчителів з інструкціями, як виправдати напад Росії на Україну.⁵²⁹ Також повідомлялося, що в Криму місцеві школи заборонили викладання українською або кримськотатарською мовою.⁵³⁰ Така практика суперечить не лише праву на освіту, але й праву на свободу вираження поглядів та правам національних меншин.

2. ПРАВО НА ЗДОРОВ'Я

Право на здоров'я визнається в статті 12 МПЕСКП і статті 11 ПЄСХ, а для окремих категорій осіб - у статті 12 КЛДЖ, статті 24 КПД та статті 25 Конвенції про права осіб з інвалідністю. Питання охорони здоров'я також включені в Зобов'язання ОБСЄ (Відень 1989). Право на здоров'я передбачає свободу контролю за своїм здоров'ям і тілом, а також право на доступ до системи

⁵²⁵ Дивіться інформацію про напад на школу № 108 в Україні: смертельні атаки вбивають, травмують мирних жителів, *op. cit.*

⁵²⁶ У школах тринадцяти областей організоване дистанційне навчання, Укрінформ, 30 березня 2022 р., за адресою: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3441869-u-skolah-trinadcati-oblastej-organizovane-distancijne-navcanna.html>.

⁵²⁷ Дивіться сайт тут: <https://lms.e-school.net.ua/about>.

⁵²⁸ МОН ініціює створення міжнародної коаліції на підтримку освіти і науки в Україні, Міністерство освіти і науки України, 18 березня 2022 року за адресою: <https://mon.gov.ua/ukr/news/mon-iniciyue-stvorenniya-mizhnarodnoyi-koalitsiyi-na-pidtrimku-osviti-ta-nauki-ukraini>.

⁵²⁹ У школі анексованого Криму виправдовують війну Росії проти України – представництво президента України, *Крим.Реаліті*, 1 березня 2022 р., за адресою: <https://ru.krymr.com/a/news-propaganda-v-krymskih-shkolah/31730858.html>.

⁵³⁰ Агнешка Пікулицька-Вільчевська, Репресії Росії проти кримських татар передвіщають більш широкі репресії, *AlJazeera*, 12 березня 2022 р., на <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/12/russia-ukraine-crimean-entarte>.

охорони здоров'я, що забезпечує рівні можливості для людей досягнути найвищого досяжного рівня здоров'я.⁵³¹

У 2016 році, Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію 2286,⁵³² яка *«рішуче засуджує акти насильства, напади та погрози проти поранених і хворих, медичного та гуманітарного персоналу, що займається виключно наданням медичних послуг, їх транспортні засоби та обладнання, а також лікарні та інші медичні заклади»* (п. 1). Вона також закликає сторони у збройних конфліктах *«повністю виконувати свої зобов'язання згідно з міжнародним правом /.../ забезпечити повагу та захист медичного та гуманітарного персоналу, що займається виключно наданням медичних послуг, їх транспортні засоби та обладнання, а також лікарень та інших медичних закладів»* (пункт 2). Ще у 2016 році, відповідно до пункту 13 Резолюції, Генеральний секретар ООН видав рекомендації про заходи щодо запобігання актам насильства проти медичних працівників та установ.⁵³³ Близько 50 держав, у тому числі Україна, висловили свою підтримку цих двох документів у *Політичній декларації щодо захисту медичної допомоги під час збройних конфліктів*, виданій у 2017 році.⁵³⁴

Нинішній конфлікт поставив під загрозу функціонування системи охорони здоров'я в Україні та користування мешканцями України своїм правом на здоров'я. За період з 24 лютого по 29 березня 2022 року, система спостереження ВООЗ за нападами на охорону здоров'я (SSA) повідомила про 74 підтверджені атаки на ресурси охорони здоров'я – в результаті 60 з яких постраждали заклади охорони здоров'я, 10 - пацієнти, 11 - транспорт, 17 – медичний персонал, 8 - медичні товари, а також постраждав 1 склад.⁵³⁵ Ці цифри відповідають *grosso modo* цифрам, наданим УВКПЛ.⁵³⁶ Місія стурбована великими цифрами, які свідчать про те, що заклади охорони здоров'я могли стати цілями нападів умисно, або що плануванню операцій приділяється недостатньо уваги. Як вже було встановлено в цій доповіді, деякі з цих інцидентів, такі як напад на пологовий будинок в Маріуполі, є явним порушенням МГП та воєнними злочинами (стаття 8(2)(b)(ix) РС).⁵³⁷ Вони також порушують положення Резолюції 2286.

Крім того, Місія вказує на більш широкий вплив конфлікту на здоров'я людей та функціонування системи охорони здоров'я. УВКПЛ констатує *«збільшення загальної смертності серед*

⁵³¹ Док. ООН E/CN.4/2000/4, Загальний коментар № 14: Право на найвищий досяжний рівень здоров'я, 11 серпня 2000 р., п. 8.

⁵³² Док. ООН S/RES/2286(2016), *Захист цивільного населення під час збройного конфлікту*, 3 травня 2016 року.

⁵³³ UN Doc S/2016/722, Рекомендації Генерального секретаря, подані відповідно до пункту 13 резолюції 2286 (2016) Ради Безпеки щодо заходів щодо запобігання актів насильства, нападів і погроз проти поранених і хворих, медичного та гуманітарного персоналу, що займається виключно медичними обов'язками, їх транспортних засобів та обладнання, а також лікарень та інших медичних установ, а також для кращого забезпечення відповідальності та посилення їх захисту, 18 серпня 2016 року.

⁵³⁴ Текст доступний за посиланням: https://onu.delegfrance.org/IMG/pdf/political_declaration_-_31_october_2017_-_protection_of_medical_care_in_armed_conflicts.pdf.

⁵³⁵ Система спостереження за нападами на охорону здоров'я (SSA), ВООЗ, 29 березня 2022 р., за адресою: <https://extranet.who.int/ssa/Index.aspx#:~:text=Launched%20in%20December%202019%2C%20the,about%20attacks%20on%20health%20care.>

⁵³⁶ УВКПЛ, *Оновлення ММПЛУ, op. cit.*, пункт 17.

⁵³⁷ Міфи та реальність: напад Росії на пологовий будинок у Маріуполі як воєнний злочин, Truth Hounds, 16 березня 2022 року, за посиланням: <https://truth-hounds.org/en/myths-and-reality-russias-attack-on-a-maternity-hospital-in-mariupol-as-a-war-crime/>. Див. також розділ IV.F.12.а цього звіту.

цивільного населення в ряді обложених міст», пояснюючи це не лише бойовими діями, а й «стресом для /.../ здоров'я та /.../ порушенням або відсутністю надання медичної допомоги».⁵³⁸ Європейське регіональне бюро ВООЗ повідомило, що «багато медичних працівників самі переміщені або не можуть працювати. Близько 1,000 медичних закладів знаходяться поблизу лінії конфлікту або перебувають у зонах зміненого контролю. Наслідок цього – обмежений доступ або відсутність доступу до ліків, засобів та медичних працівників – означає, що лікування хронічних захворювань майже припинилося».⁵³⁹

У відповідь на ці труднощі, МОЗ України випустило різноманітні матеріали, які мають допомогти людям подолати деякі загрози своєму здоров'ю («Як впоратися зі стресом під час війни?», «Як подбати про себе якщо у вас серцево-судинні захворювання?», «Для ВІЛ-інфікованих», «Рутинна вакцинація під час війни» тощо).⁵⁴⁰ Також створено спеціальний канал у Telegram, через який усі ці матеріали, а також оновлена інформація про систему охорони здоров'я, доводиться до людей.⁵⁴¹ Місія, визнаючи труднощі із забезпеченням права на здоров'я під час збройного конфлікту, вітає ці ініціативи.

У той же час, Місія стурбована повідомленнями про те, що в деяких районах, які перебувають під ефективним контролем Росії, особливо в Криму, місцеве населення нібито не має доступу до лікарень (Арм'янськ, Красноперекопськ, Джанкой), які зарезервовані для лікування хворих і поранених російських солдатів. Хоча окупаційна влада може, відповідно до МГП, реквізувати цивільні лікарні, такий захід є правомірним, лише якщо потреби цивільного населення задовольняються альтернативними засобами (ст. 57 Женевської конвенції IV). Відмова в доступі до медичної допомоги або утруднення цього доступу шляхом вимагання від цивільних осіб звертатися до приватних клінік або лікарень, розташованих далеко від їхнього місця проживання, вважатиметься порушенням цього положення, а також права на охорону здоров'я.

3. ПРАВО НА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Право на соціальне забезпечення визнається статтями 9 і 10 МПЕСКП, статтею 12 ПЄСХ і, для окремих категорій осіб, статтею 26 КПД, статтею 11 КЛДЖ і статтею 28 Конвенції про права людини. На це право також посилаються зобов'язання ОБСЄ (Гельсінкі 1975, Відень 1989, Гельсінкі 1992). Право «охоплює право на доступ та збереження пільг /.../ без дискримінації з метою забезпечення захисту, серед іншого, від (а) відсутності доходу, пов'язаного з роботою, спричиненого хворобою, інвалідністю, материнством, трудовим каліцтвом, безробіттям, старістю або смертю члена сім'ї; (б) недоступного за вартістю доступу до медичної допомоги; (с) недостатньої підтримки сім'ї, особливо дітей та дорослих утриманців».⁵⁴²

⁵³⁸ УВКПЛ, Оновлення ММПЛУ, *op. cit.*, пункт 15.

⁵³⁹ Україна: 28 днів війни, 64 підтверджені напади на охорону здоров'я, постраждали 18 мільйонів людей, ВООЗ, 24 березня 2022 року, на <https://www.euro.who.int/en/media-centre/sections/press-releases/2022/ukraine-28-days-of-war,-64-verified-attacks-on-health-care,-and-18-million-people-affected>.

⁵⁴⁰ За посиланням: <https://moz.gov.ua/>.

⁵⁴¹ За посиланням: <https://t.me/mozofficial>.

⁵⁴² Док. ООН Е/С.12/ЖК/19, Загальний коментар № 19. Право на соціальне забезпечення, 4 лютого 2008 р., п. 2.

Нинішній конфлікт, особливо через масове переміщення населення, дуже ускладнив нормальну роботу сектору соціального забезпечення. До початку конфлікту, майже 25% видатків державного бюджету витрачалося на соціальне забезпечення, причому на пенсії за віком припадає половина цієї цифри. Таким чином, багато людей в Україні повністю залежать від соціального забезпечення та не мають альтернативного джерела доходу. Під час кризи Covid-19 восени 2021 року, в Україні створили єдиний список усіх одержувачів таких послуг та онлайн-систему заяв. Проте велика частина населення, наприклад літні люди, через нижчий рівень цифрової грамотності продовжують отримувати свої пільги через пошти чи банки.

На початку конфлікту, Міністерство соціальної політики України зіткнулося з труднощами у виплаті допомоги жителям країни, особливо тим, хто проживає в регіонах, які постраждали від війни. У своїй доповіді, опублікованій 1 березня 2022 року, Управління ООН з координації гуманітарних справ (УКГС) підтвердило, що *«постраждали первинні послуги, такі як /.../ соціальні платежі /.../»*.⁵⁴³ Найбільше постраждали найуразливіші особи, наприклад, літні люди. HelpAge International застерігає про *«ризик серйозного зниження доходів /для літніх людей/, оскільки майже кожна постраждала літня особа (99%) покладалася на пенсію як на основне джерело доходу, яке може бути порушено, якщо вони не зможуть отримати доступ до пунктів виплати»*.⁵⁴⁴

З того часу, здається, робота системи соціального забезпечення була значною мірою відновлена. Відповідно до спеціального законодавства, ухваленого Кабінетом Міністрів від 26 лютого 2022 року⁵⁴⁵ та доповненого згодом іншими нормативно-правовими актами,⁵⁴⁶ Україна запровадила механізми забезпечення старих платежів та запровадження нових пільг. Виплати соціального страхування надходять на банківський рахунок, або розподіляються через місцеві відділення Укрпошти. Для тих, хто терміново потребує допомоги, також створено новий електронний портал, яким уже користуються близько 23,000 осіб.⁵⁴⁷ Тим не менше, люди в регіонах, які постраждали від війни, а також деякі переміщені особи, стикаються з труднощами з доступом до виплат соціального страхування.

В особливо вразливому становищі перебувають жителі підконтрольних Росії територій, зокрема на сході України. Ще до початку конфлікту вони мали труднощі з отриманням виплат, оскільки їм доводилося це робити на підконтрольній Україні території.⁵⁴⁸ Ця модель виявилася

⁵⁴³ Flash Appeal. Цикл гуманітарної програми в Україні, березень-травень 2022 р., 1 березня 2022 р., ОКГП, за адресою: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-flash-appeal-march-may-2022-enukru>.

⁵⁴⁴ HelpAge International, Україна: літніх людей покидають та вони опиняються в ізоляції через загострення конфлікту з Росією, 24 лютого 2022 року, за адресою: <https://www.helpage.org/newsroom/latest-news/ukraine-older-people-face-abandonment-and-isolation-as-conflict-with-russia-intensifies/>.

⁵⁴⁵ Кабінет міністрів України, Постанова № 162 Про особливості виплати пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану, 26 лютого 2022 р. (змінено 21 березня 2022 р.).

⁵⁴⁶ Кабінет Міністрів України, Постанова № 204, “Про особливості призначення та використання грошової компенсації вартості одноразової натуральної допомоги “пакунок малюка” на період введення воєнного стану”, 21 березня 2022 року.

⁵⁴⁷ За посиланням: <https://edopomoga.gov.ua/>.

⁵⁴⁸ Пенсії для ВПО та осіб, які проживають на непідконтрольних Уряду територіях на сході України, брифінг ООН, січень 2020 р.

непрацездатною і не повинна використовуватися щодо будь-яких бенефіціарів системи соціального страхування, де б саме на території України вони не проживали.

4. ПРАВО НА ХАРЧУВАННЯ І ВОДУ

Право на харчування визнається в статті 11 МПЕСКП. Воно реалізується, *«коли кожен чоловік, жінка та дитина, поодиночі чи спільно з іншими, мають фізичний та економічний доступ у будь-який час до достатньої кількості їжі або засобів для її придбання»*.⁵⁴⁹ Таким чином, харчування має бути наявним, достатнім та доступним. Право на харчування *«також включає право на доступ до безпечної питної води»*.⁵⁵⁰

У своїй записці про вплив війни на продовольчу безпеку в Україні, опублікованій 25 березня 2022 року, Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) підкреслює, що *«безпосередній аспект продовольчої безпеки цього конфлікту пов'язаний з доступом до, а не з наявністю продуктів харчування»*.⁵⁵¹ Він також передбачає, що *«нестача продовольства очікується негайно або протягом наступних трьох місяців у більш ніж 40% випадків, і що постачання та доступ до продуктів харчування є важливою проблемою в усіх торгових секторах»*.⁵⁵² Основні обмеження пов'язані з можливою нестачею палива та іншої сільськогосподарської продукції (насіння, азотні добрива, пестициди та обладнання). У деяких частинах України також порушено доступ до води. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) повідомило, що *«понад 200 тисяч людей зараз не мають доступу до води в кількох населених пунктах Донецької області»*.⁵⁵³ Нестача є ще більш критичною в таких містах, як Маріуполь або Суми, де ситуація була описана як *«надзвичайно жахлива, жителі стикаються з критичною та потенційно смертельною нестачею їжі, води та ліків»*.⁵⁵⁴

Місія не отримала інформації про те, що під час конфлікту в Україні голодомор мирного населення використовується як цілеспрямована стратегія. Проте вона зазначає, що масове знищення об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення, або тривала облога міста, що супроводжується відмовою евакуювати цивільне населення через безпечні гуманітарні коридори та забезпечити чи зробити можливим безпечну доставку гуманітарної допомоги цій групі населення, може свідчити про те, що таку стратегію було застосовано. Місія нагадує, що голодомор може бути не лише порушенням МГП та воєнним злочином (стаття 8(2)(b)(xxv) РС), але також порушенням права на їжу та воду та злочином проти людяності (ст. 7(1)(b) РС).

⁵⁴⁹ Док. ООН E/C.12/1999/5, Загальний коментар 12, Право на достатнє харчування, 12 травня 1999 року, параграф 6.

⁵⁵⁰ Див. Документи ООН E/C.12/2002/11, Загальний коментар № 15. Право на воду (ст. 11 і 12 Пакту), 20 січня 2003 р.; A/RES/64/292, Право людини на воду та каналізацію, 3 серпня 2010 р.

⁵⁵¹ ФАО, Україна. Нотатка про вплив війни на продовольчу безпеку в Україні, 25 березня 2022 р., с. 5, <https://doi.org/10.4060/cb9171en>.

⁵⁵² Україна. Примітка про вплив війни на продовольчу безпеку в Україні, ФАО, 25 березня 2022 р., за адресою: <https://doi.org/10.4060/cb9171en>.

⁵⁵³ «Вторгнення в Україну: потреби продовжують зростати, а міста стикаються з «фатальним дефіцитом»; прорив, коли конвой ООН досяг Сум», Новини ООН, 18 березня 2022 р., за адресою <https://news.un.org/en/story/2022/03/1114232>.

⁵⁵⁴ Вторгнення в Україну, *op. cit.*

Місія також нагадує, що навіть у надзвичайній ситуації збройних конфліктів держави мають не лише негативний обов'язок утримуватися від втручання у реалізацію права на харчування, але також позитивні зобов'язання щодо запобігання, наскільки це можливо, втручання в це право з боку третіх сторін і повинні *«вжити необхідних дій для пом'якшення та припинення голоду»*.⁵⁵⁵ Особливу увагу слід приділяти потребам осіб у місцях, відрізаних від нормального доступу до їжі та води, а також потребам уразливих осіб, таких як вагітні жінки, маленькі діти або внутрішньо переміщені особи.

5. ПРАВО НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ

Право на безпечне довкілля прямо не закріплене в документах з прав людини. Тим не менш, у 2021 році Рада ООН з прав людини (з кількома державами, що утримались, в тому числі Росія) визнала, що мати чисте, здорове та стійке довкілля є окремим правом людини.⁵⁵⁶ Екологічні проблеми є частиною зобов'язань ОБСЄ (Гельсінкі 1992, Стамбул 1999 або Астана 2010). Існує тісний зв'язок між правом на здорове довкілля (що з'являється) та іншими правами людини, такими як право на життя та право на здоров'я. Було визнано, що ці права породжують певні зобов'язання щодо довкілля, незважаючи на існування (або відсутність) окремого права на здорове довкілля.⁵⁵⁷

У своїй доповіді, опублікованій 1 березня 2022 року, ОКГП зазначив, що конфлікт в Україні спричинив *«значні екологічні виклики для громадського здоров'я, включаючи забруднення вибухонебезпечними предметами, підвищення рівня радіації від Чорнобиля та палаючої нафтобази у Василькові»*.⁵⁵⁸ 3 березня 2022 року, 902 особи та 156 організацій із 75 країн підписали в рамках Екологічної асоціації з розбудови миру відкритий лист, у якому висловили стурбованість впливом конфлікту на території України на стан довкілля та здоров'я людей.⁵⁵⁹ Існує високий ризик того, що активні бойові дії та окупація частини української території Росією призведуть до такого ж погіршення екологічної ситуації, яке вже було задокументовано в Донецькій та Луганській областях.⁵⁶⁰ Аналітики прогнозують, що *«широкомасштабні руйнування, викликані російським вторгненням, /.../ призведуть до забруднення землі, води та населених територій, де вони можуть зберігатися та тривати, ймовірно, набагато довше, ніж цей конфлікт»*.⁵⁶¹

⁵⁵⁵ Док. ООН E/C.12/1999/5, *op. cit.*, пункт 6.

⁵⁵⁶ Док. ООН A/HRC/RES/48/13, *Право людини на чисте, здорове та стале довкілля*, 18 жовтня 2021 р.

⁵⁵⁷ Див. документ ООН. A/HRC/25/53, *Звіт незалежного експерта з питання зобов'язань щодо прав людини, пов'язаних із користуванням безпечним, чистим, здоровим і сталим навколишнім середовищем*, Джон Х. Нокс, *Звіт про картографування*, 30 грудня 2013 р., Розділ IV.

⁵⁵⁸ ОКГП, Flash Appeal. Цикл гуманітарної програми в Україні, березень-травень 2022 р., 1 березня 2022 р., с. 24.

⁵⁵⁹ Відкритий лист про екологічні виміри російського вторгнення в Україну, Екологічна асоціація з розбудови миру, 3 березня 2022 р., за адресою: <https://www.environmentalpeacebuilding.org/conferences/2nd-international-conference-on-environmental-peacebuilding/>.

⁵⁶⁰ Див. Довкілля Донбасу: невидимий фронт, звіт, Truth Hounds, 2021, за адресою: donbas-ecology-report-2021-truth-hounds_en.pdf.

⁵⁶¹ Крістіна Гук, Річард «Дрю» Маркантоніо, «Боротьба з екологічними ризиками в тумані війни», Бюлетень вчених-атомників, 10 березня 2022 р., на <https://thebulletin.org/2022/03/grappling-with-environmental-risks-in-the-fog-of-war/>.

Місія нагадує, що «умисне здійснення атаки, з усвідомленням того, що такий напад завдасть /.../ широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди природному середовищу, яка буде явно надмірною по відношенню до очікуваної конкретної та безпосередньої загальної військової переваги» є воєнним злочином (стаття 8(2)(b)(iv)). Такий акт також порушує право на безпечне довкілля та право на здоров'я.⁵⁶² МППЛ потенційно породжує більш широкий спектр зобов'язань, які включають, принаймні, зобов'язання утримуватися від будь-яких дій, які можуть мати тривалий негативний вплив на навколишнє середовище, і зобов'язання враховувати екологічні міркування при прийнятті рішень, у тому числі рішення про хід військових дій.

Д. ВПЛИВ КОНФЛІКТУ НА ВРАЗЛИВІ ГРУПИ

Нинішній конфлікт торкнувся населення України в цілому. Проте він мав конкретний, а іноді й особливо серйозний вплив на осіб, які належать до певних уразливих груп. Ці групи включають, але не обмежуються ними, жінок, дітей, літніх людей, людей з інвалідністю, національних та етнічних меншин, представників ЛГБТК або громадських наглядців (правозахисників та інших активістів). Крім того, сам конфлікт призвів до появи нових вразливих груп, зокрема, внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та біженців.⁵⁶³ Особливі потреби та проблеми, з якими стикаються особи, які належать до всіх цих уразливих груп, заслуговують на увагу. Під час кризи уразливі особи стають ще більш вразливими, але їх часто не помічають та ігнорують. Такого не повинно бути в Україні.

Основним принципом, застосовним до осіб, які належать до вразливих груп, є принцип недискримінації. Цей принцип закріплений у статті 26 МПГПП, статті 14 ЄКПЛ, Протоколі 12 до ЄКПЛ, статті Е ПЄСХ та статті 20 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Цей принцип накладає на держави зобов'язання не ставитися до тих, хто належить до вразливих груп, менш прихильно, ніж до інших людей, і враховувати особливі потреби таких осіб у всіх сферах життя. Відступ від дотримання принципу недискримінації не допускається. Положення про відступи прямо передбачають, що заходи, прийняті в надзвичайних ситуаціях, ніколи не можуть передбачати дискримінацію.

Держави також мають позитивне зобов'язання намагатися, наскільки це можливо, мінімізувати негативний вплив надзвичайних ситуацій, таких як збройні конфлікти, на вразливі групи. Зміст цього зобов'язання може бути визначений лише з урахуванням конкретних обставин. Подібно до права ЕСК, Місія в цій частині не обмежує свою увагу явними порушеннями МППЛ, але окреслює ширший вплив конфлікту на становище вразливих груп.

1. ЖІНКИ

Права жінок захищені загальними документами з прав людини та *Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок* (КЛДЖ). І Україна, і Росія є державами-учасницями КЛДЖ та

⁵⁶² Див. також документ ООН. E/CN.4/1992/26, Доповідь про ситуацію з правами людини в Кувейті під час іракської окупації, підготовлена паном Вальтером Каліном, 16 січня 1992 року, п. 208.

⁵⁶³ Оскільки сфера мандату Місії обмежена територією України, доповідь не містить окремого розділу про біженців.

Факультативного протоколу до неї. КЛДЖ закріплює для жінок широкий спектр прав людини та захищає їх від дискримінації.

У 2000 році Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію 1325 про жінок і мир і безпеку,⁵⁶⁴ яка закликає *«всі сторони збройного конфлікту повністю поважати міжнародне право, яке застосовується до прав і захисту жінок і дівчат, особливо як цивільних осіб»* (параграф 9) і закликає їх *«вжити спеціальних заходів для захисту жінок і дівчат від гендерного насильства, зокрема від зґвалтування та інших форм сексуального насильства, а також усіх інших форм насильства в ситуаціях збройного конфлікту»* (параграф 10).

Ці стандарти також знайшли відображення в зобов'язаннях ОБСЄ. У рішенні № 8/01 (Бухарест, 2001 р.) держави-учасниці підкреслили *«уразливість жінок, особливо в конфліктних і постконфліктних ситуаціях»* (параграф 3). У Рішенні № 15/05 про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок (Любляна, 2005 р.) вони зобов'язалися *«вжити всіх необхідних заходів для запобігання гендерному насильству щодо жінок та дівчат під час та після збройного конфлікту /.../, включаючи притягнення до відповідальності винних у злочинах /.../»* (п. 7).

Від самого початку нинішнього конфлікту лунають попередження про те, що збройні конфлікти зазвичай призводять до різкого зростання гендерного насильства. На наступний день після початку конфлікту, директор Amnesty International Україна Оксана Покальчук зробила прогноз про те, що конфлікт *«матиме негативний вплив на жінок у країні. Домашнє та сексуальне насильство зростає під час війни»*.⁵⁶⁵ Подальший розвиток подій підтвердив це передбачення. Звіти вказують на випадки гендерного насильства, пов'язаного з конфліктом, зокрема, зґвалтування, сексуального насильства чи сексуальних домагань. Жінки також піддаються підвищеному ризику торгівлі людьми і стикаються з труднощами під час отримання доступу до тієї медичної допомоги, яка є специфічною для їхньої статі.

З моменту початку конфлікту в Україні спостерігається зростання гендерного насильства. І Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба,⁵⁶⁶ і народний депутат України Леся Василенко⁵⁶⁷ звинуватили російські війська у зґвалтуванні та інших формах сексуального насильства. Один із інцидентів стався у місті Бровари поблизу Києва, де, як повідомляється, п'яний російський солдат увірвався в приватний будинок, убив господаря, а потім кілька разів зґвалтував його дружину в присутності її маленької дитини.⁵⁶⁸ Є звинувачення у зґвалтуваннях,

⁵⁶⁴ Док. ООН S/RES/1325 (2000), Жінки та мир і безпека, 31 жовтня 2000 року.

⁵⁶⁵ Майя Оппенгейм: «Сексуальне насильство як «зброя війни» буде зростати після вторгнення Росії, попереджають активісти», *The Independent*, 25 лютого 2022 року, за адресою: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/sexual-violence-women-russia-b2023618.html>.

⁵⁶⁶ «Міністр закордонних справ звинувачує російських солдатів у зґвалтуванні в українських містах», *Reuters*, 4 березня 2022 року, за адресою: <https://www.reuters.com/world/foreign-minister-accuses-russian-soldiers-rape-ukrainian-cities-2022-03-04/>.

⁵⁶⁷ Рорі Салліван, «Російські війська використовують зґвалтування як «інструмент війни», стверджує генеральний прокурор України», *The Independent*, 25 березня 2022 року, за адресою: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/russian-troops-rape-ukraine-allegation-b2043534.html>.

⁵⁶⁸ Міа Янкович, «Генеральний прокурор України каже, що російські військові зґвалтували жінку після того, як проникли в її будинок і вбили її чоловіка», *Business Insider*, 23 березня 2022 року, за адресою: <https://news.yahoo.com/ukraine-prosecutor-general-says-russian-114537176.html>.

у тому числі групових, скоєних російськими солдатами в багатьох інших регіонах України.⁵⁶⁹ Місія нагадує, що звалтування або інші форми сексуального насильства можуть становити як злочин проти людяності (стаття 7(1)(g) РС) так і воєнний злочин (стаття 8(2)(b)(xxii) РС. Усі звинувачення в таких діях мають бути належним чином розслідувані, а винні мають бути покарані.

На додачу до сексуального насильства, збройні конфлікти часто призводять до зростання кількості випадків домашнього насильства. Згідно зі звітом Amnesty International за 2020 рік про ситуацію в Донецькій та Луганській областях, домашнє насильство в постраждалих від конфлікту регіонах стрімко зросло: *«У 2018 році в Донецькій області відбулося зростання таких випадків на 76%, а в Луганській – на 158% порівняно із середнім показником за попередні три роки»*.⁵⁷⁰ Таке ж зростання може відбутися і в інших регіонах України, але наслідки від роз'єднання сімей через обов'язковий призов чоловіків 18-60 років ще потрібно оцінити.

Жінки також непропорційно постраждали від масового переміщення, спричиненого конфліктом. З 10 мільйонів людей, які покинули свої домівки починаючи з 24 лютого 2022 року, більшість становили жінки. Жінки з числа переміщених осіб опиняються у надзвичайно вразливому становищі, оскільки часто залишають майже все своє майно, відокремлені від рідних і травмовані війною. Міжнародні організації попереджають, що торговці людьми зловживають становищем самотніх жінок і дівчат і заманюють їх у пастку примусової проституції, рабства чи примусової праці.⁵⁷¹ Є повідомлення про спроби торгівлі людьми та примусу до проституції на кордонах з іншими країнами.⁵⁷² Жінки та дівчата, які пересуваються або перебувають у тимчасових укриттях, часто стають жертвами гендерного насильства.⁵⁷³

Жінки, які залишаються в Україні, також часто опиняються в тяжкому становищі. Відсутність доступу до соціальних послуг, у тому числі до шкіл, та порушення роботи громадських мереж збільшили тягар опіки для місцевих жінок, які відповідають за догляд за дітьми, інвалідами та літніми членами сімей. Крім того, за оцінками Фонду Народонаселення ООН (UNFPA),⁵⁷⁴ близько 80,000 жінок в Україні народять протягом наступних трьох місяців, причому велика кількість з них у невідповідних умовах, оскільки заклади охорони здоров'я в Україні стали недоступними. Відсутність належного догляду загрожує життю матерів та їх новонароджених дітей не лише під час пологів, а й після них. Також під обстріли потрапили деякі заклади охорони

⁵⁶⁹ Кора Енгельбрехт, «Повідомлення про сексуальне насильство за участю російських солдатів зростають, кажуть українські чиновники», *New York Times*, 29 березня 2022 року, за адресою: <https://www.nytimes.com/2022/03/29/world/europe/russian-soldiers-sexual-violence-ukraine.html>.

⁵⁷⁰ Не приватна справа: домашнє та сексуальне насильство щодо жінок у Східній Україні, *Amnesty International*, 11 грудня 2020 р., за адресою: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur50/3255/2020/en/>.

⁵⁷¹ «Підліток, який тікає з України, отримує допомогу від хрещеної матері Каліфорнії, та описує зустріч із торговцями людьми», *ABC7 News Bay Area*, 19 березня 2022 року, за адресою: <https://abc7.com/ukraine-war-teen-refugee-human-trafficking-poland/11665097/>.

⁵⁷² Кеті Феллон, Антонія Канді та Розабель Крін, «Активісти патрулюють кордон України, оскільки секс-торгівці націлились на жінок та дітей-втікачів», *The Guardian*, 24 березня 2022 року, за адресою: <https://www.theguardian.com/global-development/2022/mar/24/vigilantes-stalk-ukraine-border-as-sex-traffickers-target-seeing-women-and-childrens>

⁵⁷³ Гендерне насильство, гуманітарна допомога, 10 березня 2022 р.

⁵⁷⁴ Конфлікт посилює вразливість жінок і дівчат при зростанні гуманітарних потреб, UNFPA, 22 березня 2022 р., за адресою: <https://www.unfpa.org/ukraine-war>.

здоров'я, наприклад, Маріупольський пологовий будинок, що спричинило смерть матері та її новонародженої дитини.⁵⁷⁵ Конфлікт впливає не лише на фізичне здоров'я матерів та новонароджених, а й на їхнє психічне здоров'я. Ще одна проблема – обмежений доступ до засобів жіночої гігієни.

2. ДІТИ

Діти захищені загальними документами з прав людини та Конвенцією ООН про права дитини (КПД). І Україна, і Росія є державами-учасницями КПД та її перших двох Факультативних протоколів (ФП) – про участь дітей у збройних конфліктах та про торгівлю дітьми, дитячу проституцію та дитячу порнографію. Від цих документів відступ неможливий. Відповідно до статті 38 КПД, держави повинні *«поважати та забезпечувати повагу до норм міжнародного гуманітарного права, застосовних до них під час збройних конфліктів, які стосуються дитини»*.

З 1999 року, Рада Безпеки ООН активно займається захистом дітей у збройних конфліктах. У першій резолюції на цю тему вона визначила деякі з основних ризиків для дітей, пов'язаних із збройними конфліктами, зокрема, *«вбивство та каліцтва, сексуальне насильство, викрадення та примусове переміщення, вербування та використання дітей у збройних конфліктах з порушенням міжнародного права та напади на об'єкти, що охороняються міжнародним правом, включаючи місця, де зазвичай багато дітей, наприклад школи та лікарні»*.⁵⁷⁶ Хоча головна увага Ради Безпеки ООН та створеної нею Робочої групи з питань дітей та збройних конфліктів у 2015 році була зосереджена на дітях-солдатах, вони також займалися деякими іншими проблемами, з якими стикаються діти у збройних конфліктах.

Держави-учасниці ОБСЄ зобов'язалися *«активно заохочувати права та інтереси дітей, особливо в конфліктних і постконфліктних ситуаціях»* (Стамбул, 1999, пункт 28), і боротися з усіма формами насильства проти дітей, включаючи сексуальну експлуатацію (Рішення № 15/ 06 про боротьбу з сексуальною експлуатацією дітей – Брюссель 2006) та торгівлею дітьми (Рішення № 8/07 про боротьбу проти торгівлі людьми з метою трудової експлуатації – Мадрид, 2008).

Місія змогла підтвердити, що нинішній конфлікт вплинув на дітей різними способами. По-перше, серед безпосередніх жертв конфлікту – діти. Згідно із найнижчими оцінками, наданими ООН, за перший місяць війни загинуло 78 дітей, і 105 отримали поранення.⁵⁷⁷ Першими зафіксованими дітьми-жертвами стали брат і сестра Поліна (10 років) та Семен (5 років) Кудріни, які померли від травм, отриманих під час нападу на автомобіль їхньої родини 27 лютого 2022 року.⁵⁷⁸ Наймолодшою дитиною, яка стала жертвою конфлікту, стало немовля, яке померло під час пологів шляхом кесаревого розтину від жінки, яка постраждала в результаті нападу на

⁵⁷⁵ «Війна в Україні: вагітна жінка та дитина помирають після обстрілу лікарні», BBC, 14 березня 2022 р., за адресою: <https://www.bbc.com/news/world-europe-60734706>. Див. також розділ IV.F.12.а цього звіту.

⁵⁷⁶ Док. ООН S/RES/1261 (1999), Діти та збройний конфлікт, 30 серпня 1999 року, параграф 2.

⁵⁷⁷ «Більше половини дітей України переміщено через місяць війни», Новини ООН, 24 березня 2022 р., за адресою: <https://news.un.org/en/story/2022/03/1114592>.

⁵⁷⁸ Девід Мерсер, «Вторгнення в Україну: 5-річний хлопчик помер у лікарні через кілька днів після того, як російські війська розстріляли його сестру та батьків», повідомляє Sky News, 4 березня 2022 року, за посиланням: <https://news.sky.com/story/ukraine-invasion-boy-5-dies-in-hospital-days-after-sister-and-father-killed-by-russian-forces-reports-12557343>.

мариупольський пологовий будинок 9 березня 2022 року.⁵⁷⁹ Хоча законність усіх подібних інцидентів має визначатися чинними правилами МГП, велика кількість жертв серед дітей викликає занепокоєння щодо того, наскільки російські війська дотримуються зобов'язань, які випливають із статті 38 Конвенції. Навіть якщо вони самі не є безпосередніми жертвами, багато дітей втрачають своїх родичів у конфлікті. У таких дітей родинне життя буде назавжди зруйноване.

По-друге, за даними ООН, з 24 лютого 2022 року, понад половина населення України до 18 років, тобто 4,3 із 7,5 мільйонів осіб, були переміщені. Понад 1,8 мільйони перетнули кордони, а решта 2,5 мільйони ВПО залишаються на території України.⁵⁸⁰ Більшість дітей їдуть із сім'ями, але є також випадки, коли неповнолітні без супроводу самотійно дісталися безпечного місця.⁵⁸¹ До початку конфлікту, майже 100 тисяч дітей в Україні проживали в закладах (інтернатах та школах-інтернатах), і деякі з них відтоді залишилися одні. Масове переміщення наражає дітей на численні ризики: ризик бути вбитим або пораненим під час переміщення, ризик торгівлі людьми та експлуатації, ризик дитячої праці, ризик примусового призову на військову службу чи ризик гендерного насильства.⁵⁸² Необхідно вжити відповідних заходів для захисту дітей від цих ризиків, наскільки це можливо.

По-третє, конфлікт призводить до великомасштабного руйнування та порушення життєво важливих послуг, таких як постачання їжі, води та електроенергії, або надання медичної допомоги. ЮНІСЕФ уже звернула увагу на зниження рівня вакцинації дітей від таких хвороб як кір та поліомієліт, і застерігає від ризику спалахів захворювань, яким можна запобігти за допомогою вакцин, особливо в укриттях.⁵⁸³ Конфлікт також впливає на доступ до освіти, як описано вище в розділі V.C.1. Крім того, з моменту його спалаху процедури усиновлення були в основному призупинені, а десятки дітей, усиновлених сімейними парами з-за кордону, не можуть покинути заклади опіки. Водночас з'являються повідомлення про те, що дітей-сиріт війни пропонують на усиновлення.⁵⁸⁴ Україна також є популярним місцем для іноземного сурогатного материнства через простоту адміністративної процедури. За оцінками, щороку там народжується приблизно 2,000-2,500 немовлят через сурогатне материнство.⁵⁸⁵ Більшість дітей, народжених з

⁵⁷⁹ Алекс Стамбо, «Вагітна жінка та її дитина загинули після вибуху мариупольського пологового будинку», *CNN*, 14 березня 2022 року, за адресою: <https://edition.cnn.com/2022/03/14/europe/mariupol-pregnant-woman-baby-death-intl/index.html>.

⁵⁸⁰ ЮНІСЕФ, Більше половини, *op. cit.*

⁵⁸¹ Діти, які тікають від війни в Україні з підвищеним ризиком торгівлі людьми та експлуатації, ЮНІСЕФ, 19 березня 2022 р., за адресою: <https://www.unicef.org/press-releases/children-fleeing-war-ukraine-heightened-risk-trafficking-and-експлуатація>.

⁵⁸² Діти тікають, *op. cit.*

⁵⁸³ Більше половини дітей України, *op. cit.*

⁵⁸⁴ Кетрін Джойс, «Діти та усиновлення України: чи повториться потворна історія?», *Salon*, 22 березня 2022 року, за адресою: <https://www.salon.com/2022/03/22/ukraines-kids-latest-target-for-the-christian-adoption-industry/>.

⁵⁸⁵ Кіреті Хорсі, Заїна Махмуд, «Українські сурогати: дивовижна тиша», *BioNews*, 7 березня 2022 р., за адресою: https://www.bionews.org.uk/page_162770.

початку конфлікту, зараз перебувають в Україні, оскільки їхні батьки не хочуть або не можуть в'їхати до країни.⁵⁸⁶

По-четверте, були звинувачення в тому, що Російська Федерація розглядає можливість призову на військову службу в Україні хлопців віком до 18 років з Росії та, можливо, також з Криму.⁵⁸⁷ Такий призов, якщо він буде здійснений, становитиме собою явне порушення статей 1-3 ФП до КПД, за допомогою яких держави встановлюють мінімальний вік обов'язкового та добровільного призову до своїх національних збройних сил у 18 років і повинні «вжити всіх можливих заходів, щоб військовослужбовці, які не досягли 18-річного віку, не брали безпосередньої участі у бойових діях» (стаття 1).⁵⁸⁸

3. ЛІТНІ ЛЮДИ

Особи похилого віку не захищені жодним конкретним договором про права людини. Тим не менше, загальні документи з прав людини застосовуються до них у повному обсязі, і їх положення слід тлумачити у світлі документів м'якого права щодо літніх людей, таких як *Принципи ООН щодо літніх людей*.⁵⁸⁹ Літні люди становлять майже чверть населення України. Місія отримала повідомлення про те, що багато з них сильно постраждали від конфлікту.

Деякі літні люди стали безпосередніми жертвами конфлікту. Обставини деяких із цих інцидентів свідчать про те, що літні люди могли бути обрані мішенню умисно, і стали жертвами позасудового вбивства. Як повідомляється, 28 лютого 2022 року літня пара загинула в автомобілі, обстріляному коло міста Макарів поблизу Києва.⁵⁹⁰ 19 березня 2022 року російські військові вбили літню жінку, а її чоловіка поранили, коли вони їхали на велосипедах до місцевої лікарні в місті Тростянець на Сумщині.⁵⁹¹ Повідомляється, що 26 березня 2022 року ще одна літня пара була застрелена, коли намагалася виїхати з села Мар'їнка на машині.⁵⁹² Крім того, 11 березня 2022 року російський танк завдав удару по будинку престарілих у місті Кременна Луганської області, в результаті чого загинули 56 осіб. Уцілілих 15 осіб переміщено до обласного будинку

⁵⁸⁶ Ребекка Райт та Ольга Коновалова, «Під воєнним Києвом немовлята, народжені від батьків-іноземців через сурогатне материнство, ховаються у підвалі», CNN, 15 березня 2022 р., за адресою: <https://edition.cnn.com/2022/03/14/europe/ukraine-surrogate-babies-shelter-intl-cmd/index.html>.

⁵⁸⁷ Майкл Старр, «Україна звинувачує Росію в підготовці призовників із молодіжного руху», *Jerusalem Post*, 20 березня 2022 року, за адресою: <https://www.jpost.com/international/article-701802>.

⁵⁸⁸ При ратифікації ФП Російська Федерація заявила, що «відповідно до законодавства Російської Федерації громадяни, які не досягли 18-річного віку, не можуть бути призвані на військову службу до Збройних Сил Російської Федерації та з ними не можуть укладатися контракти на військову службу».

⁵⁸⁹ Док. ООН A/RES/46/91, Впровадження Міжнародного плану дій щодо старіння та пов'язаних заходів, 16 грудня 1991 року.

⁵⁹⁰ «Літню цивільну українську пару підірвали у власній машині під час абсолютно неспровокованої атаки російського танка «спеціальних миротворчих сил», *DailyMail*, 8 березня 2022 року, за адресою: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-10590863/Ukraine-war-Elderly-civilian-couple-blown-car-Russian-tank.html>.

⁵⁹¹ Обстріл подружжя пенсіонерів, які їхали на велосипедах у лікарні - на Сумщині розпочато провадження, Офіс Генерального прокурора, 22 березня 2022 року, за адресою: <https://gp.gov.ua/ua/posts/obstril-podruzzya-pensioneriv-yaki-yixali-na-velosipedax-u-likarnyu-na-sumshhni-rozpocato-provadzennya>.

⁵⁹² Обстріли населених пунктів Донецчини авіабомбами та реактивною артилерією - розпочато 12 кримінальних проваджень, Офіс Генерального прокурора, 27 березня 2022 року, за адресою: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/obstrili-naselenix-punktiv-doneccini-aviai-reaktivnoyu-artilerijeyu-rozpocato-12-kriminalnix-provaden>.

престарілих, що знаходиться на окупованій території.⁵⁹³ Так само, усі ці інциденти повинні бути розслідувані та розглянуті у світлі застосовних норм МГП.

Серед непрямих жертв конфлікту ще більше літніх людей. Через слабкий стан здоров'я та труднощі пересування їм часто важко втекти в безпечне місце, і вони залишаються на самоті без піклування. Деякі з них відмовляються від евакуації. Ті, хто залишився, або кого залишили, опиняються без доступу до їжі, питної води, життєво важливих ліків та медичної допомоги. Оскільки більшість із них покладається на пенсію за віком як основне джерело доходу, порушення системи соціального захисту або неможливість отримати доступ до пунктів оплати становить серйозну загрозу їхньому життю.⁵⁹⁴ Літні люди з підвищеною вразливістю (наприклад, літні люди з інвалідністю) опиняються в особливо складних умовах.

Згідно з опитуванням, проведеним HelpAge у східній частині України на початку березня 2022 року, 91% опитаних літніх людей потребували допомоги з продовольством; 79% мали труднощі з доступом до достатньої кількості чистої питної води; 75% потребували засобів гігієни (зубної пасти, мила, підгузків для дорослих, туалетного паперу); 91% зіткнулися з перебоями в подачі електроенергії та відсутністю достатнього опалення; а 34% потребували термінового лікування хронічних захворювань.⁵⁹⁵ Держава, яка контролює територію, на якій проживають ці особи, має позитивне зобов'язання намагатися задовольнити ці потреби, наскільки це можливо.

4. ЛЮДИ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Люди з інвалідністю захищені загальними документами з прав людини та Конвенцією ООН про права людей з інвалідністю (КПЛІ), державами-учасницями якої є і Україна, і Росія. Україна також ратифікувала ФП до КПЛІ. Відступи від цієї Конвенції не дозволяються. Її стаття 11 зобов'язує держави *«вжити відповідно до своїх зобов'язань за міжнародним правом, включаючи міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини, усі необхідні заходи для забезпечення захисту та безпеки людей з інвалідністю в ситуаціях ризику, включаючи ситуації збройного конфлікту /.../»*.

У 2019 році, Рада Безпеки ООН одноголосно (включаючи Росію) прийняла Резолюцію 2475(2019) про захист інвалідів під час конфлікту.⁵⁹⁶ Посилаючись на статтю 11 КПЛІ, резолюція закликає всі сторони збройного конфлікту *«вжити заходів відповідно до своїх чинних міжнародно-правових зобов'язань щодо захисту цивільного населення, у тому числі інвалідів, та запобігання насильству та зловживанням щодо цивільного населення в ситуаціях збройного конфлікту, включаючи вбивство та каліцтво, викрадення та катування; а також згвалтування та інші форми сексуального насильства у конфліктних та постконфліктних ситуаціях»* (параграф 1).

⁵⁹³ «Російський напад забрав життя 56 мешканців будинку престарілих на сході України, заявив регіональний чиновник», CNN, 20 березня 2022 року за посиланням: https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-putin-news-03-20-22/h_d4e310461013be01dd92f2da81c24314.

⁵⁹⁴ Україна: літні люди стикаються з самотністю та ізоляцією через посилення конфлікту з Росією, HelpAge, 24 лютого 2022 р., за адресою: <https://www.helpage.org/newsroom/latest-news/ukraine-older-people-face-abandonment-and-isolation-as-conflict-with-russia-intensifies/>,

⁵⁹⁵ Східна Україна: Потреби літніх людей – 4 березня 2022, HelpAge, за адресою:

<https://www.helpage.org/silo/files/rFPid-needs-assessment-of-older-people-in-eastern-ukraine.pdf>.

⁵⁹⁶ Док. ООН S/RES/2475(2019), *Захист осіб з інвалідністю в умовах конфлікту*, 20 червня 2019 року.

Сторони збройного конфлікту також зобов'язані дозволяти та сприяти безпечному, своєчасному та безперешкодному гуманітарному доступу до всіх людей, які потребують допомоги (параграф 3). Крім того, резолюція підкреслює зобов'язання держав вживати всіх належних заходів для ліквідації дискримінації та маргіналізації за ознакою інвалідності в ситуаціях збройного конфлікту (параграф 8).

До початку конфлікту в Україні проживало понад 2,7 мільйони осіб з інвалідністю. З 24 лютого 2022 року, вони стали ще однією вразливою групою, яка серйозно постраждала від конфлікту. Так само, як і літні люди, вони часто залишаються в небезпечних районах, коли решта населення виїжджає, тому що вони або не бажають, або (часто) не можуть втекти в безпечне місце. Згідно з інформацією, отриманою від громадських організацій, *«евакуація дорослих з інвалідністю проводиться в індивідуальному порядку та на несистемній основі лише НУО та волонтерами, які не мають достатньо коштів та можливостей для масової евакуації людей»*.⁵⁹⁷ Деякі люди з інвалідністю могли б перебратися до укриттів, але багато укриттів не пристосовані до потреб таких осіб і, таким чином, для багатьох з них є недоступними. Звукові попередження недоступні для глухих. Відомо принаймні про один випадок позасудового вбивства інваліда (розділ V.B.1).

Неевакуйовані люди з інвалідністю, особливо ті, що перебувають у зонах активних бойових дій, зазнають ізоляції, не мають доступу до їжі, питної води, ліків чи опалення, позбавлені електроенергії та мають труднощі з отриманням соціальних виплат. Це стосується як осіб, які проживають самотійно, так і тих, хто перебуває в спеціальних закладах-інтернатах.⁵⁹⁸ Деякі з цих закладів, наприклад, Оскольський психоневрологічний інтернат в Харківській області, потрапили під обстріл.⁵⁹⁹ Особи з розумовими вадами стикаються з особливими проблемами через їх обмежену здатність розуміти ситуацію та співпрацювати з тими, хто надає їм допомогу. Інформація про надзвичайні ситуації не надається у легких для читання та інших форматах, доступних для осіб з інтелектуальними порушеннями. Дефіцит медикаментів, медичного обладнання та медичного персоналу в деяких місцях є критичним. Янніс Вардакастаніс, голова Міжнародного альянсу людей з інвалідністю, назвав цю ситуацію *«потенційною гуманітарною кризою всередині кризи»*.⁶⁰⁰

В той час, як одні люди з інвалідністю залишаються за місцем проживання, інші покинули свої домівки. У звітах зазначено, що близько однієї п'ятої домогосподарств ВПО має принаймні одну людину з інвалідністю.⁶⁰¹ Подібну частку можна очікувати і серед українців, які перетнули кордони. Проте, інформація з контрольно-пропускних пунктів та імміграційного контролю рідко буває доступною, а інформація про переселення та гуманітарну підтримку не надається у

⁵⁹⁷ Інформація надана авторам звіту Коаліцією НУО.

⁵⁹⁸ Ребекка Томас, «Сотні бездомних працівників та пацієнтів, які живуть у психіатричних лікарнях в Україні», *The Independent*, 14 березня 2022 року, за адресою: <https://www.independent.co.uk/news/health/homeless-staff-hospitals-ukraine-b2034089.html>.

⁵⁹⁹ Холлі Бенкрофт, «Україна стверджує, що Росія бомбила психіатричну лікарню з 330 людьми всередині», *The Independent*, 11 березня 2022 року, за адресою: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-ukraine-psychiatric-hospital-latest-b2033633.html>.

⁶⁰⁰ Алена Білінг, «Особи з інвалідністю в Україні стикаються з «кризою в кризі», *Euractiv*, 15 березня 2022 р.

⁶⁰¹ МОМ, Дані ВПО в Україні – загальне опитування населення, березень 2022 р. Попередні висновки, 16 березня 2022 р.

відповідних форматах. Повідомляється, що в перші тижні конфлікту чоловіків з інвалідністю або чоловіків, які доглядали родичів-людей з інвалідністю, зупиняли на кордонах через обов'язковий призов чоловіків (18-60 років) і невизначеність, пов'язану із звільненням від призову. Наскільки ми розуміємо, ця невизначеність була значною мірою розсіяна завдяки ухваленню нових правових актів у середині березня 2022 року.⁶⁰²

5. НАЦІОНАЛЬНІ ТА ЕТНІЧНІ МЕНШИНИ

Права етнічних меншин визнаються у статті 27 МПГПП, від якої Україна відступила, та в Рамковій конвенції про захист національних меншин, державою-учасницею якої є Україна, але не є Росія. Принцип недискримінації, викладений у МППЛ, є ключовим для тлумачення прав етнічних та національних меншин. Захист національних меншин також займає важливе місце серед зобов'язань ОБСЄ (Відень 1989, Копенгаген 1990, Женева 1991, Будапешт 1994, Стамбул 1999). Крім того, держави-учасниці ОБСЄ неодноразово наголошували на важливості захисту ромів та сінті, які проживають на території багатьох європейських держав, у тому числі й України.⁶⁰³

В Україні проживає багато національних та етнічних меншин. Перший (і поки єдиний) національний перепис населення України відбувся у 2001 році.⁶⁰⁴ Згідно з його результатами, 17% населення визначено як етнічні росіяни, також перепис показав 16 інших національних та етнічних меншин, таких як білоруси, кримські татари, греки, євреї та молдавани, з часткою населення менше 1%. Склад населення, швидше за все, змінився з 2001 року, особливо через окупацію Росією Криму та Донецької та Луганської областей у 2014-2022 роках. У 2021 році, в Україні був прийнятий Закон про корінні народи,⁶⁰⁵ який надає особливі права кримським татарам, караїмам і кримчакам, які проживають переважно в Криму.

Конфлікт на території України зачепив національні та етнічні меншини. Військові дії відбуваються в багатьох регіонах з компактним проживанням малочисельних меншин. Вони ставлять під загрозу як життя цих людей, так і їхню самобутну культуру та мову. Крім того, під час військових операцій пошкоджуються культурні об'єкти та історичні цінності. На південному сході країни проживає велика кількість етнічних та національних меншин, які опинилися в районах інтенсивних бойових дій. Наприклад, в районі Маріуполя проживає близько 80 тисяч греків. Повідомляється, що щонайменше 10 з них загинули в результаті російських бомбардувань у лютому 2022 року. Відтоді, кількість жертв зростає. В районі Маріуполя також проживають тюркомовні уруми. Багато з них оточені в цьому районі з мінімальними можливостями для

⁶⁰² Кабінет Міністрів України, Постанова № 264 Про внесення змін до Правил перетину державного кордону громадянами України, 15 березня 2022 р.; Закон України № 2122-IX Про внесення змін до деяких законів України щодо звільнення від військової служби осіб з інвалідністю та осіб, які доглядають за особами з інвалідністю і хворими дітьми, 15 березня 2022 року.

⁶⁰³ Див. Рішення № 3/03 про План дій щодо покращення становища ромів та сінті в зоні ОБСЄ (Маастрихт, 2003 р.), Рішення № 6/08 про посилення зусиль ОБСЄ щодо виконання Плану дій щодо покращення становища ромів та сінті в зоні ОБСЄ (Гельсінкі, 2008 р.) та Рішення № 8/09 про посилення зусиль ОБСЄ для забезпечення сталої інтеграції ромів та сінті (Афіни, 2009 р.).

⁶⁰⁴ Всеукраїнський перепис населення '2001, Державний комітет статистики України, за адресою: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/ukr/results/>.

⁶⁰⁵ Закон України № 38 Про корінні народи України, 1 липня 2021 року.

евакуації, або зовсім без них.⁶⁰⁶ У майже повністю зруйнованому обстрілами містечку Волноваха Донецької області проживають етнічні українці, росіяни, вірмени, греки та євреї. Військові дії торкнулися переважно російськомовних міст, таких як Харків, Херсон чи Мелітополь.

На підконтрольних Росії територіях порушуються права національних і етнічних меншин, а також корінних народів, зокрема в Криму та в частині Донецької та Луганської областей. Порушення відбуваються з 2014 року, і особливо стосуються прихильників єдності України, таких як етнічні українці чи кримські татари. Ці репресії посилилися після початку конфлікту, кілька представників національних чи етнічних меншин були заарештовані, як правило, за звинуваченнями у державній зраді або фінансуванні тероризму.⁶⁰⁷ Є також повідомлення про дискримінацію ромів, але вони в першу чергу стосуються ситуації, коли ромські біженці покинули Україну і стикаються з труднощами через відсутність документів, що посвідчують особу.⁶⁰⁸

6. ЛГБТК-ОСОБИ

ЛГБТК-особи захищені загальними документами про права людини. Принцип недискримінації забороняє дискримінацію за сексуальною орієнтацією або гендерною ідентичністю словами «за іншою ознакою» (ст. 26 МПГПП, стаття 14 ЄКПЛ).⁶⁰⁹ *Джок'якартські принципи*, оприлюднені в 2006 році, є корисним інструментом тлумачення загальних положень прав людини у справах, пов'язаних із ЛГБТК.⁶¹⁰ Ці принципи, зокрема, підтверджують, що «кожен має право користуватися всіма правами людини без дискримінації на основі сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності» (Принцип 2) і що «кожна особа, незалежно від сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності, має право на особисту недоторканість та захист з боку держави від насильства чи тілесних ушкоджень, завданих урядовими чиновниками чи будь-якою особою чи групою» (Принцип 5).

ЛГБТК-особи відчують особливу стурбованість і загрозу через напад Росії на Україну. Якщо в Україні з роками їхній правовий статус поступово покращується, то Росія пішла протилежним шляхом, постійно посилюючи обмеження, що накладаються на таких осіб. З 2013 року, в результаті прийняття нового законодавства про заборону так званої пропаганди нетрадиційних сексуальних стосунків, правове становище ЛГБТК в Росії стрімко погіршилося.⁶¹¹ З 2014 року, дію законодавства про боротьбу з ЛГБТК поширили на території, що знаходяться під ефективним

⁶⁰⁶ Катерина Гертель, Національні меншини України, потрапили в пастку війни: випадки етнічних греків та болгар, *блог ЕСМІ меншин*, 23 березня 2022 р., за адресою: <https://www.ecmi.de/infochannel/detail/ecmi-minorities-blog-ukraines-national-minorities-trapped-by-the-war-the-cases-of-ethnic-greeks-and-bulgarians>.

⁶⁰⁷ Кримський півострів у смуті, *op. cit.*

⁶⁰⁸ Андрій Поповичу, «Українські ромські біженці розповідають про дискримінацію на шляху до безпеки», *AlJazeera*, 7 березня 2022 р., за адресою: <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/7/ukraines-roma-refugees-recount-discrimination-on-route-to-safety>.

⁶⁰⁹ Див. ЄСПЛ, *Фретте проти Франції*, заява №. 36515/97, рішення від 26 лютого 2002 р., п. 32; *Ідентоба та інші проти Джорджії*, заява №. 73235/12, рішення від 12 травня 2015 р., п. 96; Док. ООН ССР/С/119/Д/2172/2012, *Дж. проти Австралії*, 28 червня 2017 р., п. 7.12.

⁶¹⁰ Текст доступний за адресою: <http://yogyakartaprinciples.org/>,

⁶¹¹ Хейлі Отт, «Деякі ЛГБТК-українці бояться порушень прав людини, якщо Росія залишиться: «Ми будемо боротися»», *CBS News*, 24 лютого 2022 року, за адресою: <https://www.cbsnews.com/news/ukraine-lgbtq-fear-human-rights-abuses-if-russia-invades/>

контролем Росії, тобто на Крим, де діє російське законодавство, та так звані Донецьку та Луганську «народні республіки», які прийняли практично ідентичне законодавство.⁶¹² Більше того, на всіх територіях, які перебувають під контролем Росії, кількість насильницьких актів, мотивованих гомофобією, зростає, і, до них, схоже, здебільшого ставляться поблажливо.

Напад Росії на Україну глибоко стурбував українську ЛГБТК-спільноту. Існує загальне побоювання, що у регіонах, які підпадуть під російський контроль, може бути прийнято законодавство проти гомосексуалізму. Також ходили чутки, що представники ЛГБТК фігурують у списку осіб, які підлягають вбивству або відправленню до таборів, які нібито мають при собі російські збройні сили.⁶¹³ Більше того, у своїй проповіді 6 березня 2022 року Московський патріарх Кирило назвав гей-паради серед головних «гріхів», які змусили Росію провести спецоперацію в Україні.⁶¹⁴ Ця ситуація змусила багатьох представників ЛГБТК-спільноти або приєднатися до Збройних сил України, або спробувати залишити країну. Для тих ЛГБТК-осіб, які залишаються в країні і не вступають до військових лав, у кількох містах України створені спеціальні притулки. Однак, ці притулки можуть сприяти підвищенню помітності та вразливості ЛГБТ-спільноти. 1 березня 2022 року на один із притулків (у Києві) було здійснено напад, а чотирьох присутніх ЛГБТК-осіб побили невідомі.⁶¹⁵ Цей інцидент має бути належним чином розслідуваний, а винні притягнені до відповідальності.

Транс-особи також стикалися з особливими труднощами. Повідомлялося, що від початку конфлікту сотні з них намагалися перетнути український кордон.⁶¹⁶ Однак, деяким з них заборонили це зробити, і вони були змушені приєднатися до збройних сил, незважаючи на їхній юридичний статус жінки за документами. З подібними труднощами зіткнулися транс-особи, які втратили свої документи, або які через тривалу бюрократичну процедуру ще не мають документів, що відображають їхній новий гендер. Така ситуація сталася з трансгендером Борисом Кругловим (співачка Zi Famelu, Zianzha), який застряг на кордоні через позначку чоловічої статі в паспорті, але врешті зумів виїхати з України.⁶¹⁷ Транс-люди повідомляють, що під час перетину кордону щодо них проводять персональні тілесні огляди, що в деяких випадках може вважатися принизливим поведінням. Більше того, через закриття аптек і нестачу ліків у

⁶¹² Стаття 6.22 Луганського Кодексу про адміністративні правопорушення ((Стаття 6.22. Пропаганда нетрадиционных сексуальных отношений среди несовершеннолетних

⁶¹³ Алекс Купер, «Державний департамент: Росія має «списки вбивств», які можуть включати українців ЛГБТК+», адвокат, 22 лютого 2022 року, за адресою: <https://www.advocate.com/world/2022/2/22/state-dept-russia-has-kill-lists-may-clude-lgbtq-ukrainians>.

⁶¹⁴ Патріаршая проповедь в Неделю сыропустную после Литургии в Храме Христа Спасителя, Московский Патриархат, 6 марта 2022, за адресою: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5906442.html?fbclid=IwAR364NBBGQmorRmudkkzXlVaceABe6WQtuFJ-vq58lWFDEJXc9QiGKgRdwQ>.

⁶¹⁵ Майкл К. Лейверс, «На чотирьох українських ЛГБТК-активістів напали всередині київського офісу», Вашингтон Блейд, 1 березня 2022 року, за адресою: <https://www.washingtonblade.com/2022/03/01/four-ukraine-lgbtq-activists-attacked-inside-kyiv-office/>

⁶¹⁶ Нельсон С.Дж., «Психично я все ще в Україні»: троє трансукраїнців про труднощі війни», *Them*, 18 березня 2022 р., за адресою: <https://www.them.us/story/trans-ukranians-war-refugees>.

⁶¹⁷ «Відомий трансгендерній співачці заборонили виїзд з України», *Generico*, 6 березня 2022 року, за адресою: <https://generico.ru/2022/03/06/famous-transgender-singer-not-allowed-to-leave-ukraine/>.

деяких транс-людей почалася нестача гормонів, що може мати шкідливий вплив на їхнє здоров'я.⁶¹⁸

7. НАГЛЯДАЧІ (ПРАВОЗАХИСНИКИ ТА ІНШІ АКТИВІСТИ)

Ще одна категорія вразливих осіб включає правозахисників/правозахистниць та інших активістів/активісток, які здійснюють функції громадського контролю не лише в мирний час, а й під час війни. Їхнє головне завдання – стежити за ситуацією, виявляти та оприлюднювати правду про спірні події та привертати увагу до будь-яких порушень, які вони можуть виявити. Такі дії роблять їх непопулярними серед органів влади та вразливими до помсти та репресій. Через свою підвищену вразливість, вони потребують спеціального захисту МППЛ.

У 1998 році, Генеральна Асамблея ООН прийняла *Декларацію про правозахисників*.⁶¹⁹ У Декларації наголошується, що «кожен має право, окремо та разом з іншими, сприяти захисту та реалізації прав людини та основоположних свобод на національному та міжнародному рівнях» (стаття 1). Вона містить перелік прав, якими користуються правозахисники. У Декларації також чітко зазначається, що держави «вживають усіх необхідних заходів для забезпечення захисту з боку компетентних органів кожної особи, /.../ від будь-якого насильства, погроз, помсти, де-факто чи де-юре негативної дискримінації, тиску чи будь-яких інших свавільних дій внаслідок законної реалізації нею прав, зазначених у цій Декларації» (стаття 12(2)).

Важливу роль, яку відіграють активісти, та необхідність їх посиленого захисту неодноразово підтверджували держави-учасниці ОБСЄ (Гельсінкі 1975, Мадрид 1983, Відень 1989, Будапешт 1994).

Нинішній конфлікт ускладнив становище правозахисників та інших активістів, особливо тих, хто проживає на територіях, які фактично контролюються Росією. В Криму, декілька кримськотатарських активістів були заарештовані за сумнівними звинуваченнями, такими як державна зрада або фінансування тероризму. УВКПЛ зазначила, що «зростає занепокоєння щодо можливих репресій проти активістів і помсти їм у районах, окупованих російськими збройними силами».⁶²⁰ Ці занепокоєння видаються цілком обґрунтованими, оскільки декілька правозахисників та інших активістів уже зникли безвісти або загинули на новоокупованих територіях (розділ V.B.1). УВКПЛ також зазначає, що «через триваючі бойові дії та широкомасштабне переміщення, багато правозахисників не змогли виконувати свою правозахисну роботу, що мало негативні наслідки для вразливих груп, які вони підтримують».⁶²¹

⁶¹⁸ Лоренцо Тондо, «Мене не триматимуть у полоні»: трансгендерних жінок завертають на кордонах України», *The Irish Times*, 22 березня 2022 року, за адресою: <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/i-will-not-be-held-prisoner-the-transgender-women-turned-back-at-ukraine-s-borders-1.4833204>.

⁶¹⁹ Генеральна Асамблея ООН, *Декларація про право та відповідальність окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основоположні свободи*, 8 березня 1999 р., UN Doc. A/RES/53/144.

⁶²⁰ УВКПЛ, Оновлення ММПЛУ, op. cit., пункт 1.

⁶²¹ УВКПЛ, Оновлення ММПЛУ, op. cit., пункт 1.

8. ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ (ВПО)

Внутрішньо переміщені особи — це «особи чи групи осіб, які були змушені або примушені втекти або залишити свої домівки чи місця постійного проживання, зокрема в результаті чи з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуацій загального насильства, порушення прав людини або природних чи техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон».⁶²² Вони захищені загальними документами з прав людини та Керівними принципами ООН з питань внутрішнього переміщення. Хоча Керівні принципи не мають юридичної сили, держави-учасниці ОБСЄ взяли їх до уваги «як корисну основу для роботи ОБСЄ».⁶²³ Керівні принципи наголошують, що ВПО «користуються на засадах повної рівності тими ж самими правами та свободами відповідно до міжнародного та внутрішнього права, що й інші особи у своїй країні» (Принцип 1(1)).

Згідно з дослідженням Міжнародної організації з міграції (МОМ),⁶²⁴ станом на 25 березня 2022 року майже 6,48 мільйони людей були переміщені в Україні в результаті конфлікту. МОМ також повідомляє, що 13,5% з цих переміщених осіб вже мали попередній досвід переміщення у 2014-2015 роках. Понад 53% ВПО – жінки, а також серед них велика кількість дітей, літніх людей, інвалідів та інших уразливих груп. Близько 186,000 ВПО є громадянами третіх країн.

Принцип 6 Керівних принципів ООН забороняє примусове переміщення. У ситуаціях збройного конфлікту, примусове переміщення дорівнює будь-якому переміщенню, якого не вимагають міркування безпеки цивільних осіб або конкретні військові причини. Цій умові може відповідати евакуація мирного населення з обложених міст і селищ через гуманітарні коридори. Тим не менше, при цьому евакуація має відбуватися за умов, передбачених Принципом 8, який передбачає, що «переміщення не повинно здійснюватися у такий спосіб, що порушує право на життя, гідність, свободу та безпеку осіб, які були піддані ньому». Існують повідомлення про повторні і, швидше за все, умисні напади на мирних жителів, які виїжджали через гуманітарні коридори.⁶²⁵ Є також повідомлення, які свідчать про те, що представники вразливих груп, наприклад, літні люди або люди з інвалідністю, стикаються із все серйознішими труднощами, щоб дістатися до безпечного місця.⁶²⁶ Депортація та примусове переміщення цивільних осіб, які не відповідають умовам, зазначеним вище, порушують Принцип 6, а також можуть становити собою злочин проти людяності (стаття 7(1)(d) PC). Як зазначено в розділі V.B.3, існують

⁶²² Док. ООН E/CN.4/1998/53/Add.2, *op. cit.*, пункт 2.

⁶²³ ОБСЄ, Рішення № 4/03 про толерантність і недискримінацію, Маастрихт, 2003 р., п. 13.

⁶²⁴ «Майже 6,5 мільйонів внутрішньо переміщених осіб в Україні», МОМ, 21 березня 2022 року, за адресою: <https://www.iom.int/news/almost-65-million-people-internally-displaced-ukraine-iom>. Дивіться також «За місяць від початку війни майже чверть населення України переміщено», УВКБ ООН, 25 березня 2022 року, за адресою: <https://www.unhcr.org/news/briefing/2022/3/623da5894/month-since-start-war-quarter-ukraines-population-displaced.html>.

⁶²⁵ Дмитро Закс, Дейв Кларк, «Україна звинувачує Росію в атаці на гуманітарні коридори, коли цивільне населення тікає з міст», *The Times of Israel*, 8 березня 2022 року, за адресою: <https://www.timesofisrael.com/ukraine-accuses-russia-of-attacking-humanitarian-corridors-as-civilians-flee-cities/>

⁶²⁶ УВКБ ООН, Україна, оновлення ситуації № 4, 18 березня 2022 р., за адресою: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Ukraine%20situation%20flash%20update%20No%204%20%2018%2003%202022.pdf>.

повідомлення про подібні депортації цивільного населення України на території, що знаходяться під фактичним контролем Росії, або навіть до самої Росії.

ВПО залишаються під захистом стандартів МППЛ протягом усього періоду свого переміщення. Вони повинні бути захищені від будь-яких актів насильства, включаючи вбивство, прямі або невибіркові напади, голодомору як методу ведення війни, використання їх у якості живого щиту або нападів на їхні табори та поселення (Принцип 10). Багато українських ВПО перебувають у тимчасових укриттях в школах, церквах, театрах, музичних залах чи станціях метро. Повідомлялося про декілька широкомасштабних нападів на такі укриття, включаючи напад на Маріупольський театр та Свято-Успенську Святогірську лавру,⁶²⁷ які можуть становити собою, або безсумнівно становлять, воєнні злочини (розділ IV.F.12.b). Захист повинен бути доступний для всіх ВПО без будь-якої дискримінації (Принцип 4). З'явилися повідомлення про те, що деякі ВПО, наприклад іноземці, які мають посвідку на проживання в Україні, мали менший пріоритет.⁶²⁸ У той же час, надання пріоритету вразливим ВПО, таким як діти, вагітні жінки чи літні люди, не є порушенням цього принципу.

ВПО мають право користуватися повним переліком громадянських і політичних прав і прав ЕСК у тому обсязі, у якому від них не було зроблено відступу, і якщо це дозволяють обставини (Принципи 10-23). Реалізацію деяких прав може бути дуже важко забезпечити в колективних притулках, особливо в тих, що знаходяться в обложених містах і в районах ведення активних бойових дій (де, в першу чергу, притулки не повинні знаходитись взагалі). Такі притулки часто переповнені, їм не вистачає їжі, води, теплих тканин та медичних засобів. Відсутня конфіденційність і гендерне розділення, що збільшує ризик гендерного насильства та передачі інфекційних захворювань, включаючи Covid-19. ВПО повинні мати безперешкодний доступ до гуманітарної допомоги (Принципи 24-27).

ВПО має бути дозволено *«добровільно, у безпеці та з гідністю повернутися до своїх домів або місць постійного проживання, або добровільно переселитися в іншу частину країни»* (Принцип 28(1)) і національні органи державної влади, що мають юрисдикцію над ними, повинні максимально сприяти їхньому поверненню або переселенню. Після повернення або переселення, ВПО мають право на реституцію свого рухомого та нерухомого майна, або, якщо така реституція неможлива, національні органи надають або допомагають їм отримати компенсацію чи іншу форму справедливого відшкодування (Принцип 29(2)).

В Україні правовий статус ВПО регулюється Законом *«Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»*, прийнятим 20 жовтня 2014 року.⁶²⁹ Відповідно до частини

⁶²⁷ Уго Бачега, «Росія атакує театр, де укривалися мирні жителі, – каже Україна», *BBC*, 17 березня 2022 р., за адресою: <https://www.bbc.com/news/world-europe-60772331>; Стефані Мартін, «Лідер російської церкви просить вибачення перед християнами в Україні, оскільки на монастир з 1000 людей напали», *Церковні лідери*, 14 березня 2022 року, за адресою: <https://churchleaders.com/news/419497-russian-evangelical-leader-christians-in-ukraine-monastery.html>.

⁶²⁸ Україна: нерівне ставлення до іноземців, які намагаються втекти. Схема блокування, затримка неукраїнців, *HRW*, 4 березня 2022 р., за адресою: <https://www.hrw.org/news/2022/03/04/ukraine-unequal-treatment-foreigners-attempting-flee>.

⁶²⁹ Закон України № 1706-VII *Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб* від 20 жовтня 2014 року.

першої статті 4 *«факт внутрішнього переміщення підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи»*. Взяття на облік регулюється постановою КМУ № 509 про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб.⁶³⁰ Нещодавно, до цього Положення було внесено зміни, які розширюють перелік осіб, які мають право на реєстрацію як ВПО, включивши до нього тих, хто залишив свої домівки після нападу Росії та оголошення воєнного стану 24 лютого 2022 року.⁶³¹ Персональна сфера дії Закону та Положення більше не є обмеженою громадянами України, але охоплює осіб без громадянства та іноземців, які постійно проживають на території України. Закон забороняє дискримінацію у здійсненні прав і свобод на підставі внутрішнього переміщення. Він підтверджує, що ВПО мають ті самі права та свободи, що й решта населення. Він дає ВПО право на безкоштовне тимчасове проживання, доступ до медичної допомоги та щомісячну адресну допомогу (2-3 тис. грн.). Він також вводить пільги для тих, хто допомагає ВПО, як правило, для підприємців, які їх наймають.

Дослідження ООН, проведене у 2021 році, виявило недоліки в цій правовій базі та в її реалізації.⁶³² В дослідженні зазначено, що, зробивши доступ до певних пільг і послуг залежним від реєстрації ВПО, законодавство створило ризик переведення такої реєстрації в постійний статус. У ньому також зазначалося, що ВПО мають значно нижчий рівень зайнятості, ніж решта населення, вони стикаються з тривалими труднощами з пошуком житла, і їм доводиться долати фізичні та бюрократичні перешкоди, щоб отримати доступ до компенсацій. Важливо переконатися, щоб ці недоліки не були відтворені в нинішній ситуації і щоб вони виправлялися, як тільки дозволяють обставини.

ВПО з України також проживають на підконтрольних Росії територіях. Місія не отримала жодної інформації про юридичний статус та фактичне становище цих осіб, окрім тривожних повідомлень про депортацію та примусове переміщення цих осіб на територію, що перебуває під ефективним контролем Росії, або до Росії.

Е. ВИСНОВКИ

Місія розглянула вплив поточного конфлікту на МППЛ. Хоча вона не змогла перевірити всі повідомлені інциденти, які можуть становити собою порушення МППЛ, вона зібрала достовірні докази того, що такі порушення, включаючи порушення основних прав людини (право на життя, заборона катувань та іншого нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження та покарання), були скоєні переважно на територіях, підконтрольних Росії. Місія також дійшла висновку, що вплив конфлікту на реалізацію прав людини виходить за межі прямих порушень цих прав. Спричиняючи високий рівень руйнувань та втручаючись у надання життєво важливих послуг (освіта, охорона здоров'я тощо), конфлікт, розпочатий протиправним нападом на Україну з боку Росії, дуже ускладнив для України дотримання, захист і реалізацію прав людини її мешканців. Нарешті, Місія з'ясувала, що, хоча конфлікт вплинув на населення України в цілому,

⁶³⁰ Кабінет Міністрів України, Постанова № 509 *Про облік внутрішньо переміщених осіб*, 1 жовтня 2014 р.

⁶³¹ Кабінет Міністрів України, Постанова № 269 *Про внесення змін до порядку оформлення та видачі довідок про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи*, 13 березня 2022 року.

⁶³² ООН, Включення внутрішньо переміщених осіб, брифінг, червень 2021 р.

він особливо негативно вплинув на осіб, які належать до вразливих груп, таких як жінки, діти, літні люди чи люди з інвалідністю.

Місія не змогла зробити висновок, чи російський напад на Україну сам по собі може кваліфікуватися як широкомасштабний або систематичний напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення. Однак, вона вважає, що деякі моделі насильницьких дій в порушення МППЛ, які неодноразово задокументовані під час конфлікту, такі як цілеспрямовані вбивства, насильницькі зникнення чи викрадення цивільних осіб, у тому числі журналістів та місцевих чиновників, ймовірно, відповідають цій кваліфікації. Будь-який насильницький акт такого типу, вчинений як частина такого нападу та з усвідомленням цього, становитиме собою злочин проти людяності.

VI. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ МГП ТА ПРАВ ЛЮДИНИ, ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

A. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Через обмеженість у часі, ресурсах та доступі до зони конфлікту Місія не змогла встановити індивідуальну відповідальність осіб за будь-які порушення. Тим не менше, Місія нагадує Росії, Україні та всім державам-учасникам про їхні зобов'язання у цьому відношенні, та надає огляд існуючих і запропонованих міжнародних механізмів.

1. ОБОВ'ЯЗОК РОЗСЛІДУВАННЯ

У той час, як згідно з МГП кожна насильницька смерть має бути розслідувана на предмет порушення поваги до права на життя, відповідно до МГП це необхідно лише тоді, коли існує обґрунтована підозра у вчиненні воєнного злочину. Проте, все частіше вважається, що попереднє розслідування потрібне в будь-якому випадку, коли є підстави вважати, що цивільні особи могли бути вбиті або поранені, або принаймні, у випадку, якщо таких наслідків не очікувалося.⁶³³

2. ОБОВ'ЯЗОК ПЕРЕСЛІДУВАТИ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Більшість воєнних злочинів, скоєних під час міжнародних збройних конфліктів, є «серйозними порушеннями» Женевських конвенцій та Протоколу I. МГП вимагає від держав ухвалити законодавство для покарання за такі серйозні порушення, розшукувати осіб, які обвинувачуються у вчиненні таких злочинів, і передавати їх до власних судів, або видати їх іншій державі для переслідування.⁶³⁴ Місія із задоволенням взяла до відома інформацію про те, що з 24 лютого

⁶³³ Док. ООН A/68/389, *Доповідь Спеціального доповідача Бена Еммерсона щодо заохочення та захисту прав людини та основних свобод у боротьбі з тероризмом*, 18 вересня 2013 р., п. 42, 45, 78; МКЧХ та Женевська академія міжнародного гуманітарного права та прав людини, *Керівництво з розслідування порушень МГП: Закон, політика та передова практика*, 2019, 16-25.

⁶³⁴ Див. ЖК, Common Arts 49(2)/50(2)/129(2)/146(2), на які посилається Ч I, ст. 85(1).

Генеральною прокуратурою України відкрито понад 3,100 справ про розслідування воєнних злочинів. Хоча згідно МГП, відповідає закону і вимагається, щоб такі розслідування також стосувалися осіб, які належать до протилежної сторони, Місія зазначає, що жодне з цих розслідувань, схоже, не стосується українських солдатів.

Обов'язок переслідувати воєнні злочини підпадає під обов'язкову універсальну юрисдикцію.⁶³⁵ Місія вітає, що після подій в Україні декілька європейських держав розпочали кримінальні розслідування або попередні розслідування щодо ситуації, та серйозно ставляться до своїх зобов'язань за принципом універсальної юрисдикції. Місія також вітає, що прокурор МКС Карім А.А. Хан КК оголосив про відкриття розслідування ситуації в Україні на підставі 41 звернення, отриманого від держав. Це включає воєнні злочини та злочини проти людяності, скоєні з 24 лютого на території України. Місія висловлює жаль з приводу того, що Президент України ще не підписав закон, прийнятий у травні 2021 року Верховною Радою, який імплементує Римський статут, включаючи криміналізацію злочинів проти людяності та всіх воєнних злочинів. Таке законодавство значно полегшить застосування принципу компліментарності між МКС та Україною.

Що стосується злочинів проти людяності, то до компетенції міжнародних і національних судів належить розслідувати та в кінцевому підсумку з'ясувати, чи мали місце такі злочини. У цьому звіті було виявлено кілька ознак того, що такі злочини, ймовірно, були вчинені (див. розділ V). Відповідно до статті 7 свого Статуту, Міжнародний кримінальний суд може розслідувати наявність таких злочинів. Крім того, завдяки принципу універсальності, декілька національних юрисдикцій передбачають у своєму кримінальному праві правові основи для можливості притягнення до відповідальності осіб, які вчинили злочини проти людяності, навіть якщо злочин не відбувся на їхній території. У більшості випадків це вимагає, щоб особа (особи), яку будуть судити, могла постати перед судом у відповідній країні. У деяких країнах також можливі заочні суди.

3. РЕПАРАЦІЇ

Відповідно до закону про відповідальність держав, держава, відповідальна за порушення МГП або МППЛ, повинна припинити протиправну поведінку, надати відповідні запевнення та гарантії неповторення та здійснити повне відшкодування, яке включає реституцію, компенсацію або сатисфакцію. Щодо МЗК, стаття 3 Гаазької конвенції IV та стаття 91 Протоколу I спеціально згадують фінансову компенсацію. Спірним є питання про те, чи мають жертви порушень відповідно до МГП індивідуальне право вимагати відшкодування від відповідальної держави, але таке право та відповідне право на засіб правового захисту, безсумнівно, існують щодо тих порушень МГП, які в рівній мірі становлять порушення МППЛ. У цьому відношенні, необхідно

⁶³⁵ Див. ЖК, Common Arts 49(2)/50(2)/129(2)/146(2), на які посилається Ч І, ст. 85(1).

брати до уваги *Основні рекомендації ООН щодо права на захист і відшкодування жертвам грубих порушень міжнародного законодавства про права людини* 2005 року.⁶³⁶

4. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВ ПОВАЖАТИ ТА ЗАБЕЗПЕЧУВАТИ ДОТРИМАННЯ МГП

В Статті 1, яка є спільною для Женевських конвенцій і Протоколу I, зазначено: *«Високі Договірні Сторони зобов'язуються поважати і забезпечувати дотримання [відповідного договору] за будь-яких обставин»*. Міжнародний Суд визначив, що це зобов'язання також існує в рамках звичаєвого права.⁶³⁷ Зобов'язання поважати означає, що Україна та Росія несуть відповідальність за порушення МГП, вчинені їхніми збройними силами, іншими органами та особами, а також установами, які їм підконтрольні (наприклад, посадовими особами, призначеними та/або підконтрольними уряду Російської Федерації в межах самопроголошених Луганської та Донецької «республік»). Крім того, держави несуть зобов'язання щодо належного забезпечення дотримання МГП усім населенням, що знаходиться під їхнім контролем. Окрім цих зобов'язань, усі держави, у тому числі ті, які не беруть участь у збройному конфлікті, повинні робити все, що в їхніх силах, щоб запобігти та покласти край порушенням МГП, вчиненим Росією та Україною. Це означає негативне зобов'язання не заохочувати, не допомагати чи сприяти вчиненню таких порушень, а також позитивне зобов'язання вживати заходів, колективно чи індивідуально, для запобігання таким порушенням чи припинення них.⁶³⁸ Місія відзначає безпрецедентну готовність держав вжити таких заходів для припинення порушення Росією МГП, у тому числі через регіональні організації та резолюції Генеральної Асамблеї ООН. Таке зобов'язання також має поважати Білорусь, яка дозволяє Росії використовувати свою територію для ведення військових дій в Україні. Місія впевнена, що держави, які підтримують Україну у протистоянні російській агресії, в тому числі шляхом постачання зброї, використовують свій вплив, щоб забезпечити дотримання Україною МГП та покласти край порушенням, згаданим у цьому звіті.

5. НЕОБХІДНІСТЬ РОЗСЛІДУВАТИ ПОРУШЕНЬ МГП

Неупереджене, незалежне та надійне встановлення фактів нейтральним та законним органом, значною мірою сприяє забезпеченню кращого дотримання МГП та МППЛ. Це є необхідною основою для забезпечення індивідуальної відповідальності та відповідальності держави. Це дозволяє українцям і росіянам, у тому числі й майбутнім поколінням, дізнатися правду. Це також потрібно для запобігання чи придушення чуток, уявлень чи пропаганди про те, що МГП завжди порушується (принаймні відповідним супротивником), що призводило у минулому до подальших порушень. Таке встановлення фактів також надає третім державам достовірну

⁶³⁶ Док. ООН A/RES/60/147, *Основні принципи та вказівки щодо права на захист і відшкодування для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права*, 16 грудня 2005 року.

⁶³⁷ Див. МС, *Справа щодо військової та воєнізованої діяльності в Нікарагуа та проти неї (Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки)*, рішення, 27 червня 1986 р., п. 220, 255-6.

⁶³⁸ МКЧХ, *Коментар до Женевської конвенції III про поводження з військовополоненими*, 2020 р., загальна стаття 1, параграфи 186-206.

інформацію про ситуацію, що дозволяє їм приймати відповідні рішення у світлі своїх вищезгаданих зобов'язань щодо забезпечення дотримання МГП.

Місія із задоволенням відзначає безпрецедентну готовність до такого виявлення фактів порушень МГП та МППЛ в Україні. Крім власних зусиль Місії в рамках ОБСЄ, наприклад, Рада ООН з прав людини створила комісію з розслідування.

В. ОГЛЯД МЕХАНІЗМІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У відповідь на грубі порушення, зокрема МГП, що мали місце під час цього міжнародного збройного конфлікту, низка державних установ та приватних ініціатив в Україні та на міжнародному рівні взяли на себе зобов'язання збирати докази про ймовірні порушення МГП та воєнні злочини, а також порушення МППЛ та ймовірні злочини проти людяності. У більшості випадків, ці ініціативи використовують публічну інформацію, яка широко доступна з відкритих джерел, таких як соціальні мережі, а також із публічних і приватних записів. Деякі, наприклад, Центр Лемкіна у Варшаві, збирають інформацію про біженців, деякі розробляють бази даних, а також готують аналітику. Незважаючи на те, що співпраця між різними ініціативами, як-от у формі Коаліції «Платформа для розслідування воєнних злочинів в Україні – 5 ранку», зростає, існує простір для кращої координації, щоб уникнути дублювання та зробити ці зусилля більш ефективними.

1. ГЛОБАЛЬНИЙ РІВЕНЬ

Існує декілька механізмів підзвітності, які вже спостерігають за подіями в Україні. На міжнародному рівні - Рада ООН з прав людини на підставі своєї резолюції від 4 березня 2022 року заснувала Незалежну міжнародну слідчу комісію з України для забезпечення відповідальності за порушення прав людини та зловживання МГП, пов'язані з агресією Росії проти України, та для припинення безкарності.⁶³⁹ Її широкий мандат включає розслідування та збір доказів, а також рекомендації щодо заходів відповідальності. Її підтримує Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні, створена ще у 2014 році, яка також поділилася з нашою місією цінною інформацією.⁶⁴⁰

Міжнародний кримінальний суд розпочав серію розслідувань на підставі подань від 41 держави-учасниці Римського статуту та Декларації України 2015 року.⁶⁴¹ Вони також ґрунтуються на попередньому розслідуванні, проведеному з огляду на дві декларації України, яка не є державою-учасницею Римського статуту, від 2014 та 2015 років відповідно, якими Україна визнала

⁶³⁹ Див. Рада ООН з прав людини, Незалежна міжнародна слідча комісія з України, 4 березня 2022 р., за адресою: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iic/hr-ukraine/index> та HRC-Resol. 49/1 про стан прав людини в Україні внаслідок російської агресії.

⁶⁴⁰ Див., наприклад, Оновлення ситуації з дотриманням прав людини в Україні, 24 лютого – 26 березня, за адресою: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf.

⁶⁴¹ Див. МКС, Заява прокурора МКС, Каріма А.А. Хана КК, про ситуацію в Україні: отримання звернень від 39 держав-учасниць та відкриття розслідування, 2 березня 2022 р., за адресою: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=2022-prosecutor-statement-referrals-ukraine>.

юрисдикцію МКС щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності які могли бути скоєні на її території.⁶⁴²

Міжнародний суд (МС), який має компетенцію у спрах між державами, був задіяний у цьому питанні згідно з конвенцією про геноцид, і 16 березня 2022 року призначив запобіжні заходи. Міжнародний Суд зобов'язав Російську Федерацію *«негайно призупинити військові дії, які почалися 24 лютого на території України»* та *«забезпечити, щоб будь-які військові або нерегулярні збройні формування, які можуть керуватися чи підтримуватися нею, а також будь-які організації та особи які можуть підлягати її контролю чи керівництву, не вживали жодних кроків для сприяння військовим операціям»*.⁶⁴³ На жаль, цей наказ не дотримано. Розгляд справи має бути продовжений.

МГП, у статті 90 Протоколу I, передбачає створення Міжнародної гуманітарної комісії з встановлення фактів (МГКВФ). МГКВФ може розслідувати повідомлення про серйозні порушення, скоєні під час МЗК між державами, які прийняли – *ex ante* або *ad hoc* – її юрисдикцію. 72 держави вже зробили необхідну попередню декларацію. Україна та донедавна Росія зробили необхідну декларацію за статтею 90(2), щоб надати МГКВФ *ex ante* право розслідувати ймовірні порушення МГП. Прикро, що Росія відкликала свою заяву в 2019 році. Нинішній конфлікт створив би відповідний контекст, у якому МГКВФ могла би ефективно надавати свої послуги ворогуючим сторонам. Поза межами свого договірного мандату, МГКВФ провела розслідування відповідно до запиту ОБСЄ у 2017 році щодо розслідування смерті одного парамедика та поранення двох членів Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні.⁶⁴⁴ Україна, Росія та ОБСЄ могли б спиратися на цей прецедент.

На двох конференціях, організованих Міжнародною комісією юристів та Королівством Нідерланди, також звучали пропозиції щодо посилення міжнародних механізмів відповідальності, а також, розширення та перетворення на постійний механізм без географічних обмежень досвіду, отриманого від роботи інших механізмів встановлення фактів, таких як Міжнародний, неупереджений і Незалежний механізм для Сирії (МННМС) і Незалежний слідчий механізм для М'янми (НСММ), зосереджених на зборі доказів для міжнародних та національних кримінальних процесів.⁶⁴⁵ Однією з основних цілей усіх цих механізмів є запобігання безкарності за вчинені злочини.

2. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ РІВЕНЬ

Висновки, що містяться у звіті експертної Місії, також можуть мати значення для справ, переданих до Європейського суду з прав людини, який, згідно з правилами, пов'язаними з

⁶⁴² Див. МКС, Заява прокурора Фату Бенсуді щодо висновку попереднього дослідження ситуації в Україні, 11 грудня 2020 року, за посиланням: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=201211-otp-statement-ukraine>.

⁶⁴³ МС, Звинувачення в геноциді згідно з Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Україна проти Російської Федерації), наказ, 16 березня 2022 р.

⁶⁴⁴ Огляд звіту незалежного судово-медичного розслідування у зв'язку з інцидентом, що стався з патрулем Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні (СММ) 23 квітня 2017 р. (2017 р.).

⁶⁴⁵ МС, Запуск звіту: майбутнє механізмів підзвітності – двадцять рекомендацій, 15 листопада 2021 р., за адресою: <https://www.icj.org/report-launch-the-future-of-accountability-mechanisms-twenty-recommendations/>.

денонсацією Європейської конвенції з прав людини, зберігає свою юрисдикцію до 16 вересня 2022 року. Росія не відступила від своїх зобов'язань за ЄКПЛ. Відповідно до судової практики Європейського суду з прав людини (наприклад, *Аль-Скейні проти Сполученого Королівства, Іляшку та інші проти Молдови та Росії*) існує відповідальність за порушення, що відбувається на територіях, які перебувають під ефективним контролем договірної сторони за кордоном.⁶⁴⁶

Європейський суд з прав людини, у відповідь на запити України та групи громадян України, 1, 4 та 10 березня 2022 року виніс рішення про застосування проти Росії невідкладних забезпечувальних заходів з вимогою *утриматися від військових дій проти мирного населення та цивільних об'єктів, зокрема житлових приміщень, автомобілів швидкої допомоги та інших особливо захищених цивільних об'єктів, таких як школи та лікарні, а також негайно забезпечити безпеку медичних закладів, персоналу та автомобілів швидкої допомоги на території, що піддається нападу чи облозі з боку російських військ* (1 березня 2022 року). 1 квітня 2022 року, забезпечувальні заходи були розширені, і уряду Росії було наказано забезпечити, щоб шляхи евакуації дозволили мирним жителям шукати притулку у безпечніших регіонах України.⁶⁴⁷ На жаль, забезпечувальні заходи до цього моменту, схоже, в основному ігнорувалися.

Після виходу Російської Федерації з Ради Європи 16 березня 2022 року, Суд залишається компетентним розглядати справи, порушені проти Росії за фактами, що мали місце до 16 вересня 2022 року. До цього часу також є можливість для міждержавних позовів, як-от ті, що Україна вже подала проти Росії в минулому.

Для забезпечення ефективного судового переслідування держави-члени Європейського Союзу можуть співпрацювати шляхом видачі європейського ордеру на арешт. Він вимагає від усіх держав-членів Європейського Союзу заарештувати та передати підозрюваного у скоєнні злочину чи засудженого до країни, яка видала цей ордер. Європейські держави та установи також можуть співпрацювати під час збору доказів. Таке співробітництво може бути налагоджене й з метою надання допомоги третій країні. Що стосується України, Євроюст підтримує створення Спільної слідчої групи Литви, Польщі та України для сприяння розслідуванню воєнних злочинів, злочинів проти людяності та інших основних злочинів.⁶⁴⁸

3. НАЦІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ

На рівні національних юрисдикцій, Офіс Генерального прокурора України розпочав розслідування за заявами про воєнні злочини та злочини проти людяності, скоєні росіянами.⁶⁴⁹

⁶⁴⁶ Див. розділ V.A.3.

⁶⁴⁷ Див., зокрема, прес-реліз ЄСПЛ 116 від 1 квітня 2022 року щодо розширення тимчасових заходів щодо російських військових дій в Україні.

⁶⁴⁸ Див. Агентство Європейського Союзу зі співробітництва у сфері кримінального правосуддя, Євроюст підтримує спільну слідчу групу підозрюваних основних міжнародних злочинів в Україні, 28 березня 2022 року, за адресою: <https://www.eurojust.europa.eu/news/eurojust-supports-joint-investigation-team-alleged-core-international-crimes-ukraine>.

⁶⁴⁹ Дивіться Генеральна прокуратура України, домашня сторінка: <https://gp.gov.ua/ua/categories/novini>.

Також створено юридичну групу з питань відповідальності за злочини в Україні.⁶⁵⁰ У Росії створено Слідчий комітет, який порушує кримінальні провадження за різними можливими фактами українських обстрілів.⁶⁵¹ Місія рекомендує, щоб обидві держави поширили своє розслідування й на тих підозрюваних, що підзвітні ним. Крім того, прокурори таких країн як Німеччина, Литва та Польща, почали розслідування на основі відповідних національних законів.⁶⁵²

Є пропозиції щодо створення Спеціального трибуналу з питань агресії проти України зацікавленими державами.⁶⁵³ Однак, існують різні погляди на переваги такого підходу.⁶⁵⁴

Аналогічно, кілька неурядових організацій працюють над запобіганням безкарності, як-от Міжнародна асоціація із захисту свободи слова, яка розпочала «Кампанію проти безкарності» за напади на журналістів.

Притягнення до відповідальності вимагає ретельної підготовки справ про порушення для використання в судах та інших організаціях. Декілька держав під керівництвом Данії запустили «Глобальну платформу для забезпечення відповідальності за агресію Росії проти України».⁶⁵⁵ Вона може скористатися досвідом «Міжнародної платформи відповідальності для Білорусі», створеної в Данії та керованої спеціалізованими неурядовими організаціями за підтримки кількох держав, щоб задокументувати серйозні порушення прав людини в Білорусі у відповідь на рекомендацію звіту про Білорусь, підготовленого згідно із Московським механізмом у 2020 році.⁶⁵⁶ Вона координує документацію та забезпечує безпечне зберігання даних про злочини такої якості, щоб їх могли використовувати судові органи та інші слідчі механізми, як-от Слідча Місія ООН з Білорусі, а також піклується про належний захист потерпілих і свідків.

⁶⁵⁰ Див. «Уряд України оголошує про створення юридичної робочої групи з відповідальності за злочини, скоєні в Україні», *Doughty Street Chambers*, 29 березня 2022 року, за адресою: <https://www.doughtystreet.co.uk/news/government-ukraine-announces-creation-legal-task-force-accountability-crimes-committed-ukraine>.

⁶⁵¹ За адресою: <https://en.sledcom.ru/press/cases/item/1019984/>.

⁶⁵² Дивіться, наприклад, «Німеччина розпочинає розслідування щодо підозрюваних у воєнних злочинах в Україні», *AlJazeera*, 8 березня 2022 року, за адресою: <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/8/germany-launches-probe-into-suspected-war-crimes-in-ukraine>; та: «Литовська, польська та українська прокуратура розслідуватимуть військові злочини», *LRT*, 29 березня 2022 р., за адресою: <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1656900/lithuanian-polish-ukrainian-prosecutors-to-probe-war-crimes>.

⁶⁵³ Див. Гордон Браун та інші, Заява із закликом до створення спеціального трибуналу для покарання за злочин агресії проти України, 4 березня 2022 року, за адресою: <https://www.eurointegration.com.ua/files/a/a/aad78ad-combined-statement-and-declaration-1-.pdf>.

⁶⁵⁴ Див. Кевін Джон Хеллер, «Створення спеціального трибуналу щодо агресії проти Росії — погана ідея», за адресою: <https://opiniojuris.org/2022/03/07/creating-a-special-tribunal-for-aggression-against-ukraine-is-a-bad-idea/>.

⁶⁵⁵ Див. «Данія запускає глобальну платформу для забезпечення відповідальності після агресії Росії проти України», *Udenrigsministeriet*, 25 березня 2022 року, за адресою: <https://via.ritzau.dk/pressemeddelelse/denmark-launches-global-platform-to-work-for-accountability-following-russias-aggression-against-ukraine?publisherId=13560888&releaseId=13646957>.

⁶⁵⁶ ОБСЄ, *Звіт про ситуацію в Білорусі*, 28 травня 2011 р., за адресою: <https://www.osce.org/files/f/documents/6/b/78705.pdf>; про Міжнародну платформу підзвітності див.: <https://iapbelarus.org>.

VII. ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

На завершення, хоча за нинішніх обставин детальна оцінка більшості заяв про порушення МГП та ідентифікація воєнних злочинів і злочинів проти людяності стосовно окремих інцидентів неможлива, Місія виявила чіткі ознаки порушень МГП російськими збройними силами щодо багатьох із досліджуваних нею питань. Зокрема, це стосується ведення ними бойових дій. Неможливо уявити, щоб так багато мирних жителів було вбито та поранено, а також стільки цивільних об'єктів, включаючи будинки, лікарні, культурні цінності, школи, багатоповерхові житлові будинки, адміністративні будівлі, пенітенціарні установи, поліцейські дільниці, водопостачальні станції та системи електропостачання було б пошкоджено або знищено, якби Росія дотримувалася своїх зобов'язань у сфері МГП щодо вибірковості, пропорційності та запобіжних заходів під час ведення бойових дій в Україні. Яскравим прикладом є ведення облоги Маріуполя. Значною мірою, поведінка російських збройних сил у тих частинах України, які вона окупувала до і після 24 лютого 2022 року, в тому числі через своїх агентів, самопроголошені Донецьку та Луганську «республіки», так само порушує МГП щодо воєнної окупації.

Деякі порушення та проблеми були також визначені щодо практик України. Місія особливо занепокоєна поведінкою з військовополоненими, які спочатку вважалися злочинцями, і з якими поводитися у спосіб, несумісний з Женевською конвенцією III. Загалом, твердження про те, що Україна, а не Росія спричинила деякі з смертей, поранень або руйнувань, які їй приписують ЗМІ, українська влада та НУО, не підтвердилися.

Місія також здивована невеликою кількістю військовополонених, яку визнають обидві сторони, і шкодує, що вони поки що не змогли зустрітися з представниками МКЧХ, як передбачено Женевською конвенцією III.

Місія також розглянула вплив нинішнього конфлікту на права людини. Хоча вона не змогла перевірити всі випадки, про які повідомлялося, і які можуть становити собою порушення МППЛ, вона знайшла достовірні докази, які свідчать про те, що такі порушення, зокрема, навіть основних прав людини (право на життя, заборона катувань та іншого нелюдського та принижуючого гідність поводження та покарання), скоєні переважно на територіях, що перебувають під ефективним контролем Росії. Місія також дійшла висновку, що вплив конфлікту на реалізацію прав людини виходить за межі прямих порушень цих прав. Спричиняючи високий рівень руйнувань та перешкоджаючи наданню життєво важливих послуг (освіта, охорона здоров'я), конфлікт, розпочатий незаконним нападом Росії, дуже ускладнив для України ефективне дотримання, захист та реалізацію прав людини її мешканців.

Місія також з'ясувала, що, хоча конфлікт торкнувся всіх жителів України, особливо негативно він вплинув на осіб, які належать до вразливих груп, таких як жінки, діти, літні люди та люди з інвалідністю.

Місія не може зробити висновок, чи кваліфікується напад Росії на Україну сам по собі як широкомасштабний чи систематичний напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення. Однак вона вважає, що деякі моделі насильницьких дій, які порушують МППЛ, які

були неодноразово задокументовані під час конфлікту, зокрема, цілеспрямовані вбивства, насильницькі зникнення чи викрадення цивільних осіб, у тому числі журналістів та місцевих чиновників, ймовірно, відповідають цій кваліфікації. Будь-який насильницький акт такого типу, вчинений як частина такого нападу та з усвідомленням цього, буде кваліфікований як злочин проти людяності.

Хоча висновки цього звіту частково є попередніми через коротку тривалість розслідування в контексті збройного конфлікту, що триває, вони можуть інформувати інші органи в рамках більш глибоких розслідувань щодо юридичної відповідальності. Висновки також можуть сприяти встановленню політичної відповідальності. Що стосується порушень МГП та МППЛ, то як Російська Федерація, так і Україна, несуть відповідальність за дотримання своїх зобов'язань. Як свідчить цей звіт, порушення мали місце як з української, так і з російської сторони. Проте порушення, вчинені Російською Федерацією, значно серйозніші за масштабом і характером.

Щодо реалізації принципу підзвітності Місія відзначає декілька поточних ініціатив щодо збору та збереження доказів на глобальному, регіональному та національному рівнях державними та приватними суб'єктами. Хоча вона змогла посприяти початковому збору та аналізу фактів, необхідні більш детальні розслідування, зокрема щодо встановлення індивідуальної кримінальної відповідальності за воєнні злочини. Це завдання для судів, які можуть отримати користь від збору доказів професійними організаціями та оцінки моделей та конкретних інцидентів такими слідчими місіями, як наша.

ДОДАТОК: Лист до Постійного представника Російської Федерації при ОБСЄ та отримана на нього відповідь

Професор у відставці, д-р Вольфганг Бенедек,
Грац, Австрія
Професор, д-р Вероніка Білкова,
Прага, Республіка Чехія
Професор Марко Сассолі,
Женева, Швейцарія

17 березня 2022 року

Його Високоповажності,
Послу Олександру Лукашевичу
Постійному представнику Російської Федерації при ОБСЄ

Копія: пану Маттео Мекаччі
Директору Бюро демократичних інститутів і прав людини (БДПІЛ)

Представникам України та 45 держав-учасниць, що звернулися

Ваша Високоповажносте,

Листом БДПІЛ від 15 березня 2022 року нас було призначено експертами місії в рамках Московського механізму у справі 45 держав-учасниць, що звернулися щодо запуску Механізму у зв'язку із ситуацією в Україні, з наступним мандатом:

- «Встановити факти та обставини, пов'язані з можливими порушеннями зобов'язань ОБСЄ, а також порушеннями та зловживаннями міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права;

- Встановити факти та обставини можливих випадків воєнних злочинів та злочинів проти людяності, у тому числі внаслідок навмисних та невинуватих нападів на громадянське населення та цивільну інфраструктуру; та зібрати, узагальнити та проаналізувати цю інформацію з метою передачі її в рамках відповідних механізмів притягнення до відповідальності, а також національним, регіональним чи міжнародним судам або трибуналам, які мають або можуть мати юрисдикцію в майбутньому.»

Наша Місія працюватиме в період з 15 березня по 5 квітня 2022 року, повністю незалежно та безсторонньо, у відповідності до правил Московського механізму.

Оскільки уряд Вашої держави здійснює військову діяльність на території України, і ця діяльність буде вивчатися нами під час нашого розслідування, а також оскільки в його розпорядженні може бути інформація, яка сприятиме проведенню цього розслідування, ми запрошуємо Вас до співпраці із нашою місією, та до надання нам відповідної інформації, що дасть нам можливість краще врахувати позицію обох сторін конфлікту.

В цьому контексті, ми хочемо звернути Вашу увагу на положення Параграфу 6 Московського документу, згідно з якими *«місія може конфіденційно отримувати інформацію від будь-якої особи, групи або організації щодо питань, які вона досліджує»*, та *«держави-учасниці повинні утримуватися від будь-яких дій проти осіб, організацій або установ через їхні контакти з експертною місією»*.

Враховуючи, що ми повинні подати наш звіт через три тижні, просимо Вас призначити контактну особу від Російської Федерації якомога швидше.

Ми дякуємо Вам за розуміння, та просимо підтвердити отримання цього листа.

Щиро Ваш,

/Підпис/

Вольфганг Бенедек від імені усіх експертів Місії

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРИ ОРГАНІЗАЦІЇ З БЕЗПЕКИ ТА
СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ

Ерцгерцог Карл Штрассе 182, 1220, Відень

Факс:(431)280-3190 Телефон:(431)280-2762

21 березня 2022 року

№162

Шановні професори,

У відповідь на Ваш лист від 17 березня 2022 року, ми хотіли б проінформувати Вас про наступне.

Російська Федерація неодноразово зазначала, і вам має бути про це добре відомо, що механізми людського виміру ОБСЄ (включаючи Московський механізм), вже застаріли та здебільшого непотрібні, оскільки засідання Постійної ради ОБСЄ, які включають в себе обговорення актуальних питань, набули регулярного характеру. Ми не згадуємо вже про той факт, що вони використовуються для спрямування обвинувальної риторики та здійснення політичного впливу на деякі держави-учасниці ОБСЄ.

Беручи це до уваги, ми не вбачаємо потреби у призначенні контактної особи з нашого боку.

Ми вважаємо, що всю необхідну інформацію щодо позиції Російської Федерації Ви можете отримати із заяв Постійного представництва РФ при ОБСЄ про ситуацію в Україні, зроблених у період між 2014 та 2022 роками, а також із заяв та брифінгів російських державних органів та посадових осіб, зокрема, Міністерства оборони РФ, починаючи з 24 лютого 2022 року.

В той же час, рекомендуємо Вам звернути особливу увагу на обурливі та насильницькі вислови представників України в пресі, включаючи заяви парламентарів-націоналістів, спрямовані проти Росії. Ось посилання на деякі конкретні приклади мови ненависті: https://www.youtube.com/watch?v=-PQZyn4P_ws, <https://t.me/OpenUkraine/9936>, https://t.me/rlz_the_kraken/47261.

Подібні неприйнятні позиції межують із, якщо відверто не являють собою, пряме виправдання війни та воєнних злочинів, скоєних Києвом. Дослідження цих матеріалів допоможе Вам підготувати більш збалансований огляд ситуації.

З повагою,

/Підпис/

Олександр Лукашевич,
Постійний представник

**Коментарі України до звіту експертної Місії,
утвореної для виявлення порушень міжнародного гуманітарного права
і прав людини, воєнних злочинів та злочинів проти людяності, скоєних під час
загарбницької війни Росії проти України**

Україна висловлює подяку Місії експертів за колосальну роботу з розслідування порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини, воєнних злочинів і злочинів проти людяності, скоєних Російською Федерацією та її збройними силами під час триваючої загарбницької війни проти України.

Як наголошується у Звіті експертів, «Місія виявила чіткі ознаки порушень МГП російськими збройними силами щодо багатьох із досліджуваних нею питань. Зокрема, це стосується ведення ними бойових дій. Неможливо уявити, щоб так багато мирних жителів було вбито та поранено, а також стільки цивільних об'єктів, включаючи будинки, лікарні, культурні цінності, школи, багатоповерхові житлові будинки, адміністративні будівлі, пенітенціарні установи, поліцейські дільниці, водопостачальні станції та системи електропостачання було б пошкоджено або знищено, якби Росія дотримувалася своїх зобов'язань у сфері МГП щодо вибірковості, пропорційності та запобіжних заходів під час ведення бойових дій в Україні. Яскравим прикладом є ведення облоги Маріуполя. Значною мірою, поведінка російських збройних сил у тих частинах України, які вона окупувала до і після 24 лютого 2022 року, в тому числі через своїх агентів, самопроголошені Донецьку та Луганську «республіки», так само порушує МГП щодо воєнної окупації.»

Повністю усвідомлюючи, що лише повне вивчення Звіту дає повну картину величезного масштабу звірств, вчинених Росією в Україні, ми хочемо звернути увагу на деякі порушення та висновки, виявлені Місією експертів:

- Росія є агресором, а отже, відповідальною за всі людські страждання в Україні;
- достовірні докази, які свідчать про те, що такі порушення, зокрема, навіть основних прав людини (право на життя, заборона катувань та іншого нелюдського та принижуючого гідність поводження та покарання), скоєні переважно на територіях, що перебувають під ефективним контролем Росії.;
- беззаперечне використання російськими збройними силами касетних боєприпасів, боєприпасів з великим радіусом вибуху, таких як великі бомби або ракети, некеровані ракети, артилерія та міномети, реактивні системи залпового вогню (РСЗВ) та некеровані бомби, випущені літаками, та ймовірне використання запалювальної зброї, білого фосфору та термобаричних чи вакуумних бомб у густонаселених районах;
- достовірна інформація, згідно з якою російські війська заарештовували мирних жителів, у тому числі журналістів, без будь-якої процедури, та жорстоко поводитися з ними, використовуючи методи, що прирівнюються до тортур;
- звинувачення у зґвалтуваннях, у тому числі групових, скоєних російськими солдатами в багатьох інших регіонах України. Місія нагадує, що зґвалтування чи інші форми сексуального насильства можуть становити злочин проти людяності чи воєнний злочин;
- моделі насильницьких дій, що порушують МППЛ, які неодноразово задокументовані в ході конфлікту, такі як цілеспрямовані вбивства, насильницькі зникнення чи викрадення цивільних осіб, у тому числі журналістів та місцевих чиновників;
- Місія з'ясувала, що хоча конфлікт торкнувся всіх жителів України, він особливо негативно вплинув на осіб, які належать до вразливих груп, таких як жінки, діти, літні люди чи люди з інвалідністю;

- у більшості випадків, кути атаки, використані боєприпаси та вражені об'єкти чітко демонструють, що такі атаки пов'язані з Росією;
- не знайшли підтвердження заяви Російської Федерації про те, що саме Україна, а не російські війська, спричинила деякі з смертей, поранень або руйнувань, які приписуються Росії;
- Місія отримала декілька повідомлень, іноді супроводжуваних фотографічними доказами, про використання російськими військами емблеми Червоного хреста для позначення військових немедичних транспортних засобів, прапорів України, військової чи поліцейської форми чи транспортних засобів, білих прапорів, цивільного одягу та символіки ОБСЄ для полегшення своїх військових дій.

Україна звертає окрему увагу ОБСЄ та її держав-учасниць на висновок Місії про необхідність серйозного міжнародного розслідування на місцях щодо «масових розстрілів великої кількості мирних мешканців під час російської окупації сіл поблизу Києва, зокрема Бучі, та з нагоди відведення російських військ. Існують фотографії та відеозаписи мирних жителів, убитих на вулицях, деяких зі зв'язаними руками, а також повідомлення про одну чи кілька братських могил. Ці докази вказують на серйозний воєнний злочин і злочин проти людяності, вчинений російськими військами».

Україна також бажає надати додаткові роз'яснення та інформацію щодо деяких положень Звіту, які ви знайдете нижче.

1. *«24 лютого 2022 року Російська Федерація вторглася в Україну»* [стор. 1 Звіту]. **Коментар України:** Росія вторглася в Україну (Автономну Республіку Крим) 20 лютого 2014 року. В рішенні Європейського суду з прав людини у справі Україна проти Росії (щодо Криму) ЄСПЛ зазначив, що Росія здійснює ефективний контроль над Автономною Республікою Крим з 27 лютого 2014 року. У квітні 2014 року, Росія розпочала збройну агресію на сході України, та окупувала частини Донецької та Луганської областей.

2. *«Крим і Севастополь, а також частини Донецької та Луганської областей, які контролюються самопроголошеними Донецькою та Луганською «республіками», були окупованими територіями ще до 24 лютого 2022 року: Крим безпосередньо Росією та дві інші території – переважно через органи влади «республік», які повністю контролюються Росією».* [стор. 18 Звіту]. **Коментар України:** Україна вітає, що експерти Московського механізму чітко та однозначно визнали факт окупації окремих територій Донецької та Луганської областей України Російською Федерацією з 2014 року. Щодо використання термінів «так звані Донецька та Луганська «народні республіки»», «самопроголошені Донецька та Луганська «республіки» та подібних термінів у Звіті, Україна наголошує, що правильною термінологією є «тимчасово окуповані території Донецької та Луганської областей України».

3. *«Хоча Білорусь дозволяє використовувати свою територію для здійснення російських нападів на Україну, Місія вважає, що станом на 1 квітня вона не є стороною МЗК»* [стор. 5 Звіту]. **Коментар України:** відповідно до статті 3 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй щодо визначення агресії, «надання державою дозволу використати свою територію, передану у розпорядження іншій державі, для здійснення акту агресії цією державою проти третьої держави», кваліфікується як акт агресії. На терміновій зустрічі з Володимиром Путіним Олександр Лукашенко заявив, що вони узгодили розміщення російських військ в Білорусі.

Крім того, існують численні підтверджені факти, які свідчать про використання Росією території Білорусі для здійснення своїх незаконних нападів на територію України. Зокрема, російські танки, БМП та російські важкі вогнеметні системи були переміщені на територію України з південного заходу Білорусі, через пункт пропуску Сеньківка; Росія запустила ракети з Могильовського району в бік України. Супутникові знімки Махаг, опубліковані 23 лютого 2022 року (за день до нападу), показали, що Росія розмістила понад сто одиниць техніки та десятки укриттів для військовослужбовців на аеродромі Великий Боков на півдні Білорусі, поблизу міста Мазир. Ця нова база знаходиться менше ніж за двадцять кілометрів від українського кордону. Окрім зазначеного вище, існують факти на підтвердження того, що білоруські війська також беруть участь у нападі на Україну, незважаючи на попередні твердження білоруського лідера Олександра Лукашенка, що Білорусь не братиме участі в жодних військових діях проти України.¹ Більше того, паралелі, проведені у Звіті між так званою «підтримкою» Білоруссю Росії, яка фактично є агресією проти України, та допомогою, яку надає НАТО Україні, є помилковими.

4. *«Місія не має достатніх підстав вважати, що Росія порушила свої конкретні зобов'язання щодо атомних електростанцій»* [стор. 39 Звіту]. **Коментар України:** Російська Федерація силою захопила контроль над ядерними об'єктами, на яких розташований ядерний матеріал, і пошкодила будівлі на ядерних об'єктах в Україні, тим самим поставивши під загрозу їх безпечну роботу та значно підвищивши ризик ядерної аварії чи інциденту. Ризики, спричинені російським вторгненням, загрожують населенню України, сусідніх країн та всієї міжнародної спільноти. Неспровокована та невиправдана військова агресія Російської Федерації проти України є грубим порушенням міжнародного права, включаючи конкретні зобов'язання щодо атомних питань. Зокрема, Генеральна конференція МАГАТЕ одногосно ухвалила рішення GC(53)DEC/13 від 2009 року про те, що «будь-який збройний напад або загроза ядерним об'єктам, призначеним для мирних цілей, є порушенням принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, міжнародного права та Статуту Агентства». У своїй резолюції GOV/2022/17 від 3 березня 2022 року, Рада керуючих МАГАТЕ закликала Росію «негайно припинити всі дії щодо Чорнобильської атомної електростанції та на її території, та щодо будь-якого іншого ядерного об'єкта в Україні, для того, щоб компетентні українські органи влади зберегли або негайно відновили повний контроль над усіма ядерними об'єктами в межах міжнародно визнаних кордонів України та забезпечили їхню безпечну та стабільну роботу, а також для того, щоб Агентство повністю відновило свою діяльність з перевірки гарантій, включаючи необхідну перевірку ведення обліку та контролю за атомним матеріалом». Росія також порушила низку основоположних принципів у сфері ядерної безпеки, прийнятих як міжнародно визнані рекомендації МАГАТЕ (Стандарти безпеки МАГАТЕ), у тому числі перелік із 18 конкретних порушень. Ми також нагадуємо преамбулу Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу (А/СРРNM), яка посилається на статтю 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй, наголошуючи, що «всі члени у своїх міжнародних відносинах утримуються від загрози чи застосування сили проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави або в будь-який інший спосіб, що не відповідає цілям Організації Об'єднаних Націй». Крім того, ми нагадуємо статтю 2.4 (с) А/СРРNM, яка передбачає, що «ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як правомірний дозвіл застосування сили або загрози застосування сили проти ядерного матеріалу чи ядерних установок, які використовуються для мирних цілей». Розміщення військової техніки збройних сил РФ на промислових майданчиках Чорнобильської та Запорізької АЕС є грубим порушенням статті 59 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року.

¹ https://twitter.com/Phil_Lewis/status/1496720862053076995.

4а) *«Місія розуміє, що 24 лютого 2022 року російські війська взяли під контроль станцію, але не атакували її. ...російські війська дозволили українським фахівцям продовжити виконання життєво важливих завдань щодо ядерної безпеки. ... Ротацію персоналу станції вдалося провести лише 20 березня 2022 року.»* [с.37-38 Звіту]. **Коментар України:** 24 лютого 2022 року збройні сили Російської Федерації перетнули кордон України з території Білорусі та захопили всі ядерні об'єкти Державного спеціалізованого підприємства «Чорнобильська атомна електростанція», розташовані у зоні відчуження. Заручниками російських збройних сил стали оперативний персонал Чорнобильської АЕС (всього 92 особи) та військовослужбовці Національної гвардії України (всього близько 130 осіб). Одна і та сама зміна особового складу залишалася на місці до 20.03.2022 року, і продовжувала виконувати свої обов'язки під дулами зброї. Це грубе порушення всіх існуючих правил безпеки експлуатації АЕС. Переміщення значної кількості важкої військової техніки Збройних сил РФ через зону відчуження значно підвищило рівень потужності дози гамма-випромінювання. Цей факт широко спостерігався відповідними системами виявлення багатьох європейських держав. Протягом 28-29.03.2022 року, пожежі у сильно забрудненому «Рудому лісі» в районі Чорнобилю було виявлено кількома міжнародними організаціями та неурядовими організаціями, зокрема Greenpeace. Причини виникнення лісових пожеж зараз вивчаються компетентними органами України, і є деякі ознаки того, що пожежі в зоні відчуження були спричинені діяльністю російських військ. Під час російської окупації українська пожежна служба не працювала в повному обсязі, і тому не могла швидко забезпечити гасіння або обмеження пожеж. Як наслідок, працівники електростанції, їхні сім'ї у місті Славутич та люди, які проживають поблизу електростанції за межами зони відчуження, ризикують постраждати від відновленого забруднення, як від пожеж, так і від транспортних засобів російської армії, які проїжджають через сильно забруднені зони. Тому, окрім величезного стресу та загрози насильства з боку російських збройних сил на майданчику Чорнобильської АЕС, її персонал зіткнувся з додатковими ризиками від радіоактивних лісових пожеж.

4б) *«Наскільки Місія розуміє, 4 березня 2022 року російські війська взяли під контроль станцію, але не атакували будівлі, з яких могли б бути вивільнені небезпечні сили у разі їхнього пошкодження.»* [с.38-39 Звіту]. **Коментар України:** 4 березня 2022 року російські збройні сили умисно обстріляли Запорізьку атомну електростанцію, що призвело до виникнення пожеж з усіх боків АЕС. Тривалий час сили ДСНС не могли припинити вогонь через невпинний обстріл. Стабільний рівень радіації, який українська влада охарактеризувала як «нормальний», не означає відсутності порушення Росією конкретних зобов'язань щодо Запорізької АЕС.

5. *«Те ж саме стосується заяв про використання обома сторонами білого фосфору.»* [с.42-43 Звіту]. **Коментар України:** Твердження Місії, які базуються на сюжеті російського пропагандистського каналу «Radio Sputnik», який в свою чергу посилається на заяву Кадірова про використання Україною боєприпасів з білого фосфору, є невірними. Заборона використання боєприпасів із білим фосфором охоплюється Конвенцією про певні види звичайних озброєнь, сторонами якої є Росія та Україна. Україна не використовувала білий фосфор. Натомість, Росія активно використовувала боєприпаси з білого фосфору проти мирного населення Луганської області (Попасна) 13 березня 2022 року, в Донецькій області (Мар'їнка, Красногорівка, Новомихайлівка) 30-31 березня 2022 року, та в Авдіївці - 27 березня 2022 року.

6. *Щодо утримання військовополонених* [с.10 Звіту]. **Коментар України:** 1) Зазначається, що Об'єднаний центр з пошуку та звільнення полонених, створений 28 лютого 2022 року, почав працювати лише 18 березня 2022 року. Дійсно, Об'єднаний центр з пошуку та звільнення полонених СБУ України відкрився 28 лютого 2022 року. Проте, він діє на базі Об'єднаного центру з координації пошуку, звільнення незаконно позбавлених волі осіб у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, створеного у 2015 році. В той же час, функції Національного інформаційного бюро виконує державне підприємство Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України – Український національний центр з розбудови миру. Передача цих функцій дійсно відбулася 17 березня 2022 року шляхом прийняття розпорядження Кабінету Міністрів України, і в цей же день запрацювала «гаряча лінія» Національного інформаційного бюро та розпочато спілкування з державними органами щодо налагодження співпраці. Крім того, зазначимо, що 11 березня 2022 року рішенням Кабінету Міністрів України було створено Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими з метою сприяння координації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, військових формувань, утворених відповідно до законів, правоохоронних органів та громадських об'єднань з питань поводження з військовополоненими. 2) Вся інформація про російських військовополонених передається Національним інформаційним бюро до відповідного бюро Центрального слідчого агентства Міжнародного комітету Червоного Хреста, як тільки така передача стає можливою. Затримки не допускаються. 3) Україна підтверджує готовність допустити представників МКЧХ до військовополонених у місцях їх утримання.

7. *«Повідомлення про те, що «органи влади працюють над знешкодженням» морських мін, через кілька годин після того, як вони пішли на самоплив, свідчать про те, що це правило було ймовірно порушено Україною у своїх внутрішніх водах та територіальному морі».* [сторінка 45 Звіту]. **Коментар України:** Твердження місії, засновані на фейкових новинах Росії, які відтворює «AlArabiya News», є невірними. Також ці звинувачення не знаходять свого підтвердження на картах і повідомленнях NAVAREA. Офіційна позиція України з цього приводу була викладена 29 березня 2022 року у Заяві Міністерства закордонних справ України про незаконну діяльність ВМС Росії в Чорному морі (<https://mfa.gov.ua/en/news/statement-ministry-foreign-affairs-ukraine-illegal-activities-russias-navy-black-sea>).

8. *«Організація закликала створити безпечний блакитний морський коридор для безпечної евакуації моряків. Росія відповіла створенням гуманітарних коридорів, яке оскаржується Україною».* [сторінка 46 Звіту]. **Коментар України:** перш за все, ММО закликала створити блакитний безпечний морський коридор для безпечної евакуації моряків за посередництва Генерального секретаря. (Цитата з рішення Ради ММО: «У зв'язку з цим Рада, беручи до уваги делікатність цього питання, запросила Генерального секретаря співпрацювати з відповідними сторонами та вжити необхідних негайних дій для ініціювання створення та підтримки впровадження блакитного безпечного морського коридору в Чорному та Азовському морях, інформувати держави-члени про розвиток подій та звітувати на наступній сесії Ради. Генеральний секретар заявив про своє зобов'язання вжити негайних дій для створення блакитного безпечного морського коридору у співпраці з відповідними сторонами, у тому числі прибережними державами»). Коридор не може бути створений одноосібно однією зі сторін (Росія) без залучення іншої (України) та без згоди ММО, та без відповідного переговорного процесу. Так зване «створення гуманітарних коридорів» Росією було проведено явно неналежним чином.